

Досвід вимушеного переміщення за кордон та думки про повернення в Україну

Дослідницький звіт

Автор_ки:

Юлія Кабанець, Аліна Хелашвілі,
Олеся Будз, Валерій Мілосердов,
Ольга Войтенко, Ольга Поліщук

Менеджерка дослідження:

Юлія Кабанець

Рецензування: Аліна Хелашвілі,
Іван Вербицький

Коректура: Роксолана Машкова

Верстка: Олександр Прима

Висловлюємо подяку учасни_цям дослідження, а також організаціям, які сприяли поширенню опитування за кордоном.

Це дослідження провів аналітичний центр Cedos на замовлення проєкту Ради Європи [«Полегшення доступу до прав людини й основних послуг для внутрішньо переміщених осіб та осіб, що повертаються в Україну»](#). Проєкт було реалізовано у співпраці з Офісом Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. Погляди, викладені в цьому документі, є відповідальністю його автор_ок і можуть не збігатися з офіційною політикою Ради Європи.

У цьому звіті використано іменник з відділенням «_» гендерованим закінченням для позначення особи, гендер як_ої невідомий чи не має значення в нинішньому контексті, або групи осіб різного гендеру, гендер яких невідомий чи гендер

яких не має значення в нинішньому контексті. Ми однаково поважаємо жінок, небінарних осіб і чоловіків. Оскільки в україномовному інформаційному просторі сьогодні набагато частіше підкреслюється існування чоловіків, ніж усіх інших (тобто більшості людей), ми, з метою урівноваження цього перекосу, тут і надалі використовуємо таку форму для позначення сукупності різних людей чи людини, гендер як_ої невідомий.

Cedos — це незалежний аналітичний центр, урбаністичне бюро та спільнота, що працює над питаннями соціального і просторового розвитку з 2010 року. Ми віримо, що кожна людина має право на гідний рівень життя. Тому метою Cedos є пошук системних причин соціальних проблем і розробка стратегій їх вирішення. Наш підхід базується на дослідженнях. Ми вивчаємо суспільні процеси та державні політики, поширюємо критичне знання, просуваємо і втілюємо прогресивні зміни, навчаємо і посилюємо спільноту прихильни_ць цих змін. У своїй роботі ми керуємося цінностями гідності, рівності, солідарності, партисипативності, якості та емпатійності.

Сайт Cedos: <https://cedos.org.ua/>

Березень 2025 року

Зміст

● Вступ і методологія	4
Розділ 1 ● Вимушене переміщення й оформлення дозволу на перебування	12
1.1 ● Прийняття рішення про переїзд і вибір країни призначення	13
1.2 ● Дозвіл на проживання.....	15
Розділ 2 ● Досвід перебування за кордоном	21
2.1 ● Інтеграція до суспільства країни перебування...	22
2.2 ● Знання мови	27
2.3 ● Працевлаштування і фінансовий стан	32
2.4 ● Житло.....	43
2.5 ● Освіта.....	57
2.6 ● Охорона здоров'я.....	64
2.7 ● Потреби у підтримці від України.....	68
Розділ 3 ● Повернення в Україну.....	73
3.1 ● Думки про повернення	75
3.2 ● Візити в Україну та зв'язок з Україною.....	93
3.3 ● Порівняння досвідів життя в Україні та країні перебування	100
3.4 ● Виклики у разі повернення.....	104
● Висновки.....	113
● Рекомендації	121
● Додатки.....	127

● Вступ і методологія

Внаслідок повномасштабного вторгнення Росії в Україну понад 6,5 мільйона україн_ок протягом 2022–2024 років мали досвід переміщення за кордон¹. 4 березня 2022 року у відповідь на масовий приїзд людей з України Європейський Союз активував Директиву про тимчасовий захист². Завдяки цій директиві україн_ки, які переїхали через збройну агресію Росії проти України, отримали доступ до легального перебування у країнах, що їх приймають, можливість працювати, винаймати житло, здобувати освіту, отримали доступ до соціального забезпечення та медичних послуг тощо. У багатьох країнах Європи, які не є членами Європейського Союзу (далі — ЄС), запровадили подібні статуси з доступом до схожого набору прав. Окрім цього, країни почали впроваджувати програми соціальної підтримки та залучати вимушено переміщених з України людей до інтеграційних програм. Проте, попри заходи підтримки, люди стикаються з різними проблемами у різних сферах життя. Щоб ефективно спрямовувати ресурси на їх розв'язання, важливо досліджувати причини цих проблем.

Поряд з адаптацією до проживання за кордоном дедалі активніше порушується питання про повернення після вимушеного переміщення. Протягом третього року повномасштабної війни повернення людей з-за кордону широко обговорювалось як на рівні органів державної влади, так і у колі громадських, міжнародних організацій і на рівні суспільства загалом.

Мета цього дослідницького звіту полягала в тому, щоб комплексно розглянути становище вимушено переміщених людей з України за кордоном та їхні думки щодо повернення в Україну. Окрім цього, у звіті розглянуто, які потреби можуть мати люди після повернення в Україну.

У першому розділі описано, як люди приймали рішення про переїзд за кордон, а також який дозвіл на перебування вони мають і чи мають плани щодо його зміни. Другий розділ розглядає становище людей за кордоном у кількох сферах: адаптація до проживання у країні перебування, працевлаштування, житло, освіта й охорона здоров'я. Третій розділ звіту фокусується на думках людей про повернення в

¹ United Nations High Commissioner for Refugees. n.d. "Ukraine Refugee Situation," accessed August 13, 2024. <https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine>.

² European Commission. n.d. "Temporary Protection." Migration and Home Affairs. Accessed August 13, 2024. https://home-affairs.ec.europa.eu/policies/migration-and-asylum/common-european-asylum-system/temporary-protection_en.

Україну, чинниках, які схилиють їх до повернення чи неповернення, а також на потребах, які вони матимуть у разі повернення в Україну.

Цей звіт розглядає лише досвід тих людей, які виїхали за кордон через збройну агресію Росії проти України. У рамках дослідження не було розглянуто виклики та проблеми, з котрими стикаються інші групи людей, які постраждали від війни Росії проти України. Тому наведені результати цього дослідження не свідчать про необхідність пріоритизувати проблеми та потреби вимушено переміщених за кордон людей над потребами інших груп людей.

Методологія

Це дослідження було спрямоване на те, щоб описати досвід перебування людей за кордоном та їхні думки щодо повернення в Україну.

Основні завдання дослідження:

1. З'ясувати, з якими викликами та проблемами стикалися люди, які вимушено перемістились з України за кордон, у таких сферах:
 - адаптація до проживання у новій країні,
 - працевлаштування та фінансовий стан,
 - житло,
 - освіта,
 - охорона здоров'я.
2. Дослідити, які думки люди мали щодо повернення до України та які аспекти вони брали до уваги, коли розглядали це питання.
3. Розглянути, які чинники схилиють людей до повернення в Україну, а які чинники сприяють тому, щоб люди залишалися за кордоном.
4. Дослідити, які нагальні проблеми можуть виникати у людей після повернення до України та якої підтримки вони можуть потребувати.

Для реалізації цих завдань було обрано змішаний дизайн дослідження — воно мало **кількісницький компонент**, який передбачав проведення опитування, та **якісницький**, у рамках якого було проведено фокус-групові дискусії. Мето-

дологія кількісницького компонента дослідження була побудована на основі аналізу наявної інформації про виклики та проблеми, з якими стикаються люди за кордоном, а також про їхні плани щодо повернення. Таким чином, метою було поглибити наявні знання та зафіксувати ключові тенденції досвіду проживання за кордоном і розмірковування щодо повернення. Якісницький компонент був застосований, аби трактувати та доповнити кількісні дані. Дані з фокус-групових дискусій допомогли з'ясувати, як люди описують і сприймають виклики та проблеми, як вони пояснюють їхні причини.

Дослідження не репрезентує досвід усіх людей, які були вимушені переїхати з України за кордон. Ця група людей не є гомогенною. Серед вимушено переміщених за кордон людей переважають жінки середнього віку, однак, окрім них, за кордон перемістилися різні люди, зокрема іншої статі, з різним сімейним станом, кількістю (або відсутністю) дітей, різного віку тощо. Було докладено зусиль, щоб представити якомога ширший спектр досвідів у цьому дослідженні. Однак через обмеження доступу до респондент_ок не всі групи людей представлені рівною мірою.

Дослідження зосереджене на таких аспектах життя як інтеграція до суспільства країн перебування, працевлаштування, житло, освіта, охорона здоров'я, думки про повернення та потреби у разі повернення в Україну. Водночас в інших сферах життя люди також могли натрапляти на проблеми та виклики, і ці питання потребують уваги з боку дослідни_ць.

У рамках дослідження було розглянуто становище, в якому перебували люди на момент проведення дослідження, однак **не ставили за мету розгляд траєкторій міграції та досвіду змін країн, житла, роботи тощо.** Учасни_ці фокус-груп згадували про досвід таких змін, однак у рамках дослідження фіксувався вплив досвіду проживання цих змін на становище, у якому люди перебували на момент проведення дослідження.

Польовий етап дослідження відбувався у жовтні–грудні 2024 року.

Опитування відбувалося з 30 жовтня до 10 грудня. Збір даних був проведений онлайн за допомогою опитувальника для самозаповнення у Google Forms. У ньому взяла участь 4141 людина з 43 країн.

Поширення опитувальника відбувалося через різні канали:

- Офіс Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини поширював опитувальник через партнерські організації, дипломатичні установи у 10 країнах (Королівство Бельгія, Республіка Ірландія, Королівство Іспанія, Італійська Республіка, Королівство Нідерландів, Федеративна Республіка Німеччина, Республіка Польща, Румунія, Словацька Республіка, Чеська Республіка), канали спілок україн_ок у країнах перебування у Telegram і сторінки організацій у Facebook. Дентальний перелік організацій та каналів поширення вказаний у Додатку 2.
- Представни_ці Офісу Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини пропонували заповнити анкету під час моніторингових візитів у Республіці Польщі, Федеративній Республіці Німеччині, Королівстві Бельгії, Королівстві Нідерландів, Королівстві Іспанії та Словацькій Республіці.
- Офіс Ради Європи розповсюджував інформацію про опитувальник за допомогою комунікаційних каналів Офісу Ради Європи в Україні, а також у європейських мережах організацій, що працюють з біжен_ками, шукач_ками захисту, особами без громадянства тощо.
- Cedos поширював опитувальник у групах людей з України за кордоном на Facebook і в інших соцмережах.

Фокус-групові дискусії були проведені у грудні 2024 року. Вони відбувалися онлайн за допомогою Zoom. Рекрутинг учасни_ць на фокус-групові дискусії відбувався за допомогою опитування. Наприкінці опитувальника була передбачена опція поділитися контактами, аби взяти участь у фокус-груповій дискусії.

Всього у рамках дослідження було проведено **10 фокус-групових дискусій**. До участі у кожній дискусії було запрошено 6–8 людей.

Під час формування вибірки якісницького та кількісницького компонентів дослідження було докладено зусиль, щоб забезпечити представленість інформант_ок з різними характеристиками:

1. **Стать:** було докладено зусиль, щоб залучити до опитування та фокус-групових дискусій як жінок, так і чоловіків.
2. **Область, у якій проживали до виїзду з України:** у

дослідженні представлені люди, які до виїзду за кордон проживали у центральному, західному, східному, південному та північному регіонах України. Окремо був намір поговорити з людьми, які виїхали з окупованих і прифронтових територій.

3. **Країна перебування:** в опитуванні та фокус-групових дискусіях представлені досвіди людей, які проживали у різних країнах. До країн, які були фокусом цього дослідження, належать Федеративна Республіка Німеччина, Республіка Польща, Королівство Іспанія, Королівство Нідерландів, Чеська Республіка, Сполучене Королівство Великої Британії та Ірландії, Республіка Ірландія, Словацька Республіка, Королівство Бельгія, Італійська Республіка та Французька Республіка.
4. **Вік:** у дослідженні взяли участь люди від 18 до 88 років.
5. **Період виїзду з України:** у дослідженні взяли участь люди, які виїхали за кордон у 2022, 2023 та 2024 роках.

Детальний розподіл соціально-демографічних характеристик респондент_ок опитування та інформант_ок наведено Додатку 1 «Соціально-демографічні характеристики учасни_ць дослідження».

Під час запрошення на дискусії потенційні учасни_ці були поінформовані про мету та завдання дослідження, використання його результатів у майбутньому, теми, навколо яких буде йти розмова, та захист їхніх даних. На початку кожної фокус-групової дискусії учасни_ці були поінформовані повторно. Окрім цього, було наголошено на можливості не відповідати на будь-яке з поставлених запитань і можливості відмовитися від участі у дослідженні на будь-якому етапі без пояснення причин.

Задля забезпечення конфіденційності учасни_ць дослідження отримані дані були доступні лише дослідницькій команді. Цитати, використані у звіті, були анонімізовані та не містять інформації, за допомогою якої можна ідентифікувати людину. В окремих випадках не було зазначено дані про країну перебування та область України, з якої виїхали люди. Це, зокрема, стосувалося ветеранів, партнерок військовослужбовців і людей, яких можна ідентифікувати за іншими характеристиками.

Опитування також містило інформацію про мету дослідження та теми, які порушуються в анкеті. Під час

обробки результатів було видалено приватну інформацію, яку люди згадували в полях для вписування відповідей.

Дослідження має низку обмежень:

- **Дослідження не є репрезентативним для всіх людей, які були вимушені переїхати за кордон.** Його метою було зібрати якнайбільшу кількість різноманітних досвідів, виявити основні труднощі, з якими стикалися опитані й учасни_ці дослідження, а також їхні потреби. При цьому можливість робити висновки про поширеність проблем серед усіх переміщених за кордон людей є обмеженою.
- **Недостатня представленість чоловіків і людей старшого віку у вибірці.** Був намір залучити до дослідження більшу кількість чоловіків і людей старше 60 років, проте представленість цих груп не є великою. Це пов'язано, зокрема, з тим, що серед людей, які вимушено перемістилися за кордон, більшість — жінки. Також серед чоловіків рівень відмови від участі в дослідженні був дещо вищим, ніж серед жінок. У випадку людей старше 60 років основною перепорою до участі у дослідженні міг бути онлайн-метод проведення опитування.
- **Недопредставленість досвіду людей, які перебувають у складних життєвих обставинах.** Можна висунути припущення, що люди, які перебувають у складних життєвих обставинах, могли не мати можливості взяти участь у дослідженні, тому їхній досвід міг не бути достатньо відображеним у дослідженні.
- **Нерівномірна представленість людей з різних країн у якісницькому компоненті.** Під час рекрутингу учасни_ць для фокус-групових дискусій було докладено зусиль, щоб забезпечити рівномірну представленість людей з 10 країн, які були у фокусі дослідження. Проте з кількох із цих країн було залучено менше учасни_ць, ніж з інших. Це створює обмеження у порівнянні досвіду проживання у різних країнах.
- **Непредставленість досвіду людей, які не хотіли розповідати про нього.** У дослідженні взяли участь люди, які погодилися поділитися своїм досвідом і думками. Водночас досвід людей, які з різних причин могли не хотіти ділитися своїми історіями, не включений у це дослідження.

Отримані **дані щодо повернення в Україну** демонструють основні тенденції на момент проведення дослідження, однак ці дані **можуть змінюватися** залежно від розвитку війни, внутрішньополітичних чинників і ситуації у світі. Тож у разі значних змін як в Україні, так і у світі дані щодо повернення можуть втратити актуальність.

Розділ 1 ● Вимушене переміщення й оформлення дозволу на перебування

1.1 ● Прийняття рішення про переїзд і вибір країни призначення

Під час фокус-групових дискусій учасни_ць просили поділитися, як саме вони обирали країну для переїзду з України. У відповідях люди згадували, що обрали ту чи іншу країну з таких причин:

- **У країні перебували їхні родичі, друзі, знайомі**, які могли надати допомогу.

«У мене сестра з чоловіком з дітьми тут живуть. [...] І, в принципі, вона нас спонукала, щоб ми вибиралися з Києва, поки є можливість. Тому, в принципі, інших варіантів, окрім Нідерландів, ми не розглядали взагалі»³.

Жінка, 40 років, Київ → Королівство Нідерландів⁴

- **У країні пропонувалися широкі програми соціальної підтримки для людей з України.** Респондент_ки самостійно шукали інформацію про країну й умови для людей з України, робили вибір з кількох варіантів. Люди, які мали такий досвід, виїжджали з України свідоми́, маючи серед причин переїзду не лише втрату безпеки.
- **До цієї країни вступили на навчання їхні діти.**
- **Мали попередній досвід проживання в цій країні.**

«Але, в принципі, так ми виїхали в Польщу, бо в мене вже був досвід праці в Польщі. Я трошки знала мову, і нам кажуть, давай, буде нам трохи легше там, бо я хоча би трошки знаю мову, і зможемо якось один одного підтримати».

Жінка, 28 років, Сумська область → Республіка Польща

³ Тут і далі у цьому звіті ми наводимо пряму мову інформант_ок, застосовуючи мінімальне редагування і зберігаючи оригінальну стилістику висловлювань. Єдині правки, внесені до цитат, стосуються етичної комунікації про людей з інвалідністю та їхні потреби. У квадратних дужках у деяких цитатах ми додаємо лаконічні коментарі, аби покращити розуміння змісту цитати у випадках, де у розмовному мовленні важливі частини речення були пропущені.

⁴ Тут і далі у підписах до цитат наведено шлях вимушеного переміщення людини: область/населений пункт, де вона проживала до переміщення за кордон, і країна проживання на момент опитування.

- **Обирали країну, мовою якої володіли на достатньо високому рівні.**
- **Потрапили у країну перебування випадково**, через обставини, які склалися при виїзді з України.

«Куди конкретно їхати — ми взагалі, знаєте, не планували, і вибір був просто такий: куди буде їхати потяг, туди їдемо і ми, чесно кажучи».

Жінка, 31 рік, Запорізька область → Чеська Республіка

- **Допомогу запропонували волонтер_ки, громадські, благодійні організації або місцеві органи влади у країнах Європейського Союзу.**

Ми також питали інформант_ок під час фокус-групових дискусій про причини, через які вони прийняли рішення про виїзд за кордон. Люди часто розповідали, що першочергово виїжджали якомога далі **з місць, де активно велися бойові дії**.

«Ну, так як ми були на нулі, то єсть наше село було... це була лінія фронту, іменно нуль, то було дуже важко з дітьми. І ми з чоловіком прийняли рішення, що я вивезу дітей».

Жінка, 48 років, Харківська область → Федеративна Республіка Німеччина

Серед інших причин для виїзду учасни_ці дослідження називали бажання **забезпечити своїм дітям кращу освіту**. Одна з інформанток казала, що виїхала заради **кращих медичних послуг** для своєї дитини.

«Чому виїхали? Тому що син пішов до садочка, ніби як діагностували розлад аутичного спектра.[...] Тому вирішили їхати далі [за кордон]. Тобто соціальна підтримка велика, сподівалися на більше медичне забезпечення, медичне обстеження».

Жінка, 39 років, Черкаська область → Королівство Нідерландів

Також люди розповідали, що вимушено поїхали до Європи для того, щоб заробити гроші на ремонт пошкодженого внаслідок воєнних дій житла. Вони зазначали, що отриманих від держави коштів на відновлення їхнього будинку не було достатньо.

«А у вересні до нас в хату трішки прилетіло. [...] То було прийняте рішення, щоб переїхати в Німеччину, а там, може, буде можливість заробити, щоб поновити кришу».

Жінка, 50 років, Дніпропетровська область → Федеративна Республіка Німеччина

1.2 ● Дозвіл на проживання

Легальне перебування у країні, обраній для вимушеного переміщення, є необхідним для подальшої адаптації, отримання доступу до освіти, медицини та ринку праці. З 2022 року у країнах Європейського Союзу є можливість для людей з України отримати тимчасовий захист. Його дію продовжили до 2026 року⁵. Проте деякі країни почали сприяти переходу вимушено переміщених людей з України до альтернативних дозволів на перебування, зокрема через працевлаштування. Щоправда, можливості для працевлаштування є структурно обмеженими для деяких груп людей, як-от людей з інвалідністю, літніх людей, а також самотніх матерів і батьків. Зважаючи на це, такі шляхи отримання дозволу на перебування можуть бути складнішими для них. Крім цього, альтернативні дозволи на проживання передбачають інші права та можливості, тож з'являється потреба в інформуванні про особливості цих дозволів у країнах перебування⁶.

Респондент_ок запитували, який тип дозволу на проживання вони мали на момент проходження опитування. Більшість (87%) опитаних людей відповіли, що **мали тимчасовий захист у країнах проживання** (або його аналог у країнах, які не входять до ЄС⁷).

Значно менша кількість респондент_ок мали інші дозволи на проживання. Так, 6% учасни_ць опитування відповіли, що мали статус біженця, 4% мали посвідку на тимчасове проживання у зв'язку з роботою або навчанням, ще 1% — посвідку на постійне проживання. Лише 0,1% опитаних людей мали громадянство країни перебування. Інші 0,4% людей не мали жодного дозволу на проживання (це може бути

⁵ European Council. 26 June 2024. "Ukrainian refugees: Council extends temporary protection until March 2026". European Council.

<https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2024/06/25/ukrainian-refugees-council-extends-temporary-protection-until-march-2026/>.

⁶ United Nations High Commissioner for Refugees, International Organization for Migration, United Nations Development Programme, United Nations Children's Fund, and UN Women. April 19, 2024a. "Helping Hands — the Role of Housing Support and Employment Facilitation in Economic Vulnerability of Refugees From Ukraine." UNHCR Operational Data Portal (ODP).

<https://data.unhcr.org/en/documents/details/108068>.

⁷ Деякі країни запровадили програми за аналогією з тимчасовим захистом у країнах ЄС. Наприклад, у 2022 році Сполучене Королівство Великої Британії та Ірландії запровадило програму для вимушено переміщених людей з України Homes for Ukraine Sponsorship Scheme: <https://www.gov.uk/guidance/apply-for-a-visa-under-the-ukraine-sponsorship-scheme>.

пов'язано з можливістю для громадян_ок України перебувати у країнах ЄС без візи строком до 90 днів протягом 180 днів⁸).

Тип дозволу на проживання

Графік 1.1. Питання: «Який тип дозволу на проживання у країні перебування ви маєте?». Питання передбачало вибір однієї відповіді. Кількість респондент_ок — 4141.

Учасни_ці фокус-групових дискусій ділилися, що також здебільшого перебували у країнах ЄС під тимчасовим захистом. Вони розповідали, що зіштовхувалися з низкою проблем **через особливості процесу продовження строку дії захисту**. Зокрема, йшлося про **проблеми з доступом до адміністративних послуг та оренди житла**. Це було спричинено тим, що строк дії паперового документа закінчувався, а автоматичне продовження дії захисту не відображалось у сервісах, якими користувалися люди. Про цю проблему згадували, зокрема, інформант_ки, які перебували у Німеччині та Нідерландах.

⁸ Виїзд з України: подорожі територією ЄС.

https://commission.europa.eu/topics/eu-solidarity-ukraine/eu-assistance-ukraine/information-people-fleeing-war-ukraine/fleeing-ukraine-travel-inside-eu_uk.

«Ну, мінус, звісно, в Німеччині, що ці документи в нас не оновлюються. Тобто, от нам як видали, по факту, вони у нас вже типу як прострочені. Вони нам один раз на рік потім присилають листа, що ви можете не оновлювати свої документи, вони у вас продовжені автоматично. Але зараз ми зіштовхнулися з такою проблемою, [...] програма автоматично пише, ваш документ прострочений, вам потрібно його змінити. [...] Тобі потрібно постійно доказувати, що ти тут офіційно знаходишся, ну, якось так».

Жінка, 35 років, Запорізька область → Федеративна Республіка Німеччина

Учасни_ці дослідження також згадували про те, що у різних країнах **відрізняються формати дозволів** на перебування. Внаслідок цього вони натрапляли на труднощі під час перетину кордонів і паспортного контролю.

«У нас такого умовно біженського документу в Польщі теж немає. У нас тільки застосунок, тобто додаток на телефоні. І про нього, я так розумію, в курсі лише поляки. Бо коли в Німеччині я намагалася надати цей застосунок, то [...] там ледь не весь літак тримали через те, що вони не могли зрозуміти, хто я, звідки і як я взагалі там опинилась».

Жінка, 26 років, Харківська область → Республіка Польща

Деякі інформант_ки під час фокус-групових дискусій ділилися, що **почувалися непевно щодо свого майбутнього** через те, що дію тимчасового захисту або його аналогу продовжують на певний відрізок часу (найчастіше на рік). У більшості інформант_ок не було чіткого розуміння, яким буде рішення країн їхнього перебування у разі завершення війни та/або припинення дії тимчасового захисту. Для деякого з учасни_ць дослідження це спричиняло відчуття невизначеності та неможливості планувати майбутнє.

«Всі люди, хто перебуває наразі за кордоном, вони не мають якогось постійного статусу, і ми тут живемо на два життя, на дві країни. [...] Ми продовжуємо жити на два будинки, тому що ти не можеш планувати майбутнє тут, тому що в Нідерландах отримати ВНЖ⁹ — це майже місія неможлива. [...] Якщо завтра закінчиться війна, то нам скажуть: "Всім дякую, до побачення"».

Жінка, 40 років, Київ → Королівство Нідерландів

⁹ Інформантка говорить про посвідку на постійне проживання.

Учасни_ць фокус-групових дискусій запитували, чи думали вони про зміну дозволу на проживання й перехід із тимчасового захисту на інший тип дозволу. Більшість людей, з якими відбувалося спілкування у рамках дослідження, міркували про це, однак на момент розмови вони не мали прийнятого рішення щодо цього. Вони наголошували, що їхні **рішення** про зміну дозволу на проживання **будуть залежати від подальшого розвитку війни, особистих планів і політик країн перебування**. Загалом люди, які планували залишитися за кордоном, частіше задумувалися про зміну дозволу на проживання, тоді як ті, хто планували повернення в Україну, не мали наміру змінювати тимчасовий захист на інші типи дозволів.

У контексті зміни типу дозволу на проживання згадували про робочу візу. Деякі учасни_ці дослідження планували подаватися на **робочу візу** у разі припинення дії тимчасового захисту. Кілька інших людей на момент проведення розмов уже мали конкретні плани щодо подачі на робочу візу або дозвіл на постійне проживання. Здебільшого у таких випадках їхні партнер або партнерка мали громадянство або право подаватися на робочу візу.

Частина інформант_ок на фокус-групових дискусіях розповідали, що думали про зміну дозволу на перебування з тимчасового захисту на інші через **прагнення залишитися за кордоном**. Так вони намагалися створити собі та своїм дітям можливість не повертатися в Україну. Особливо звертали увагу на бажання мати можливість залишитися за кордоном у разі, якщо тимчасовий захист скасують попри продовження війни.

«Якщо вони скажуть, що ми знімаємо [тимчасовий захист], але в Україні будуть летіти ракети й бомби, я зміню візу на робочу просто, і все. Бо для мене найголовніше — безпека, безпека дитини».

Жінка, 38 років, Запорізька область → Федеративна Республіка Німеччина

Одна з інформанток, яка має **інвалідність**, поділилася, що вона та її доглядальник планували **отримати статус біженця** замість тимчасового захисту. Цей намір вона аргументувала тим, що за кордоном вона мала більше можливостей, ніж в Україні, передусім через вищий рівень інклюзивності та безбар'єрності.

«Маємо тимчасовий захист, я і мій доглядач. Але ми вже подумали, що, мабуть, ми будемо переходити на міжнародний захист, на біженство. [...] Ну тому що все ж таки я не знаю, я вже казала, в Україну щоб вернутися, дуже багато чого потрібно було б. [...] Тобто у мене тут набагато більше можливостей».

Жінка, 49 років, Черкаська область → Республіка Ірландія

Щодо зміни тимчасового захисту на статус біженця міркували й деякі чоловіки призовного віку. Вони розповідали під час фокус-групових дискусій, що через брак актуального військово-облікового документа вони не могли оновити паспорт за кордоном. Однак вони не хотіли їхати в Україну, тому шукали альтернативні способи отримати дозвіл на проживання.

Дехто з учасни_ць фокус-групових дискусій згадували, що **зміна дозволу на проживання може бути складним процесом**. Так, кілька інформанток під час дискусій ділилися, що у країнах їхнього перебування не було можливості змінити тип дозволу на проживання. Вони розповідали, що поки діє тимчасовий захист, деякі країни обмежували для громадян_ок України можливість подаватися на інші типи дозволів на проживання. Окрім цього, під час фокус-групових дискусій люди згадували про складність отримання робочої візи через високі вимоги до кваліфікації.

Водночас частина учасни_ць дослідження висловлювали припущення, що після закінчення дії тимчасового захисту в деяких країнах буде створено можливості залишитися. Під час розмов, зокрема, згадували цінність працівни_ць з України на європейському ринку праці.

«Я, наприклад, кажу, що мені здається, що все одно не буде прямо якоїсь різкої відміни [тимчасового захисту], все одно це буде якимось поступово і запропонують щось. Якщо, наприклад, одна країна відмінить, то, мені здається, все одно якась країна залишиться зацікавлена в наших людях, і вона все одно потім прийме після якоїсь іншої країни».

Жінка, 33 роки, Сумська область → Федеративна Республіка Німеччина

Кілька учасниць дослідження, які перебували у Чеській Республіці, згадували, що країна вже анонсувала¹⁰ можливий перехід людей з України з тимчасового захисту на дозвіл на

¹⁰ Біженці у Чехії зможуть перейти на довготривалий тип проживання після 2025 року: які умови. <https://proukrainu.bleisk.cz/bizhentsi-u-chekhii-zmozhut-pereyti-na-dovhotryvalyy-tip-prozhyvannia-pislia-2025-roku-yaki-umovy/>.

довгострокове проживання. Одна з учасниць розмірковувала над цим через те, що не бачила можливості повернутися в Україну найближчим часом, адже її житло знаходилось на тимчасово окупованій території.

«3 січня місяця нам пропонують змінити нашу дочасну охрану¹¹ на ВНЖ¹², да[...]. Ми ще думаємо, чесно кажучи. Тому що житло наше на окупованій території, що зараз, на даний момент, з нашим житлом, ми взагалі не знаємо, у нас нема зв'язку ні з ким, щоб дізнатись».

Жінка, 31 рік, Запорізька область → Чеська Республіка

Частина інформант_ок під час фокус-групових дискусій зазначили, що **не мали наміру змінювати тимчасовий захист на інші дозволи** на проживання. Здебільшого вони підкріплювали свою думку **бажанням повернутися в Україну** і відсутністю планів залишатися у країні перебування або за кордоном загалом. У декого відсутність таких планів була спричинена тим, що вони не почувалися інтегрованими у суспільство країни перебування.

«В мене також тимчасовий захист, він тут, в принципі, зараз, ну... він майже у всіх, хто приїхав після 2022 року. Його, як би, формально не можна змінити. Зараз, ну... українцям просто цього не дозволено. Але я його і не збираюсь міняти, він мене влаштовує. Тому що я теж збираюсь повертатись».

Жінка, 31 рік, Харківська область → Королівство Іспанія

¹¹ Тимчасовий захист.

¹² Інформантка говорить про посвідку на постійне проживання.

Розділ 2 ● Досвід перебування за кордоном

2.1 ● Інтеграція до суспільства країни перебування

Учасни_ці фокус-групових дискусій по-різному описували рівень своєї адаптації у країні перебування. Частина людей говорили, що **не відчують себе частиною суспільства**, але загалом їм це не завдавало дискомфорту. Деякі говорили про **відчуття ізольованості**, відчуття, що все важливе для них залишилося в Україні. Інші інформант_ки ділилися, що **відчували себе комфортно, але все ж мали бажання повернутися до України**. Лише у поодиноких випадках інформант_ки відчували себе інтегрованими у суспільство.

Рівень інтеграції залежав від багатьох взаємопов'язаних факторів. Зокрема, одразу після приїзду важливим для інтеграції було **бажання та намір людей адаптовуватися до нового суспільства**, а також їхні плани щодо подальшого перебування в країні. Деякі учасни_ці дослідження говорили, що з самого початку вони не планували вивчати мову країни чи інтегруватися, адже очікували, що скоро зможуть повернутися додому. Інформант_ки під час фокус-групових дискусій згадували також про **підтримку з боку країни перебування** — наприклад, у вигляді інтеграційних програм. З їхнього досвіду, така опція не була доступною у всіх країнах.

Частина інформант_ок хотіли або намагалися інтегруватися, проте через різні причини їм не вдавалося це зробити.

Соціокультурні фактори

Ставлення місцевих і можливість отримати підтримку впливали на успішність інтеграції. Відкритість, бажання допомогти та доброзичливе ставлення зі сторони місцевих сприяли адаптації, створювали відчуття комфорту та прийняття. Частина інформант_ок під час фокус-групових дискусій розповідали, що **не стикалися з жодною дискримінацією або упередженнями** та мали позитивний досвід взаємодії з місцевими житель_ками, що сприяло їхній інтеграції.

«Я розумію, що я біженка. [...] І тому, виходячи з цього знання, приймають мене просто офігительно. Мені дають гроші на будинок, мене дуже підтримують люди, яких я зустрічаю. Я зустрічаю тут досі дуже в несподіваних місцях українські прапори. Я дуже рада, що моїх дітей підтримують неймовірно».

Жінка, 46 років, Київська область → Сполучене Королівство Великої Британії та Ірландії

Натомість **негативне й упереджене ставлення не сприяло інтеграції**. Дискомфорт викликала недовіра з боку місцевих до людей з України — наприклад, стеження за їхнім пересуванням, прискіпливе спостереження за витратами коштів, які вони отримували як соціальну допомогу.

«Негативні моменти конкретно були з чехами тоді, коли, наприклад, ти стоїш у магазині, от, ти там щось купуєш, ну, так, наприклад, я працюю, у мене є можливість щось купити, більше, чим чех, який стоїть у черзі, от. [...] Але той чех, який стоїть біля мене, він розуміє, що я українка. Ну, і починаються матюки в нашу сторону: "Ви, українці, сюди понаїжджали, тут купуєте собі", тра-та-та, ви тут такі, такі про-сякі».

Жінка, 31 рік, Запорізька область → Чеська Республіка

Частина інформант_ок під час фокус-групових дискусій розповідали, що мали **досвід дискримінації та упередженого ставлення як з боку інозем_ок, так і з боку україн_ок** з інших регіонів України та з іншим досвідом переїзду в країну перебування.

З боку місцевих людей, учасни_ці дослідження говорили про відчуття, що їх дискримінували або ставилися до них упереджено у таких сферах:

- під час пошуку житла: відмова здавати житло в оренду через відсутність громадянства країни перебування, статус тимчасового захисту та наявність тварин;
- в освітній сфері: булінг дітей у школі через національність;
- у медичній сфері: недостатньо уважне ставлення через статус тимчасового захисту.

Здебільшого історії про упереджене ставлення від інших україн_ок стосувалися досвіду взаємодії з тими людьми, які емігрували до початку повномасштабного вторгнення. Також інформант_ки під час фокус-групових дискусій пригадували ситуації напруженого спілкування між людьми, які

до вимушеного переміщення за кордон мешкали у різних регіонах України.

Деякі інформант_ки під час фокус-групових дискусій говорили про **різницю у поведінці та звичках місцевих жителів_ок і людей з України**. Частина людей говорили, що їм **подобається підхід і світогляд місцевих** або що він є схожим до українського. Деякі учасни_ці дослідження говорили, що різниця у цінностях і культурі викликала у них відчуття, що їм **важко зрозуміти місцевих жителів_ок**. Через це вони не хотіли б залишатися у країні перебування. Окрім цього, люди розповідали, що стикалися з **нерозумінням і недовірою** до їхнього стану та впливу війни на їхнє життя.

«Я рахую, що нам дуже повезло, бо дуже схожий менталітет, дуже подібна мова. І, ну, словаки в цілому люди дуже так зі співчуттям ставляться, дуже допомагають».
Жінка, 35 років, Донецька область → Словацька Республіка
«Хоча тут непогане соціальне забезпечення, і все це працює дуже добре, цьому треба вчитися і брати такий досвід. Але це не наша країна, розумієте. Ну, ментально тут складно. І дітям нашим складно. Хоча діти вливаються нормально в колектив, але все одно. Це ментально не наша країна нам. До багатьох речей не звикли, і вони нам дивні, і ми не можемо себе підлаштувати під це».

Жінка, 53 роки, Київ → Королівство Бельгія

Вищий рівень знання мови країни перебування **допомагав інформант_кам почуватися більш комфортно**, вони могли активніше інтегруватися у суспільство. Натомість люди, які не мали достатнього рівня володіння мовою країни, не могли вільно комунікувати з місцевими, повноцінно брати участь у житті громади, вирішувати труднощі, які у них виникали. Детальніше про вивчення мови у країні перебування та мовний бар'єр ідеться у наступному підрозділі.

«Можу сказати, що я себе відчуваю частиною суспільства, тому що багато де задіяний, це головна причина. І мова, знову ж таки, мова, тому що багато з тих, хто не вчить мову, вони ніяк не задіяні в те, що відбувається в місті, вони не знають ірландців, вони не можуть спілкуватися. Тобто я вважаю, що ось мова є головним бар'єром для українців за кордоном».

Чоловік, 23 роки

Мовний бар'єр і різниця у звичках впливали на **коло спілкування інформант_ок**. Небагато учасни_ць фокус-групових

дискусій розповідали, що мали регулярне спілкування з місцевими жителями. Частина перебували у контакті лише з людьми з України, проте це також сприяло відчуттю комфорту під час перебування у країні. Деякі люди говорили, що у них немає друзів або близьких знайомих у країні перебування, що створювало відчуття ізоляції.

«Звісно, друзів тут собі я не завела. І як друзів українців, так і іспанців. Хоч я мовою володію. [...] І з приводу почуття. Ну, це відчуття ізоляції, звісно. Тому що в мене життя, як би, залишилось в Україні. Хоч багато з друзів не в Україні, але загальом відчуття того, що було до війни, там друзі, батьки і всі інші, то, звісно, ну... як би, воно все в Україні залишилось. І робота, і квартира, і все інше теж».

Жінка, 31 рік, Харківська область → Королівство Іспанія

Побутово-економічні фактори

Частина інформанток під час фокус-групових дискусій говорили про труднощі зі **звиканням до процесів у країні перебування**, зокрема тих, що стосуються оформлення документів. Проте деякі інформантки **оцінювали управління та процеси у країні позитивно**.

«Все одно я знаю, що в Україні це можна... деякі питання можна вирішити за один день. А тут треба чекати місяці для того, щоб вирішити ці питання. І весь час ці листи. Не знаєш вже їх куди сортувати. То це, звичайно, складно. І дуже все довго і повільно відбувається».

Жінка, 50 років, Дніпропетровська область → Федеративна Республіка Німеччина

У контексті інтеграції у суспільство країни перебування учасниці дослідження згадували про **труднощі з пошуком роботи і джерел доходів для себе та своєї сім'ї**. Брак достатньої кількості фінансів, складність у пошуку роботи через недостатній рівень володіння мовою країни або роботи за фахом через брак освіти створювали умови, в яких деякі учасниці дослідження не могли повністю інтегруватись у суспільство. Детальніше про працевлаштування йдеться у підрозділі 2.3 «Працевлаштування і фінансовий стан».

«Я мала консультації, нам давали консультації такі, для українських біженців, консультували нас британці. І вони мені сказали, що ви доросла розумна людина, ви розумієте, що ви розсилаєте резюме на позиції нижчі, ніж ви можете робити. Тобто на вищу роботу мене не візьмуть, бо в мене немає місцевої освіти. А на нижчу посаду мене не візьмуть, бо я overqualified для цієї роботи. Тому я дуже швидко зорієнтувалася, що мені треба знайти роботу в Україні».

Жінка, 46 років, Київська область → Сполучене Королівство Великої Британії та Ірландії

Деякі люди під час фокус-групових дискусій розповідали, що стикнулися з **труднощами з пошуком житла та недостатньою соціальною підтримкою** з боку країни перебування, що також не сприяло їхній інтеграції у суспільстві.

Окрім цього, **дітям і їхнім батькам інтеграція у країні перебування могла даватися легше**. З досвіду інформант_ок, які брали участь у фокус-групових дискусіях, це було пов'язано з тим, що люди, які мали дітей шкільного віку, могли отримувати більшу фінансову підтримку від країни. Також у деяких країнах шкільна система була націлена на адаптацію та інтеграцію дітей до суспільства. Це, своєю чергою, у деяких випадках сприяло інтеграції та залученості батьків.

«Іншими словами, принаймні в [назва країни] є класна модель от цієї адаптації дітей мігрантів до суспільства, до мови. Тобто в мене дитина три роки вчиться в школі й вона вже виступала перед іншими, вже якось читала їхньою мовою, вже щось говорили. Ну, в нас вдома вчить, реально краще знає мови, ніж ми».

Чоловік, 47 років

2.2 ● Знання мови

Під час фокус-групових дискусій людей запитували про їхній досвід вивчення мови країни, в яку вони вимушено перемістилися з України. Більшість інформант_ок у різний спосіб вивчали мову країни, де вони проживали на момент проведення опитування, а саме:

- **на курсах:** на інтеграційних або на інших безкоштовних курсах, зокрема тих, що проводилися при місцевих університетах;
- **онлайн з репетитором або у мовній школі:** часто ці послуги надавали їм україн_ки;
- **онлайн через додатки** для вивчення мов;
- отримували **допомогу** з вивчення мови **від друзів або знайомих**;
- **навчалися самостійно**, зокрема через спілкування з місцевими.

Інформант_ки з деяких країн під час фокус-групових дискусій говорили, що вони могли отримувати **соціальні виплати лише за умови відвідування інтеграційних курсів і вивчення мови** (такі досвіди мали інформант_ки з Королівства Бельгії та Федеративної Республіки Німеччини). У деяких країнах **вивчення мови було опціональним**, обов'язкових курсів не пропонували (про таку ситуацію розповідали люди, які мешкали в Республіці Польщі та Королівстві Нідерландів), тому інформант_ки були змушені шукати навчання самостійно.

Деякі учасни_ці дискусій володіли **англійською мовою** на достатньому для повсякденного спілкування рівні. Проте можливість використовувати англійську для взаємодії з місцевими та працевлаштування була наявною не в усіх країнах¹³. У повсякденних ситуаціях деякі інформант_ки стикалися з відмовою надавати послуги англійською з боку місцевих житель_ок і негативними коментарями щодо незнання мови країни перебування.

На момент проведення дослідження інформант_ки мали **різний рівень володіння** мовою країни, у якій вони перебували. Частина людей розповідали під час фокус-групових

¹³ Йдеться про країни, в яких англійська мова не є офіційною.

дискусій, що мали достатній рівень знань мови для розв'язання побутових питань. Подекуди люди говорили, що мають високий рівень володіння мовою, який дозволяв їм вільно спілкуватись та працювати. Рівень володіння мовою деяких інших учасни_ць дослідження був низьким.

«З язиком дуже складно. І шукаєш сам, де вчити. Те, що нам волонтери пропонують, я вже три рази А1 вчу. Мені дають дипломи, і все рівно не можу його запам'ятати».

Жінка, 45 років, Сумська область → Королівство Нідерландів

На рівень знання мови країни перебування впливали такі фактори:

- **Мотивація залишатися у країні перебування.** Деякі інформант_ки, які не були задоволені умовами проживання у країні або ж не планували залишатися у ній протягом довгого часу, під час фокус-групових дискусій зазначали, що мали низький рівень володіння мовою і не відчували потреби або бажання далі її вивчати. Натомість ті люди, які збиралися залишитись у країні на довгий період, мали більше мотивації вивчати мову.
- **Вік.** Інформант_ки, які мають дітей різного віку, під час фокус-групових дискусій говорили, що дітям вивчення мови далось набагато легше. Окрім того, деякі батьки свідомо обирали зосередити ресурси на допомозі дітям досягти високого рівня володіння мовою для швидшої інтеграції. Легше вивчити мову до високого рівня було також і молоді.
- **Доступність курсів та інших способів вивчення мови у країні перебування.** З досвіду інформант_ок, яким вони поділилися під час фокус-групових дискусій, не у всіх країнах і не у всіх населених пунктах була створена можливість відвідувати безоплатні курси. У деяких країнах такі курси були доступні лише у великих містах. Якщо організованого навчання не було, деякі люди натрапляли на труднощі у пошуку можливостей для навчання. Зокрема про це говорили ті, хто проживали у Нідерландах. Частина учасни_ць дослідження розповідали, що вартість платних курсів була для них надто високою.

«Тобто вивчення мови, наприклад, на хорошому рівні, коли ти в мовній школі навчаєшся, здаєш екзамен, потім отримуєш... нам це недоступно. Та є деякі муніципалітети, які це впроваджують. Наприклад, хочеш — іди плати 1500 євро в місяць за ту мовну школу».

Жінка, 48 років, Волинська область → Королівство Нідерландів

- **Якість курсів, запропонованих у країні перебування.** Учасни_ці дослідження розповідали, що навіть якщо вони мали можливість навчатися безкоштовно, якість таких курсів не завжди була високою. Це стосувалося як рівня викладання, так і організації курсів.

«І так, інтеграційні курси, викладачі в більшості своїй, ну, не компетентні. Скажемо так, для галочки, аби нас не чіпав job center¹⁴. От якби я не вчила мову в додатках, я би за 2 місяці майже нічого б не знала».

Жінка, 50 років, Дніпропетровська область → Федеративна Республіка Німеччина

- **Наявність часового ресурсу та енергії для вивчення мови.** Деякі інформант_ки під час фокус-групових дискусій ділилися тим, що мали труднощі з вивченням мови через брак часу й емоційного ресурсу це робити. Подекуди вони не могли знайти навчання, яке б відбувалося в неробочий час.

«І, якщо чесно, сил вивчити [немає]... Так як я приїхала і пішла відразу працювати, у мене немає часу і сил моральних, чи ще якихось фізичних, щоб вивчати мову».

Жінка, 44 роки, Запорізька область → Королівство Нідерландів

- **Можливість практикувати використання мови.** Інформант_ки під час фокус-групових дискусій розповідали, що у них не завжди була можливість спілкуватися з місцевими та, відповідно, практикувати мову, яку вони вивчають. Частина з них працювали з україн_ками або з людьми з інших країн. Це також впливало на їхнє відчуття потреби вивчати мову країни, у якій вони перебувають. У деяких людей з низьким рівнем володіння мовою виникав бар'єр перед

¹⁴ Інформантка говорить про центр зайнятості.

спілкуванням з носіями мови через страх зробити помилку.

- **Схожість мови з українською.** З досвіду інформант_ок, вивчати мови, більш схожі до української (наприклад, польську, чеську) було легше, ніж ті, які є менш спорідненими (наприклад, нідерландську, французьку, німецьку).

Учасни_ці дослідження розповідали про **вплив мовного бар'єра на їхній рівень життя та інтеграцію в суспільство**. Люди з низьким рівнем володіння мовою часто не відчували себе повноцінною частиною соціуму. Вони не мали можливості вільно спілкуватися з місцевими житель_ками, а натомість більше спілкувалися з україн_ками або людьми, які володіли іншими мовами, зокрема російською чи англійською.

«Працювала в місцевому дизайн-агентстві, а клієнт мій був міжнародний, тому мова спілкування на роботі була англійська, що, в принципі, для мене добре. Але на обідні перерви, коли виходили з колегами, вони спілкуються своєю мовою, і навіть ти ж не можеш їм нічого сказати за це, це ж їхня мова, це ж їхня країна. І така наче скляна завіса була завжди».

Жінка, 27 років, Київ → Королівство Іспанія

Окрім цього, мовний бар'єр був однією з причин труднощів в отриманні середньої освіти дітьми інформант_ок. З труднощами через низький рівень володіння мовою стикалися і під час отримання медичних послуг. Про ці аспекти детально йдеться у підрозділах 2.5 «Освіта» та 2.6 «Охорона здоров'я».

Частина учасни_ць фокус-групових дискусій говорили про **потребу покращувати рівень володіння мовою країни**, зокрема для роботи у певній сфері. Вищий рівень володіння мовою, на їхню думку, **збільшив би їхні шанси на працевлаштування**. Деякі учасни_ці дослідження говорили, що основним бар'єром для отримання кваліфікованої роботи (у деяких випадках — у тій же сфері, в якій вони працювали до переїзду) був саме недостатній рівень знання мови країни перебування.

«Ну, обов'язково планую вчити, тому що від цього залежить також і моя мотиваційна частина, зарплатня в німецькій компанії. Та і можливість росту. Ну, зазвичай це чисто от індивідуальні особливості. Тому що я як спеціаліст, я ще можу рости».

Чоловік, 40 років, Херсонська область → Федеративна Республіка Німеччина

Для деяких інформант_ок з фокус-групових досліджень мотивацією покращувати рівень володіння мовою була можливість **отримати вищу заробітну плату на роботі**, де вони працюють, або можливість **отримати дозвіл на проживання на довший період часу**.

«І зараз я ходжу офлайн у Венеції в школу для того, щоб ще отримати сертифікат, який мені потім, в майбутньому допоможе отримати ВНЖ¹⁵ на довгий період часу».

Жінка, 32 роки, Чернігівська область → Італійська Республіка

¹⁵ Інформантка говорить про посвідку на постійне проживання.

2.3 ● Працевлаштування і фінансовий стан

Фінансове становище та джерела доходів

Респондент_ок опитування попросили зазначити, яким є їхній фінансовий стан. **Найчастіше респондент_ки вказували середній або низький рівень фінансового становища.** Так, дещо понад третину (36%) респондент_ок оцінили рівень свого фінансового стану як низький — 5% людей не вистачало грошей на їжу, 31% не завжди могли купити собі одяг. Інші 58% опитаних людей відповіли, що мали середній рівень фінансового становища — 35% людей не завжди могли купити побутову техніку, а 22% вистачало грошей на побутову техніку, але вони не могли купити авто або квартиру. Решта 7% мали високий рівень фінансового становища — могли купити автомобіль та інші речі подібної вартості.

Фінансовий стан опитаних людей

Графік 2.1. Питання: «Як би ви схарактеризували свій фінансовий стан?». Питання передбачало вибір однієї відповіді. Кількість респондент_ок — 4141.

Люди, які мають інвалідність, психічні хвороби чи розлади, та їхні доглядальни_ці частіше за інших вказували на складне фінансове становище. Так, 15% людей, які мають невиліковні хвороби або хвороби, що потребують тривалого лікування, та 12% доглядальни_ць таких людей вказали, що їм не вистачало грошей на їжу. Також 14% людей, які мають інвалідність, і 8% людей, які доглядають за людиною з інвалідністю, зазначили, що не могли задовольнити базові потреби (придбати їжу та/або одяг). **З-поміж людей віком понад 65 років і 55–64 роки** більше респондент_ок (13% та 11% відповідно) вказали, що їм бракує грошей на їжу, ніж серед інших вікових груп.

Половина опитаних людей вказали **основним джерелом доходу постійну або тимчасову роботу у країні перебування (50%)**. Серед людей, які мали середній і високий рівень фінансового становища, більшість були працевлаштованими. Водночас близько третини респондент_ок визначили **матеріальну допомогу від країни перебування як основне джерело доходів (29%)**. Респондент_ки із низьким та середнім рівнем фінансового становища частіше поклалися саме на матеріальну допомогу від держави, у якій перебували.

Основне джерело доходу

Графік 2.2. Питання: «Яке джерело доходів є для вас основним станом на зараз?». Питання передбачало вибір однієї відповіді. Кількість респондент_ок — 4139.

Більш ніж половина респондент_ок із Федеративної Республіки Німеччини (65%) та Королівства Бельгії (62%) вказали матеріальну допомогу від країни перебування як основне джерело доходів. Це можна пояснити політиками цих країн у сфері соціального захисту та політиками держав щодо вимушено переміщених з України людей.

Кілька учасни_ць фокус-групових дискусій згадували, що дізнавалися про програми підтримки у різних країнах перед переїздом, і зрештою це було суттєвим фактором у їхньому виборі країни для переміщення.

«А взагалі-то, Німеччина дуже багато зробила для українців, в плані підтримки всі ці майже 3 роки, тому я не можу сказати, що якісь мають бути нарікання. [...] Від курсів до виплат, до квартир, до тієї ж оплати щомісячно, якщо ти не працюєш. Це якщо ви подружня пара — 480 євро і дитина — 390 євро. Тому я рахую, для багатьох людей це досить такий вагомий момент, чому вони зупинились саме на Німеччині. Ну, і плюс оплата курсів інтегрування, проїзд соціальний і все остальне».

Чоловік, 40 років, Херсонська область → Федеративна Республіка Німеччина

Водночас деякі учасни_ці дослідження розповідали, що у країнах їхнього перебування розмір соціальних виплат був недостатнім, щоб забезпечити свої базові потреби, тому вони починали пошук роботи. Втім, інформант_ки ділилися під час фокус-групових дискусій, що рівень заробітної плати у багатьох випадках також не давав можливості забезпечити гідний рівень життя.

«Зарплата у 2000 євро, 2500 євро в місяць. [...] Хоча самостійно на ці гроші не проживеш. [...] Тут середня вартість оренди якоїсь квартири чи кімнатки — це 2000 євро в місяць».

Жінка, 48 років, Волинська область → Королівство Нідерландів

Пошук роботи та зайнятість

За даними Мультисекторальної оцінки потреб, проведеної Управлінням Верховного комісара ООН у справах біженців (далі — УВКБ ООН)¹⁶, у країнах, де ця оцінка відбувалася,

¹⁶ United Nations High Commissioner for Refugees, International Organization for Migration, United Nations Development Programme, United Nations Children's Fund, and UN Women. April 19, 2024a. "Helping Hands — the Role of Housing Support and Employment Facilitation in Economic Vulnerability of Refugees From Ukraine." UNHCR Operational Data Portal (ODP). <https://data.unhcr.org/en/documents/details/108068>.

рівень безробіття серед вимушено переміщених людей з України був помітно вищим за середній рівень безробіття в цих країнах (14% та 3% відповідно). У нашому дослідженні ми зосередилися більшою мірою на питаннях труднощів у пошуку роботи та викликів, з якими люди зіштовхуються під час роботи за кордоном.

Близько половини (56%) опитаних людей мали досвід роботи у країні перебування. З них 44% мали роботу з постійною зайнятістю, а решта 12% — тимчасову, сезонну або проектну роботу. 21% респондент_ок шукали роботу. Близько третини респондент_ок не були працевлаштовані у країні перебування через навчання (16%), стан здоров'я, вік або вагітність (9%) або з інших причин (6%).

Чи мали роботу в країні перебування

Графік 2.3. Питання: «Чи маєте ви роботу в країні перебування?». Питання передбачало можливість множинної відповіді. Кількість респондент_ок — 4136.

Існує певна **залежність між наявністю постійної роботи та роком виїзду з України**. Так, серед тих, хто виїхали у 2022 році, частка працевлаштованих у країні перебування становила 47%, у 2023 році — 36%, а у 2024 році — 33%. Передусім причиною цього є більш тривалий період перебування у країні, протягом якого люди могли вивчати мову та проходити адаптацію. Однак кілька інформант_ок під час

фокус-групових дискусій також згадували, що у деяких країнах після 2022 року зупинили або скоротили програми, спрямовані на вивчення мови, інтеграцію, пошук роботи тощо.

«Хто заїхав раніше, на початку війни, то ті майже всі влаштувались на роботу, інтегрувались. А хто заїжджав пізніше, то з цим складнощі, складно щось».

Жінка, 50 років, Дніпропетровська область → Федеративна Республіка Німеччина

Понад половину опитаних (68%) зіштовхувалися з проблемами при пошуку роботи у країні перебування. Ще 13% не мали досвіду пошуку роботи, у 19% проблем не виникало.

Найчастіше згадували про такі труднощі в пошуку роботи: 1) людям пропонували лише низькокваліфіковану роботу, яка не відповідала їхньому рівню освіти та досвіду роботи (36%) і 2) вони мали труднощі у пошуку роботи, яка відповідала б їхній кваліфікації (33%).

Проблеми під час пошуку роботи у країні перебування

Графік 2.4. Питання: «Чи стикалися ви з такими проблемами під час пошуку роботи у країні перебування?». Питання передбачало можливість множинної відповіді. Кількість респондент_ок — 4135.

Під час фокус-групових дискусій також порушувалася тема труднощів під час пошуку роботи. Люди часто згадували у своїх розповідях, що їм **пропонували лише низькокваліфіковану роботу**. Важка фізична праця нашкодила здоров'ю кількох інформанток. Також люди під час дискусій розповідали, що вимушено займалися низькокваліфікованою роботою, хоча в Україні могли обіймати керівні посади чи мати власний бізнес. Пошук відповідної рівню кваліфікації та компетенцій роботи забирав у людей багато часу.

«Потім в нас такий великий пансіонат був, нас там жило українців 47 людей. [...] Вона [менеджерка соціального житла] домовилася з заводом, і нас там декілька людей взяли туди на роботу, і я туди попала, на цей завод. Але так як я ніколи в житті не працювала фізично, я не працювала вночі, я не працювала по 12 годин, не тягала ящики по 20 кілограмів, ну, це для мене було просто... це була каторга. Я не дуже довго там попрацювала. В мене сталася проблема з плечем, я довго його лікувала».

Жінка, 47 років, Київ → Чеська Республіка

Учасни_ці фокус-групових дискусій ділилися своїми роздумами щодо причин труднощів, з якими люди стикалися при пошуку відповідної їхній кваліфікації роботи у країні перебування. **Серед основних перепон називали:**

- **незнання мови країни перебування;**

«Знання мови немає, і не дуже хочуть брать українців без знання мови. [...] Максимум, що ти можеш тут знайти, — це прибиральницю в готелі. Не дивлячись на всі твої освіти, ніхто не дивиться. І дипломи починають перекладати тільки після B2. А зараз B2 навіть мову, курси не надають, максимум B1, і то не факт, що ти її от цей».

Жінка, 50 років, Дніпропетровська область → Федеративна Республіка Німеччина

- **потребу в додатковому місцевому навчанні для сертифікації за професією;**

«Я медпрацівник сама, і тут в Ірландії багато професій, на які потрібно ліцензії мати. І легалізація — дуже важко. Зокрема, медики наші, теж які лікарі, поприїздили. Єдине, що краще, от вирвалися вперед дантисти, стоматологи. [...] навіть сантехнік, електрик, вони повинні мати місцеві... потрібно йти на місцеві курси. І вони не тільки місяць, а там можуть кілька років навіть тривати, щоб людина отримала місцевий папірець, і тоді вже

мала право робити це».

Жінка, 49 років, Черкаська область → Республіка Ірландія

- **відсутність досвіду роботи в певній країні.**

Учасни_ці фокус-групових дискусій розповідали про різні способи пошуку роботи. Декілька людей згадували, що місцеві центри працевлаштування не змогли знайти їм роботу, що спонукало їх шукати зайнятість самостійно. В деяких інших інформант_ок був успішний досвід звернення до центрів працевлаштування. Проте переважно люди **шукали роботу, переглядаючи онлайн-оголошення або запитуючи людей з України**, які вже якийсь час мешкали у країні. Також від україн_ок, які переїхали раніше, люди отримували допомогу на робочому місці (переклад, пояснення процесів тощо).

«Я інколи моніторила саме наші українські чати, що пишуть люди. І от на одне з таких повідомлень я знайшла, там працюють також наші, це стоматологічна клініка. Там працюють наші українці. [...] Тобто, ну, просто от я моніторила українські чати, і на одне з повідомлень я так написала, і пішло далі».

Жінка, 34 роки, Миколаївська область → Федеративна Республіка Німеччина

Відмова від пошуку роботи також була варіантом вибору для частини інформант_ок, які брали участь у фокус-групових дискусіях. Так, деякі жінки ділилися, що **не шукали роботу в країні перебування через те, що вони самі доглядали неповнолітніх дітей**. Кілька інформанток стикалися з ситуаціями, коли працедавці не брали на роботу людей, які мали малолітніх дітей. Окрім цього, учасниці фокус-групових дискусій згадували про **законодавчі норми, які забороняють залишати малолітніх дітей вдома самих**. Це унеможливлювало процес їхнього працевлаштування. Проте все ж через брак інших джерел доходів деякі люди вдавалися до порушення цієї норми й були занепокоєними щодо наслідків.

«У мене не було фізичної можливості працювати, так як я приїхала з двома дітьми в табір, і сказали, що це неможливо, залишати дитину, одній було 15 років, другому 6. Я не могла працювати. Буквально за рік я завагітніла третім. Власна річ, я не могла працювати».

Жінка, 38 років, Донецька область → Королівство Нідерландів

Альтернативами пошуку роботи в країні перебування для частини інформант_ок було **відкриття власної справи**, про що люди розповідали під час фокус-групових дискусій. Вони говорили, що свій бізнес забезпечував їм можливість мати гідні умови праці та/або більш гнучкий графік для поєднання роботи із доглядом за дітьми.

«Ну, і зараз оце я закінчила їх тут словацькі курси косметолога, і от на даний момент в пошуці місця. Знову ж таки, місця для оренди. Тому що я розумію, що працювати за графіком, ну... як тут всі там салони працюють. [...] Це буде, знову ж таки, не реально, от. Тому, шукаю місце для оренди для того, щоб працювати, поки діти в школі».

Жінка, 35 років, Донецька область → Словацька Республіка

Ми також запитували респондент_ок про те, з якими проблемами під час роботи у країні перебування вони стикалися. 30% не мали досвіду роботи в країні перебування, інші 28% людей зазначили, що з проблемами не зіштовхувалися. Проте **42% опитаних людей зазначили, що стикались із труднощами під час роботи за кордоном.**

Найчастіше люди називали такі проблеми під час роботи за кордоном як поєднання роботи з доглядом за родич_ками (16% опитаних людей стикалися з цією проблемою), необхідність підтвердження української освіти (10%), перевантаження роботою (9%), відмови у підвищенні через недостатній рівень знання мови (8%), перепрацювання без додаткової оплати (8%).

Проблеми, з якими стикались під час роботи в країні перебування

Графік 2.5. Питання: «Чи стикались ви з такими проблемами під час роботи в країні перебування?». Питання передбачало можливість множинної відповіді. Кількість респондент_ок — 4132.

Під час фокус-групових дискусій це питання також було предметом обговорень. **Частина учасни_ць дослідження розповідали, що через специфіку оформлення трудових відносин у країнах перебування вони були менш захищені від звільнень.** Окрім цього, деякі інформант_ки мали досвід роботи без належного оформлення.

«До цього я працювала у нідерландській компанії три місяці. І у мене був так званий нульовий контракт, який нічого не передбачає. Скільки годин ти напрацював, стільки отримав. І в один день нам сказали, що завтра ви не виходите на роботу. Без причин, просто незрозуміло, чому. [...] Причини не було, компенсації не було. Нічого. Тільки виплатили рівно стільки, скільки ти заробив по годинах. І все. Тут є кілька типів контрактів. Українцям частіше дають тяжку працю і нульові контракти. Або мінімальна зарплатня».

Жінка, 36 років, Харківська область → Королівство Нідерландів

В опитуванні ми просили респондент_ок вказати, чи мали вони роботу в Україні на момент проведення опитування.

Переважаю люди не були працевлаштовані в Україні (67%). 9% опитаних зазначили, що мали постійну роботу, 4% мали тимчасову, проектну або сезонну роботу, ще 8% перебували в пошуках роботи в Україні.

Ми помітили, що чим довше люди перебували за кордоном, тим меншою була ймовірність, що вони зберегли роботу в Україні. Так, серед респондент_ок, які виїхали у 2022 році, частка тих, хто не мав роботи в Україні, становила 69%, тоді як для тих, хто виїхав у 2023 році, цей показник був 63%, а у 2024 році — 54%.

Чи мали роботу в Україні

Графік 2.6. Питання: «Чи маєте ви роботу в Україні?». Питання передбачало можливість множинної відповіді. Кількість респондент_ок — 4136.

Учасни_ці фокус-групових дискусій розповідали, що зберігали зайнятість в Україні з різних причин. Так, дехто дистанційно працював з українськими організаціями, щоб мати додатковий дохід, інші прагнули зберігати зв'язок з Україною. Також для частини інформант_ок робота в Україні забезпечувала вищий дохід, ніж пропозиції працевлаштування у країні перебування.

«Я працюю в ІТ, на компанію, яка в Україні працює на Америку. І в Іспанії ІТ сфера не розвинута таким чином, як вона розвинута в Україні, тому тут, як би, зарплати нижче, чим в Україні. Тому я навіть не пробувала шукати».

Жінка, 31 рік, Харківська область → Королівство Іспанія

«Я журналіст і працюю редактором на українській медіа, мені дозволили працювати дистанційно. Тому я намагаюся якось тримати зв'язок з Україною в такий спосіб».

Жінка, 36 років, Київська область → Сполучене Королівство Великої Британії та Ірландії

2.4 ● Житло

Проблема нестачі житла і зокрема доступного житла існує у країнах Європи протягом тривалого часу і має тенденцію до погіршення. Так, у період з 1960 по 2015 рік в умовах приросту населення на чверть житлове будівництво скоротилося вдвічі (Giles 2023)¹⁷. Як наслідок, житлова криза спричинила зростання цін на нерухомість і ускладнення доступу до житла — і зокрема для вимушено переміщених людей з України.

Загалом, вимушено переміщені за кордон україн_ки витрачали суттєву частку бюджету на житло. Так, за даними мультисекторальної оцінки потреб УВКБ ООН, 40% загального сімейного бюджету тих, хто самостійно оплачує проживання, становлять саме витрати на оренду житла¹⁸ (United Nations High Commissioner for Refugees et al. 2024a). У своєму дослідженні ми зосередилися на питаннях, у якому типі житла та на яких умовах мешкають люди, а також з якими викликами у сфері житла вони стикалися.

Умови та тип житла

В опитуванні респондент_ок попросили вказати, в якому житлі вони мешкали на момент проходження опитування. Понад **половину опитаних людей** відповіли, що мешкали в **орендованому житлі на комерційних умовах** (56%). Серед інших типів житла розповсюдженими були орендоване на пільгових умовах, соціальне житло (17% опитаних людей) та тимчасові центри для розміщення біжен_ок (12%). Менш поширеними були інші типи житла. Так, 7% респондент_ок

¹⁷ Merritt, Giles. May 16, 2023. "Ukraine's Refugees Highlight the Shameful EU Housing Crisis — Friends of Europe." Friends of Europe. <https://www.friendsofeurope.org/insights/ukraines-refugees-highlight-the-shameful-eu-housing-crisis/>.

¹⁸ United Nations High Commissioner for Refugees, International Organization for Migration, United Nations Development Programme, United Nations Children's Fund, and UN Women. April 19, 2024a. "Helping Hands — the Role of Housing Support and Employment Facilitation in Economic Vulnerability of Refugees From Ukraine." UNHCR Operational Data Portal (ODP). <https://data.unhcr.org/en/documents/details/108068>.

відповіли, що проживали у приймаючих сім'ях, 4% — у родичів і друзів. Лише 2% опитаних людей мешкали у службовому житлі, ще 2% — у власному житлі.

Респондент_ки з низьким рівнем фінансового становища¹⁹ частіше за інших проживали у тимчасових центрах для розміщення біжен_ок (26%, порівняно з 12% у загальній вибірці).

Тип житла, у якому мешкали опитані люди

Графік 3.7. Питання: «Оберіть варіант, який найкраще характеризує житло, у якому ви зараз мешкаєте». Питання передбачало вибір однієї відповіді. Кількість респондент_ок — 4141.

В опитувальнику було прохання до респондент_ок вказати спосіб оплати житла, в якому вони мешкали. Найбільш поширеною була ситуація, коли люди **самостійно оплачували проживання** — повну або часткову вартість усіх платежів. Так, половина опитаних людей зазначили, що сплачують за житло і комунальні послуги самостійно (52%). 21% людей частково оплачували житло та/або комунальні послуги (21%). Розповсюдженою також була ситуація, за якої проживання та комунальні послуги людей повністю оплачувала інша організація (20%).

¹⁹ Опитані, які на питання «Як би ви схарактеризували свій фінансовий стан?» відповідали «Не вистачає грошей на їжу».

Спосіб оплати житла, в якому мешкали опитані люди

Графік 2.8. Питання: «Яким чином оплачується житло, у якому ви мешкаєте?». Питання передбачало вибір однієї відповіді. Кількість респондент_ок — 4141.

Респондент_ок також попросили поділитися, які проблеми з житлом їх найбільше турбували на момент проходження опитування. **Більшість опитаних людей (83%)** зазначили, що **зіштовхувалися з проблемами у сфері житла**, у 17% проблем з житлом не виникало. Найбільш розповсюдженими проблемами були **висока вартість оренди й супутніх витрат** (з цим зіштовхувалися 46% опитаних людей), **тимчасовість житла** (39%) та **недостатня площа** житла для комфортного проживання (26%). Окрім цього, респондент_ки стикалися з такими проблемами як відсутність приватності й особистого простору (13%), розташування житла далеко від потрібної інфраструктури (11%), а також відчуття страху за своє життя та життя членів сім'ї через людей, які мешкають поруч (5%).

Проблеми з житлом, які найбільше турбували опитаних людей

Графік 2.9. Питання «Які проблеми з житлом вас зараз найбільше турбують?». Питання передбачало можливість обрати до трьох варіантів відповіді. Кількість респондент_ок — 4141.

Тимчасові центри для розміщення біжен_ок, переобладнані приміщення

Серед респондент_ок опитування, які проживали у тимчасових центрах, 75% вказали, що найбільше їх турбувала можливість мати лише тимчасовий дозвіл на проживання в цьому житлі. Під час фокус-групових дискусій інформант_ки розповідали, що у цьому типі житла вони **почувалися непевно щодо свого майбутнього**. Вони не мали відчуття контролю над ситуацією, тому що їх могли переселити або умови їхнього проживання могли змінитися у будь-який момент. У частині випадків це могли бути зміни на краще: переселення до кращого тимчасового центру або до окремої кімнати, надання соціальної квартири. Водночас у людей викликало занепокоєння, що їх могли переселити до тимчасового центру з гіршими умовами або у кімнату з гіршими умовами у цьому ж тимчасовому центрі, підселити нових людей до кімнати тощо.

Респондент_ки, які проживали у тимчасових центрах для розміщення біжен_ок, найчастіше вказували, що їхнє проживання та витрати на комунальні послуги **повністю оплачувала інша організація** (64%), або що вони оплачували житло та/або комунальні послуги частково (28%). Під час фокус-групових дискусій деякі інформант_ки ділилися, що вони проживали у тимчасових центрах **через високу вартість оренди приватного житла** у країнах перебування.

Орендувати житло вже було в планах, просто орендувати. Але тут, ну, де ми живемо, в Нідерландах взагалі з житлом дуже... і, ну, складно його знайти. [...] Щоб у кожної дитини було по кімнаті. Це неможливо, ну, ціни на житло космічні. Тобто я розумію, що, ну, там, 2 з гаком тисячі я не готова, просто зарплата така ж, ну, куди мені.

Жінка, 36 років, Донецька область → Королівство Нідерландів

Частина інформант_ок під час фокус-групових дискусій вказували, що проживання у тимчасових центрах спочатку було для них повністю безоплатним, проте з часом умови проживання змінювалися. Зокрема, **стало необхідно сплачувати за комунальні послуги**. Деякі центри, в яких проживали учасни_ці дослідження, організовували харчування і стягували з людей за нього оплату. Кілька людей під час фокус-групових дискусій згадували, що від послуги харчування у тимчасовому центрі було неможливо відмовитися, тому вони сплачували щомісячні внески незалежно від того, чи хотіли вони отримувати цю послугу.

Умови проживання в тимчасових центрах були різними й залежали від конкретних центрів, у яких розмістили людей. Частина людей під час фокус-групових дискусій розповідали, що були задоволені умовами проживання, однак у багатьох людей все ж були проблеми.

Половина учасни_ць опитування (51%), які проживали у тимчасових центрах для розміщення біжен_ок, вказали **недостатню площу житла для комфортного проживання** серед проблем із житлом, що найбільше їх турбували. Учасни_ці фокус-групових дискусій розповідали про ситуації, коли в одну кімнату могли заселити велику кількість людей, і житлова площа була недостатньою для комфортного співмешкання.

«І нас жили в кімнаті 7 метрів квадратних — 3 особи дорослих та 2 собаки, щоб ви розуміли. [...] Тобто ми коли вранці вставали на роботу, ми ось так по черзі: "Хто встає?" "Я встаю". Встала і вийшла боком, друга вийшла, тому що 2-поверхове ліжко, друге ліжко навіть не ставало».

Жінка, 44 роки, Запорізька область → Королівство Нідерландів

Половина (50%) респондент_ок опитування, які мешкали у тимчасових центрах, згадували, що їх турбувала **відсутність приватності чи особистого простору**. Під час фокус-групових дискусій дехто з інформант_ок згадували, що вони **проживали в одній кімнаті з незнайомими людьми**. Окрім цього, незручності викликало користування спільними просторами, наприклад, кухнею, вбиральнею, душем тощо. Учасни_ці фокус-групових дискусій також говорили про брак звукоізоляції та конфліктні ситуації, які виникали через це зі співмешкан_ками. Ще одним аспектом, про який згадували інформант_ки, була відсутність простору, де люди могли б залишитися наодинці. Це викликало у декого з них відчуття виснаження від постійної взаємодії з іншими людьми.

«Над нами живе родина, я не знаю, я вже їм казала, вже казала що буду поліцію визивати. Там діти не сплять до 2, до 3 часів ночі. [...] Просто немає... навіть по телефону побалакати — ні. Всі родини ж на одному коридорі, коли всі вдома, то неможливо».

Жінка, 48 років, Харківська область → Федеративна Республіка Німеччина

Частину учасни_ць фокус-групових дискусій турбували побутові умови, зокрема стан і доступ до кухонь, душових, вбиралень тощо. Їх кількість була недостатньою для всіх людей, які проживали у певному тимчасовому центрі. Окрім цього, у деяких випадках побутові умови не відповідали санітарним нормам.

«Чотири поверхи общежитія, спільний душ, туалет, спільна кухня. [...] Ну, це, якби ви бачили, це жах. Туди заходиш — і в тебе волосся дибки стає».

Жінка, 50 років, Дніпропетровська область → Федеративна Республіка Німеччина

Водночас, частина інформант_ок з тимчасових центрів розповідали під час фокус-групових дискусій, що мали задовільні побутові умови. При цьому декілька мешкан_ок

тимчасових центрів, які були задоволені житловими умовами, зазначали, що ці **умови були значно гіршими за ті, що були у них в Україні**. Декілька інформант_ок вказували, що вони були вимушені самостійно змінювати умови у своїх кімнатах в тимчасових центрах для підвищення комфорту проживання.

«І наразі у нас є свій туалет. І це досягнення. Душ. [...] Принаймні тут новий ремонт, нові кухні. Є навіть посудомийна машина. Ну, все для того, щоб жити, є».

Жінка, 36 років, Харківська область → Королівство Нідерландів

За спостереженнями деяких учасни_ць фокус-групових дискусій, умови проживання у тимчасових центрах або у соціальному житлі для людей, які приїжджали у 2024 році, були гіршими, ніж умови, що були доступні людям, які приїхали у 2022 році. Інформант_ки під час дискусій говорили, що це пов'язано з тим, що більш комфортне житло облаштували для прийому людей у попередні роки, а новіші тимчасові центри мали гірші умови та були розташовані у незручних місцях. З іншого боку, декілька людей казали, що у країнах їхнього перебування було наново побудовано тимчасові центри з кращими умовами.

Інформант_ки під час фокус-групових дискусій розповідали, що **умови проживання у тимчасових центрах залежали від їхніх адміністрацій**. Працівни_ці адміністрацій деяких тимчасових центрів допомагали мешкан_кам покращувати умови проживання. З іншого боку, деякі люди розповідали про ситуації, коли працівни_ці адміністрацій могли не реагувати на скарги на умови проживання, іронізувати над скаргами або залякувати мешкан_ок, що переселять їх або заселять до них нових людей. Окрім цього, адміністрації центрів могли порушувати приватність і заходити до кімнат без дозволу та нагальної потреби.

«Ну, звісно, адміністрація має ключі, вони ходять, коли хочуть. Коли ти на роботі, вони приходять, щось дивляться. Я там прийшла один раз, вони мені постіль, дивлюся, перестелили. Навіщо, хто просив?»

Жінка, 44 роки, Запорізька область → Королівство Нідерландів

Деякі інформант_ки розповідали під час фокус-групових дискусій, що одразу після евакуації з України протягом коротких проміжків часу жили у тимчасових центрах, після чого їх **розселяли до іншого житла** (в тому числі — до інших місць тимчасового проживання). Люди також зазначали, що змінювали тимчасові центри на інші типи житла з кращими умовами, коли у них з'являлася така можливість. Наприклад, вони переїжджали до соціального житла вищої якості або до приймаючих сімей, починали винаймати приватне житло.

Соціальне житло та житло, орендоване на пільгових умовах

Учасни_ці фокус-групових дискусій зазначали, що **намагалися знайти можливість переселитися з тимчасового центру до соціального житла**, проте у них не завжди це вдавалося. За їхніми словами, це було пов'язано з недостатньою кількістю такого житла та браком інформування про нього від місцевих органів влади.

«І ми звернулися в хіменту, це міськрада, для того, щоб нас розселили. Теж випадково дізналася про те, що є окремі будинки. [...] Якраз вони там щось закінчували, якісь перебудови, і буквально за два тижні нам подзвонили, кажуть: "Да, будинок ваш, можете заїжджати". Тобто для Нідерландів це, в принципі, місія неможлива взагалі, особливо для біженців, тому що з житлом величезна проблема».

Жінка, 40 років, Київ → Королівство Нідерландів

Респондент_ки, які проживали в орендованому на пільгових умовах житлі, найчастіше вказували, що вони сплачували за житло та/або комунальні послуги частково (44%), або що проживання та комунальні послуги для них повністю оплачувала інша організація (39%). Під час фокус-групових дискусій інформант_ки згадували про **житло різного формату**: розміщення у державному чи муніципальному житлі, часткове або повне покриття вартості проживання в орендованому у приватних осіб житлі. Люди зазначали, що знайти соціальне житло їм допомагали центральні чи місцеві органи влади країни, в якій вони перебували, та благодійні організації.

«Німеччина забезпечує і на першому етапі — це табори для біженців, і потім йде перерозподіл в інші землі, де в тебе є можливість перейти в житло, яке тобі держава буде оплачувати. Тому я проживаю в окремій квартирі. Держава допомагає оплачувати комунальні послуги, всі, крім електроенергії. В тебе є можливість обирати житло».

Жінка, 30 років, Київ → Федеративна Республіка Німеччина

Учасни_ці фокус-групових дискусій розповідали, що **умови проживання у соціальному житлі були значно кращими, ніж у тимчасових центрах**. Водночас деякі з них стикалися у своєму житлі з такими проблемами як брак особистого простору, поганий стан будинків, пліснява. Деякі інформант_ки зазначали, що їхнє житло від початку не було наповнене меблями та побутовими приладами, тому їм доводилося поступово купувати ці речі.

Інформант_ки під час фокус-групових дискусій часто вказували, що **програми з надання соціального житла або компенсації вартості оренди приватного житла з часом значно скорочувалися**. Відповідно до їхніх спостережень, у країнах перебування соціальні умови для оренди житла залишалися доступними лише для найбільш вразливих груп людей. Людям, які не підпадали під пільгові умови оренди житла, припиняли компенсацію повної чи часткової вартості оренди.

Проживання у приймаючих сім'ях

Деякі інформант_ки вказували під час дискусій, що мали досвід проживання у приймаючих родинах. Їхні враження були різними та залежали від конкретної сім'ї, у якій вони проживали.

Декілька інформант_ок під час фокус-групових дискусій розповідали, що приймаючі сім'ї **офіційно оформляли їхнє проживання у себе**, адже завдяки цьому вони отримували матеріальну компенсацію. В цьому контексті одна з учасниць дослідження скаржилася на те, що приймаючі сім'ї неохоче пропонували житло родинам з декількох людей, адже вони отримують за це таку саму компенсацію від держави, як і у разі прийому однієї людини. Також були учасни_ці дослідження, як мали інший досвід оформлення проживання у приймаючій сім'ї. Одна учасниця зазначила, що вона отримувала соціальні виплати на себе і ділилася

ними з приймаючою сім'єю на власний розсуд. Інша інформантка сама наполягала на оформленні договору з приймаючою сім'єю, щоб убезпечити себе від виселення.

«Я ж заключила сама, взяла шаблон договору і заключила, щоб мене отсюда не виселили, ми домовились на один рік, ми цей договір підписали. Там аспекти, за що я плачу, що я, там, не маю права перездавати це житло, якісь умови в ньому записані, але це моя була ініціатива».

Жінка, 45 років, Київ → Республіка Ірландія

Респондент_ки, які проживали у приймаючих сім'ях, найчастіше вказували, що вони **сплачували за житло та/або комунальні послуги частково** (40%), або що **проживання було для них безплатним** (34%). Учасни_ці фокус-групових дискусій розповідали, що мали гарні стосунки з приймаючими сім'ями. Приймаючі сім'ї допомагали їм адаптуватися у новій країні. Серед інших переваг проживання з приймаючими сім'ями інформант_ки говорили, що їм дозволяли заселитися з домашніми тваринами, що було помічним для них.

«Потім ми в іншу переселилися сім'ю, там жили півтора року, і з тими людьми в нас гарні сталися стосунки, ми досі підтримуємо [контакти]. Вони нас і підтримують, і цікавляться нашим життям, і ми їхнім».

Жінка, 48 років, Волинська область → Королівство Нідерландів

Проблемою з житлом, що найбільше турбувала респондент_ок опитування, які проживали у приймаючих родинах, була **тимчасовість житла** (64%). Учасни_ці фокус-групових дискусій ділилися різними причинами, з яких вони **були вимушені переїхати від приймаючих сімей**. Декілька інформант_ок розповідали, що у них з приймаючими сім'ями були погані стосунки, або що приймаючі сім'ї втомилися від присутності сторонніх людей.

«Але хост від нас відмовились. Перший час [після цього] ми жили в хостелі для бездомних людей».

Жінка, 45 років, Харківська область → Сполучене Королівство Великої Британії та Ірландії

Окрім цього, у деяких випадках завершувалися державні програми з фінансової підтримки приймаючих родин, через що вони просили учасни_ць дослідження знайти собі інше житло. Інформант_ки розповідали під час фокус-групових

дискусій, що вони з власної ініціативи з'їжджали від приймаючих сімей, коли у них з'являлася можливість орендувати власне житло.

Орендоване на комерційних умовах житло

Учасни_ці фокус-груп пов'язували оренду житла з певною стабільністю житлових умов, достатньою кількістю простору та приватності, можливістю працювати віддалено, гідними умовами проживання загалом. Однак оформлення та сплата за орендоване житло були доступні не для всіх людей.

Багато людей, які орендували житло, розповідали під час фокус-групових дискусій, що вони **укладали договір з орендодав_ицею**. Вони вказували на те, що наявність договору робила їхнє становище більш захищеним, адже завдяки контракту їх не могли виселити без завчасного попередження чи підняти вартість оренди.

«Тут здають квартири офіційно, власник реєструє в Мінфіні і теж платить податок, це все добре, ти захищений, ти не опинишся на вулиці».

Жінка, 53 роки, Київ → Королівство Бельгія

Учасни_ці дослідження скаржилися на те, **що орендодав_иці віддавали перевагу укладанню довгострокових контрактів**, наприклад, на термін від трьох років. Більшість людей з України не мали можливості укласти такі контракти, адже їхні дозволи на проживання у країні мали коротший термін дії.

«А для власників це дуже невигідно, вони люблять здавати, взагалі-то в них оренда від 3-6-9 років, от так. А дивлячись на наші документи, ви маєте дозвіл тільки на рік. І вони не хочуть з нами заключати договір на оренду».

Жінка, 53 роки, Київ → Королівство Бельгія

Кілька інформант_ок з туристичних міст Королівства Іспанії під час фокус-групових дискусій скаржилися на протилежну проблему, коли орендодав_иці прагнули укла-

дати короткострокові угоди та намагалися виселяти орендар_ок влітку, щоб протягом туристичного сезону здавати житло значно дорожче. Також ці учасни_ці дослідження розповідали про практику здавання житла в оренду на строк до 11 місяців, тому що оформлення контрактів від 12 місяців дає можливість автоматично їх продовжувати та є менш вигідним для орендодав_иць.

Декілька інформант_ок під час фокус-групових дискусій зазначили, що вони підписували **договір про оренду житла через ріелторські агенції**, а не напряду з орендодав_ицями. Відповідно до їхніх вражень, користування послугами ріелтор_ок спрощувало пошук житла. Один з інформантів вказав на те, що відповідно до умов договору ріелторська агенція зобов'язувалася лагодити недорогі несправності, що могли б виникати у квартирі. Проте вартість послуг ріелторських агенцій була високою для багатьох людей.

Учасни_ці дослідження розповідали, що при поселенні до приватного житла орендодав_иці могли вимагати сплати застав, розмір яких дорівнював розміру орендних плат за два місяці і більше. Наприклад, для сплати застави один інформант був змушений продати авто.

Інформант_ки під час фокус-групових дискусій згадували різноманітні джерела, які вони використовували для пошуку житла для оренди. Вони користувалися місцевими дошками оголошень в інтернеті, спільнотами в соцмережах. Знайомі люди — і громадян_ки країн перебування, і люди з України — також допомагали з пошуком житла для оренди. Зокрема, вони розповідали про наявні опції оренди житла, про які знали, а також надавали орендодав_ицям контакти тих людей, які були в пошуку житла.

Багато інформант_ок зазначали під час фокус-групових дискусій, що орендодав_иці перед підписанням договору могли вимагати **надати доказ наявності стабільного доходу на кшталт робочого контракту**. Деякі учасни_ці дослідження казали, що для оренди житла у них просили підтвердити наявність робочого контракту з доходом не нижче певного рівня.

«Щоб зняти своє житло також багато труднощів. Тому що всі запитують офіційний контракт, на скільки років у тебе є контракт, який у тебе контракт. А тут переважно вони всі дають такі контракти на місяць».

Жінка, 44 роки, Запорізька область → Королівство Нідерландів

Зі слів деяких учасни_ць дослідження, орендодав_иці могли **не хотіти здавати житло людям, які приїхали з інших країн**. Люди також стикалися з ситуаціями, коли орендодав_иці не хотіли здавати їм помешкання через те, що в них були діти або домашні тварини.

Серед людей, які пройшли опитування та проживали в орендованому житлі, 66% вказали, що **вартість оренди й супутніх витрат** була однією з проблем із житлом, що найбільше їх турбували. Учасни_ці фокус-групових дискусій ділилися, що **пошук доступного житла може бути тривалим процесом**. На думку деяких інформант_ок, у країнах їхнього перебування існує житлова криза, яка негативно впливає і на вартість оренди житла, і на тривалість його пошуків.

«В Нідерландах, в принципі, величезна проблема з житлом взагалі для місцевих. Тобто якщо в Україні говорять, що дуже важко знайти квартиру, то це помножте в 100 разів — і це наскільки буде важко знайти квартиру в Нідерландах, взагалі, за гроші, купити, зняти».

Жінка, 40 років, Київ → Королівство Нідерландів

За словами багатьох учасни_ць фокус-групових дискусій, **оренда житла на ринкових умовах залишалася недоступною**.

Одна інформантка під час дискусії зазначила, що після переїзду до орендованого житла з кращими умовами вона стала сплачувати за нього вдвічі більше. Декілька людей розповідали, що у країнах їхнього перебування винайняти доступне житло у 2024 році стало значно складніше, ніж це було у 2022 році. Учасни_ці дослідження також зазначали, що житло було більш доступним у населених пунктах, у яких немає необхідних для них можливостей на кшталт місця роботи та школи.

Учасни_ці фокус-груп часто згадували, що в країнах їхнього перебування **здають житло в оренду без меблів**. Для деякого це ставало проблемою, адже на облаштування житла треба було витрачати додатковий час і ресурси. Декілька інформант_ок скаржилися на якість наявних в орендованому житлі меблів і на його переповненість непотрібними речами.

«Умови житла нормальні, але просто ти сам все шукаєш. Я маю на увазі, що житло без будь-яких меблів було, тільки ванна. Не було там ні лампочок, нічого. Це стандартна ситуація для Німеччини».

Жінка, 28 років, Дніпропетровська область → Федеративна Республіка Німеччина

Серед незручностей під час фокус-групових дискусій також згадували високі ціни на оплату електроенергії та опалення, через що люди були змушені **обмежувати споживання електроенергії**. Внаслідок цього температура у їхньому житлі була значно нижчою, ніж та, до якої вони звикли в Україні.

2.5 ● Освіта

Освіта для дітей

Приблизно 1,4 мільйона вимушено переміщених з України людей — діти шкільного віку. Стосовно формальної освіти таких дітей існують три розповсюджені практики: 1) відвідування лише школи у країні перебування, 2) одночасне відвідування школи країни перебування і української онлайн-школи, 3) здобуття виключно української онлайн-освіти. За даними дослідження УВКБ ООН про освіту дітей з України за кордоном, станом на середину 2023 року 15% серед 5–11-річних українських дітей за кордоном не здобували жодної формальної освіти, а серед 12–17-річних така частка становила 9%. Молодші діти рідше за старших навчалися в українських онлайн-школах і частіше навчалися виключно в школах країн перебування у зв'язку з обмеженістю навчальних можливостей, які українська онлайн-освіта надає для молодшої школи²⁰. До того ж у деяких країнах батьки зобов'язані віддати дітей у школу у країні перебування відповідно до законодавства цієї країни.

Брак фізичного відвідування шкіл може негативно впливати на соціальний та академічний розвиток учнівства²¹, а також перешкоджати інтеграції до суспільств у країнах проживання²². У цьому дослідженні ми зосередилися на тому, щоб з'ясувати, які труднощі виникають у сфері освіти дітей і що спричиняє ці труднощі.

²⁰ United Nations High Commissioner for Refugees, United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization, United Nations Children's Fund, and UN Women. June 26, 2024c. "EDUCATION OF REFUGEE CHILDREN AND YOUTH FROM UKRAINE. An analysis of major challenges and trends based on Multi-Sector Needs Assessment (MSNA) and other data." UNHCR Operational Data Portal (ODP). United Nations High Commissioner for Refugees.

<https://data.unhcr.org/en/documents/details/109522>.

²¹ World Vision. September 2023. "Back to School 2023–2024: Report on Education for Children Displaced by the Conflict in Ukraine at the Start of the Second School Year, September 2023". Save the Children's Resource Centre. World Vision.

<https://resourcecentre.savethechildren.net/document/back-to-school-2023-2024-report-on-education-for-children-displaced-by-the-conflict-in-ukraine-at-the-start-of-the-second-school-year-september-2023/>.

²² United Nations High Commissioner for Refugees, United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization, United Nations Children's Fund, and UN Women. June 26, 2024c. "EDUCATION OF REFUGEE CHILDREN AND YOUTH FROM UKRAINE. An analysis of major challenges and trends based on Multi-Sector Needs Assessment (MSNA) and other data." UNHCR Operational Data Portal (ODP). United Nations High Commissioner for Refugees.

<https://data.unhcr.org/en/documents/details/109522>.

Респондент_ки дали відповідь на питання, чи стикалися вони з проблемами, пов'язаними з отриманням їхніми дітьми середньої освіти у країнах перебування. Серед опитаних, які перебували за кордоном з дітьми до 18 років (зі своїми або з тими, про яких піклуються), 8% не стикалися зі сферою освіти дітей. 25% не мали проблем у сфері середньої освіти для дітей, **інші 67% говорили, що в них виникали проблеми.**

Люди, які вказали, що виховують дитину самостійно, доглядають за людиною з інвалідністю, мають невиліковні хвороби або хвороби, що потребують тривалого лікування, стикалися з проблемами у сфері середньої освіти **частіше, ніж інші опитані загалом.** Також зв'язок був наявний між **фінансовим станом** опитаних і тим, чи виникали у них труднощі з освітою їхніх дітей. Так, респондент_ки з високим рівнем фінансового становища частіше вказували, що у них не виникало жодних проблем: 50% у порівнянні з 13% серед людей з низьким рівнем фінансового становища.

Проблеми у сфері середньої освіти для дітей у країні перебування

Графік 2.10. Питання: «Чи стикалися ви з проблемами, пов'язаними з отриманням вашими дітьми середньої освіти у країні перебування? Позначте нижче проблеми, з якими ви стикалися». Питання передбачало можливість множинної відповіді. Дані розраховано для людей, які перебували за кордоном з дітьми до 18 років. Таких респондент_ок у вибірці — 2329.

Опитані, які перебували за кордоном з дітьми віком до 18 років, найчастіше згадували про такі труднощі у сфері освіти дітей:

- **Мовний бар'єр (40% опитаних людей, які перебували за кордоном з дітьми віком до 18 років, стикалися з цією проблемою).**
 - Ця проблема була найпоширенішою серед опитаних людей у більшості країн. Дещо рідше вона траплялася в англomовних країнах, а саме у Сполученому Королівстві Великої Британії та Північній Ірландії та Республіці Ірландії.
 - Найбільш поширеною ця проблема була в Королівстві Іспанії (58%) та Федеративній Республіці Німеччині (51%).
 - Ті, хто проживали у країні перебування з 2024 року, в середньому стикалися з проблемою мовного бар'єра у сфері освіти дітей частіше, ніж ті, хто проживали у країнах перебування з 2022 та 2023 років (48% у порівнянні з 39% та 39% відповідно).
- **Складність у поєднанні відвідування місцевої школи та української (29%).**
 - Дані, отримані під час фокус-групових дискусій, показують, що рішення відвідувати школи у двох країнах батьки приймали з огляду на різні причини. Деякі учасни_ці фокус-груп говорили, що їхні діти змушені навчатися у двох країнах одночасно через брак впевненості щодо майбутнього, зокрема щодо можливості далі проживати у країні перебування чи повернутися в Україну. Інформант_ки ділилися, що це створювало велике навантаження на їхніх дітей, і висловлювали потребу у спрощеній програмі української освіти для дітей, які перебувають за кордоном.

«Але ми, наприклад, продовжуємо тягнути українську школу, бо ми не знаємо, коли нас попросять звідси додому. Оце найбільша проблема».

Жінка, 40 років, Київ → Королівство Нідерландів

- Окрім цього, рішення відвідувати українську

школу могло бути пов'язаним із бажанням учасни_ць дослідження, щоб їхні діти хоча б частково залишалися в українському контексті та вивчали українську мову й історію. За їхніми словами, у деяких країнах це відбувалося завдяки недільним школам, організованим зусиллями місцевих українських громад. Проте можливість такого навчання була не всюди.

- **Потреба у додаткових заняттях або репетиторах (25%).**
 - Дані з фокус-групових дискусій показують, що потреба у додаткових заняттях виникала через мовний бар'єр. Попри це, знайти репетитор_ок у деяких країнах було нелегко, адже поширеність приватних додаткових занять відрізняється залежно від системи освіти країни.
- **Фінансові труднощі для оплати додаткових активностей, екскурсій тощо (17%).**
 - Виникнення цих труднощів було пов'язане з фінансовим станом людей. Люди з нижчим рівнем фінансового становища частіше мали труднощі з оплатою додаткових активностей для своїх дітей (в середньому — 35%).
 - У деяких країнах відвідування додаткових занять безкоштовно було доступним лише для місцевих житель_ок.

Розповсюдженість менш поширених проблем також різнилася залежно від досвіду респондент_ок.

- Частка тих, які **стикалися з труднощами у пошуку школи, де могла б навчатися їхня дитина, становила 13%**. Серед опитаних, які виїхали з України у 2024 році, ця проблема була більш поширеною, ніж серед тих, які виїхали у 2022 або 2023 роках (23% у порівнянні з 12% та 14% відповідно).
- **Зі цькуванням їхніх дітей за національною ознакою стикнулися 13% опитаних.** Найпоширенішою ця проблема була серед респондент_ок, які проживали у Республіці Польщі (24%) та Чеській Республіці (24%). Поширеність цієї проблеми також була пов'язана з фінансовим станом опитаних. Люди з низьким рівнем фінансового становища частіше стикалися з цією проблемою.

- **З проблемою складності місцевої освітньої системи стикнулися 9% опитаних.** Найчастіше ця проблема виникала в опитаних з Федеративної Республіки Німеччини (14%), Королівства Нідерландів (14%) і Сполученого Королівства Великої Британії та Ірландії (13%). Найрідше — з Республіки Польщі (5%), Чеської Республіки (5%), Італійської Республіки (3%), Республіки Ірландії (2%).
- **Фінансові труднощі щодо оплати навчання** виникали у 6% опитаних. Частіше, ніж інші, про них згадували ті, які виїхали у 2024 році (13%).

Професійно-технічна, вища освіта й освіта дорослих

У респондент_ок запитали, чи стикалися вони з проблемами у сфері професійно-технічної, вищої освіти чи освіти дорослих. Серед усіх опитаних 42% людей не стикалися з цією сферою, у 15% не виникало проблем, інші **43% вказали, що у них виникали проблеми у цій сфері.**

Найчастіше люди зазначали, що зіштовхувалися з проблемою **мовного бар'єра: 32%** опитаних людей мали цю проблему під час отримання професійно-технічної, вищої освіти чи освіти дорослих.

Дані, отримані під час фокус-групових дискусій, також показують, що **недостатній рівень володіння мовою був перешкодою**, яка не дозволяла розпочати навчання. Окрім цього, інформант_ки, які мали досвід навчання, ділилися, що низький рівень володіння мовою **ускладнював процес отримання освіти.**

Проблеми у сфері професійно-технічної, вищої освіти чи освіти дорослих

Графік 2.11. Питання: «Чи стикалися ви з проблемами у сфері професійно-технічної освіти, вищої чи іншої освіти дорослих? Позначте нижче проблеми, з якими ви стикалися». Питання передбачало можливість множинної відповіді. Кількість респондент_ок — 4129.

Іншими поширеними проблемами були:

- **Труднощі у підтвердженні української освіти** (визнання шкільної освіти, диплома чи зарахування предметів) (10%).
 - Труднощі з підтвердженням української освіти були найбільш поширені серед людей від 18–24 років: 16% вказали, що стикалися з такою проблемою.
 - Під час фокус-групових дискусій були згадки про труднощі з зарахуванням навчання на медичних спеціальностях, яке люди проходили в Україні. Через це одна з учасниць дослідження не могла продовжити навчання в інтернатурі, можливість чого відрізняється залежно від країни.
- **Фінансові труднощі щодо оплати навчання** (10%). У порівнянні з іншими віковими категоріями з такими труднощами частіше стикалися люди віком 18–24 роки — 16%. Також фінансові труднощі з оплатою навчання частіше виникали у людей, які вказали, що їхня сім'я є малозабезпеченою, — у 21%.

- **Фінансові труднощі через неможливість поєднувати навчання та роботу або підробіток (10%).** Ця проблема також була найпоширенішою серед опитаних віком 18–24 роки і була актуальною для 17%. Люди, які вказали, що їхня сім'я є малозабезпеченою, також частіше, ніж опитані загалом, вказували на цю проблему (20%).
- **Проблеми у доступі до навчання за фахом, який додається (9%).** Люди з низьким рівнем фінансового стану частіше вказували, що стикалися з цією проблемою, ніж ті, які оцінили свій рівень фінансового стану як високий: у середньому 15% у порівнянні з 4%.

Інші проблеми були менш розповсюдженими. З обмеженням у доступі до навчання через вік у середньому стикнулися 3% респондент_ок. Найчастіше на цю проблему вказували люди віком 55–64 роки (12%) та старші 65 років (6%).

Серед усіх опитаних 2% вказали про проблему негативного ставлення або проблеми у спілкуванні з однокурсницями чи викладач_ками через національну ознаку.

Відповіді респондент_ок щодо проблем, з якими вони стикалися, не відрізнялися залежно від року виїзду з України чи року початку проживання у країні перебування. Тобто, попри відмінності у тривалості періоду адаптації, люди однаковою мірою зіштовхувалися з наведеними вище проблемами під час отримання освіти для дорослих.

Більш поширеними проблеми у сфері професійно-технічної, вищої освіти чи освіти дорослих були серед людей, які мають невиліковні хвороби або потребують тривалого лікування, людей, які мають психічні розлади, а також тих, хто доглядали за такими людьми.

2.6 ● Охорона здоров'я

Одне з питань опитувальника стосувалося того, чи стикалися респондент_ки з проблемами з медичною допомогою у країні перебування.

Лише **6%** опитаних відповіли, що у них **не було досвіду звернення по медичну допомогу**. 18% респондент_ок вказали, що у них не виникало проблем у сфері охорони здоров'я, решта **76%** говорили про те, що **зіштовхувалися з проблемами**.

Найпоширенішою проблемою в отриманні медичних послуг був **довгий час очікування на консультацію з лікар_кою** (58% опитаних людей стикалися з цим). Частка людей, які мали таку проблему, дещо різнилася залежно від країни перебування, проте саме з цією проблемою опитані з усіх країн стикалися найчастіше.

Проблеми у сфері охорони здоров'я

Графік 2.12. Питання: «Чи стикалися ви з такими проблемами щодо медичної допомоги? Позначте нижче проблеми, з якими ви стикалися». Питання передбачало можливість множинної відповіді. Кількість респондент_ок — 4141.

Досвід учасни_ць фокус-групових дискусій показує, що проблема тривалого очікування на консультацію лікар_ки може стосуватися як первинної ланки, так і наступних. Навіть у випадку, коли люди хотіли скористатися приватними послугами й оплатити їх, їм усе одно доводилося чекати довгий період часу. Натомість, з досвіду учасни_ць фокус-групових дискусій, які перебували у різних країнах, отримати допомогу в екстрених випадках було простіше.

«Сюди привезти доступність до медицини. Хоч за гроші! Бо тут цього немає. В Україні ти хочеш здати аналізи, тебе щось хвилює, УЗІ, ти прийшов, заплатив, і в той же день отримав послугу. Тут ти навіть за гроші, тобі треба чекати 2 тижні. Якщо в тебе зовсім погано і ти попав в лікарню, тут тебе обцілюють, тобі дадуть повний комплект послуг. Але щоб потрапити, навіть якщо тобі дійсно потрібно в лікарню, то ти, мінімум, просидиш в очікуванні, це по швидкій, ти просидиш, ну, мінімум 7 годин».

Жінка, 45 років, Київ → Республіка Ірландія

Іншими поширеними проблемами були:

- **Мовний бар'єр у спілкуванні з лікар_ками, працівни_цями медичних закладів, брак перекладач_ок (41% опитаних людей стикалися з цією проблемою).**
 - Ця проблема була менш поширена серед людей віком 18–35 років (35%), ніж серед тих, кому було 36–59 років (43%) та 60+ (48%). Люди з низьким рівнем фінансового становища частіше стикалися з проблемою мовного бар'єра або нестачі перекладач_ок у медичній сфері, ніж ті, які вказували, що їхній рівень фінансового становища високий.
- **Ставлення лікар_ок (неуважність до пацієнт_ки, брак часу на повний огляд, незацікавленість) (25%).**
 - Про цю проблему найчастіше згадували люди віком 18–35 років (30%).
 - Відповіді учасни_ць фокус-групових дискусій теж стосувалися цієї проблеми. Частина інформант_ок стикалися з недостатньо уважним ставленням і відмовою надавати ефективну допомогу, що згодом у деяких випадках призводило до погіршення стану здоров'я. Також через це люди були змушені звертатися до своїх лікар_ок в Україні.

- Натомість у деяких випадках незадоволеність ставленням була спричинена відмінностями медичної системи в Україні та в країнах перебування. Деяким учасницям фокус-групових дискусій підходи, поширені в їхніх країнах перебування, не подобалися.

«Не подобається, скажу — медицина. Це по всій Європі, просто парацетамол... Зламала людина ногу — парацетамол».

Жінка, 36 років, Донецька область → Королівство Нідерландів

- Однак інформантки під час фокус-групових дискусій ділилися думками, що при потрапленні в лікарню у критичних ситуаціях ставлення до пацієнтів інакше і вони можуть отримати допомогу на високому рівні.
- **Висока вартість медичних послуг / препаратів / страхування (22%).**
 - Відповіді різнилися залежно від фінансового стану опитаних: що вище респондентки оцінювали свій фінансовий стан, то рідше вони вказували, що у них виникали проблеми через високу вартість послуг у медичній сфері.
 - Під час фокус-групових дискусій частина інформанток ділилася думками, що медичне страхування є дорогим і не завжди покриває всі послуги (наприклад, стоматолога), а також послуги не завжди є легко доступними. Однак деякі люди позитивно відгукувалися про такий спосіб фінансування медичних послуг.

Інші проблеми були менш розповсюдженими. 13% опитаних людей вказали, що у них виникала **проблема з неможливістю швидко отримати потрібний препарат**. З цією проблемою частіше, ніж інші, стикалися люди, які оцінили свій фінансовий стан як дуже низький, а саме вказали, що їм не вистачає грошей на їжу (22%). Результати фокус-групових дискусій показують, що проблема з отриманням потрібних препаратів також пов'язана з довгим очікуванням на отримання консультації. Деякі інформантки розповідали під час фокус-групових дискусій, що потребували ліків, які

їм раніше призначали лікар_ки в Україні, проте задля отримання їх у країні перебування, вони повинні були звернутися до місцево_ї лікар_ки.

«З мінусів також медицина. Тому що я... Пів року ми чекали запис до невролога, щоб я з маминою ногою і спиною попала до невролога. А що нам робити пів року, де нам взяти ліки? Бо, крім парацетамолу, я нічого купити не можу. А мені треба знайти якогось, українку якусь, яка приїде звідкись і привезе мені ті ліки, які мені були потрібні».

Жінка, 31 рік, Запорізька область → Чеська Республіка

З більшістю проблем щодо медичної допомоги **частіше стикалися люди, які мають невиліковні хвороби або потребують тривалого лікування, та люди, які мають психічні розлади**, а також ті, хто доглядали за цими людьми.

Загалом, відповіді респондент_ок **різнилися залежно від країни перебування**, що може бути пов'язано з тим, як функціонують медичні системи у цих країнах, а також яка підтримка надається саме людям, які переїхали з України, у цих країнах.

2.7 ● Потреби у підтримці від України

Люди, описуючи своє перебування в інших країнах, під час фокус-групових дискусій здебільшого говорили про підтримку і потреби у підтримці від країни перебування. Проте також вони звертали увагу на те, що хотіли б відчувати зв'язок з Україною, підтримувати контакти з українським суспільством, не відчувати своєї відокремленості від нього. Деякі відповіді стосувалися покращення доступу до консульських послуг і відчуття можливості звернутися до української держави по допомогу.

Оформлення документів

Учасни_ці фокус-групових дискусій ділилися, що хотіли б мати можливість **оформлювати документи онлайн і отримувати їх в електронному вигляді**. Зокрема, згадували, що помічним було б розширення переліку довідок, які можна отримати через додаток «Дія». Така потреба була спричинена необхідністю приїжджати в Україну для оформлення документів. Водночас такі поїздки через їхню вартість і логістичну складність не були доступними для всіх переміщених за кордон людей. Для людей, які мають інвалідність, поїздки в Україну не завжди доступні ще й через стан здоров'я.

«Одного разу мені там один чоловік сказав, що це взагалі не мої проблеми, як хочеш їх, так і вирішуй. Мусиш приїхати в Покровськ. Я подумала, що зробити. Я подзвонила в Ужгород, передзвонила і кажу йому: "Мені в Ужгороді сказали, що я можу це вирішити своє питання там. Я приїду в Ужгород". [...] Ну, оце от така, ну, як би, тяжкість».

Жінка, 35 років, Донецька область → Словацька Республіка

Інформант_ки під час фокус-групових дискусій говорили про **складнощі з отриманням консульських послуг**. Здебільшого ці проблеми були пов'язані з **логістичними питаннями та особливостями роботи** консульств. Так, люди розповідали, що їм складно дістатися до консульств через високу вартість проїзду, водночас для отримання певних послуг необхідно декілька разів відвідати консульства. Це призводило до того, що люди або витрачали на доїзд

значні для себе кошти, або вирішували не звертатися по послуги, в деяких випадках залишаючись через це з термінованими документами. Також учасни_ці дослідження говорили, що працівни_ці консульств перевантажені роботою, тому досить складно знайти вільні для прийому часові проміжки.

«І, так, тут катастрофічна, просто по всій Німеччині я чую, дівчата, куди б не поїхала, правда, катастрофічна просто ситуація з посольствами, з генеральними консульствами України. Туди неможливо потрапити. Неможливо взяти той термін. Добре, що зараз в Мюнхені з'явилося ДП “Документ”. От я місяць тому рівно їздила туди, ну, подавати на новий паспорт документи, бо у мене закінчився. А так дитині паспорт я робила в Варшаві. Щоб ви розуміли, поїхали у Варшаву, щоб зробити, там уже був ДП “Документ”, і ми їхали дитині зробити паспорт у Варшаву. 100 євро туди, на кожного, і 100 євро назад. Ну, благо, тут є вже наші, які просто возять одним днем туди і тут же назад».

Жінка, 38 років, Запорізька область → Федеративна Республіка Німеччина

Деякі інформант_ки в контексті консульських послуг також під час фокус-групових дискусій згадували про обмеження в поновленні закордонних паспортів чоловікам, які не мають актуального електронного військово-облікового документа.

Послуги від поліції

Можливість **дистанційно отримувати послуги** була актуальною і при зверненні в **українську поліцію**. Інформантка розповідала під час фокус-групової дискусії, що зіштовхнулася з випадком інтернет-шахрайства, внаслідок якого з її банківських карток було знято кошти. Для вирішення ситуації вона звернулася до української поліції, проте отримала відмову у наданні послуг через неможливість особисто подати паперову версію заяви про шахрайство. Інформантка не знала, як діяти в цій ситуації та куди звертатися по допомогу. Також люди негативно відгукувалися про взаємодію з поліцією країн, у яких вони перебували. Тому для них було важливим розуміти, що у разі необхідності вони можуть **розраховувати на допомогу та втручання українського представництва**.

Чутливість до досвіду вимушеного переміщення

Інформант_ки під час фокус-групових дискусій говорили, що вони хотіли відчувати **більш чутливе ставлення до причин, через які вони були вимушені виїхати за кордон**. Для них було важливо, щоб у суспільстві зберігалось розуміння, що частина людей виїхали через окупацію їхнього населеного пункту, втрату житла, роботи чи джерел доходів. Частина людей також говорили, що певний час їм довелося проживати на окупованій території, тож вони мали занепокоєння, що зазнаватимуть прискіпливого ставлення з боку Служби безпеки України та інших установ.

«Хотілося би, наприклад, простого розуміння. Тому що не всі люди розуміють, чого одні виїжджають, а інші залишились».

Жінка, 34 роки, Миколаївська область → Федеративна Республіка Німеччина

Відчуття зв'язку з Україною

Інформант_ки говорили під час фокус-групових дискусій і про потребу відчувати **символічний зв'язок з Україною**. Вони ділилися, що підтримують контакти зі своїми знайомими та близькими людьми, проте їм також хотілося б відчувати, що зберігається зв'язок між державою, суспільством і вимушено переміщеними людьми. Водночас частина учасни_ць фокус-групових дискусій наголошували, що поки триває повномасштабна війна, вони не очікують, що такий зв'язок буде підтримуватися. Вони пояснювали це тим, що в країни немає ресурсів, які можна було б спрямувати на підтримку контактів з вимушено переміщеними за кордон людьми. Проте їм хотілося б, щоб після закінчення війни символічний зв'язок активізувався. Це могло б стимулювати їх до повернення.

«Ми не просимо, там, гроші, їжу, там, ще щось. Але ми хочемо відчувати себе громадянами теж своєї країни. Нам цього дуже не вистачає».

Жінка, 47 років, Київ → Чеська Республіка

«Хотілось би від України якоїсь підтримки. Але наразі я розумію, що їм не до нас. Зараз Україна, як би, на грані виживання, да? Щоб тут перемогти цю війну чи хоча би протриматись і не здатись. Але я думаю, що прийде час, коли це питання буде актуальне, тому що все-таки в Україні залишилось не так багато людей. Я навіть не знаю, що б могло бути таке актуальне, і щоб не займало так багато ресурсів. Але звичайно, хочеться якоїсь уваги, щоб розуміти, що ти належиш до України».

Жінка, 34 роки, Миколаївська область → Федеративна Республіка Німеччина

У контексті символічного зв'язку з Україною під час фокус-групових дискусій люди згадували про **недільні школи та інші культурні заходи**, які організовують україн_ки в країнах проживання. Такі активності, на їхню думку, не лише допомагають підтримувати українську культуру, а й сприяють створенню спільноти людей з України за кордоном. Однак інформант_ки згадували під час дискусій, що такі **заходи доступні не всім**. Це спричинено тим, що вони відбуваються переважно лише у великих містах. Тож люди, які мешкають у менших містах чи селах, не можуть долучатися через високі ціни на проїзд і незручний розклад руху транспорту. Тому актуальним є пошук форматів проведення таких заходів, щоб якомога більше охочих могли взяти в них участь. Також учасни_ці фокус-групових дискусій наголошували, що часто такі заходи **відбуваються завдяки окремим волонтер_кам**, тож було б корисно отримувати підтримку від країни проживання або української держави.

«Є так звані суботні українські школи. Тобто є менша частина українських біженців, які хочуть зберегти щось українське в дітях. І вони самі організовуються. [Місцеві мешканці] більш-менш лояльно до цього ставляться, дають можливість десь якимось, ну, принаймні в нас там просто якийсь наш типу районний центр, дали суботу — “от, беріть весь районний центр, просто за собою прибирайте” — і, відповідно, ну, там кілька гуртків українських, якісь пісні, якась грамати́ка, мова, читання. Коротше кажучи, для маленьких діток якась ліпка там. Зараз до Святого Миколая якісь там теж концерти навіть були і так далі».

Чоловік, 47 років

«У дуже багатьох таких опитуваннях я зазначала, що ще в великих містах щось робиться, ти хочеш, там, кудись звернутися, щось українське, там, якийсь концерт, якісь курси, щось таке ти читаєш. Офлайн — Прага, Брно. І ми тут мами, теж дуже в мене багато мам з дітьми, ми кажемо, ну, ми що, не люди? Про нас держава забула? Нема ніякої комунікації нашої держави з якимось там громадами в маленьких містах».

Жінка, 47 років, Київ → Чеська Республіка

Окрему увагу учасни_ці фокус-групових дискусій при_діляли **збереженню зв'язку дітей з українським суспіль_ством**. Вони говорили про важливість цього, але не мали ідей, в який спосіб це можливо організувати. Вони припус_кали, що підтримка ідентичності може відбуватися завдяки відвідуванню українських шкіл в онлайн-форматі, проте, з іншого боку, наголошували, що одночасне відвідування української школи та школи у країні перебування створює велике навантаження.

Розділ 3 ● Повернення в Україну

Дослідження показують, що зі збільшенням тривалості проживання за кордоном відсоток людей, які планують повертатися до України, може зменшуватися. За даними дослідження Центру економічної стратегії, протягом другої половини 2023 року зміни сягнули 15% — з 41% навесні 2023 року до 26% взимку 2023–2024 років. Зі збільшенням тривалості проживання за кордоном зростає частка тих, кому за кордоном подобається більше, ніж в Україні, і це також може впливати на наміри україн_ок щодо повернення. Так, протягом другої половини 2023 року на 10% збільшився відсоток тих, хто вважали, що за кордоном краще (із 12% до 22%), і на 15% зменшився відсоток тих, хто вважали, що краще в Україні (із 42% до 27%)²³.

Тривалість війни також може впливати на настрої та наміри щодо повернення. Так, у Королівстві Норвегії протягом 2024 року спостерігалось збільшення кількості хлопців з України 16–17 річного віку. Соціологиня з Інституту міських і регіональних досліджень (NIBR) при Oslo Met Вільде Хернес припускала, що підлітки виїжджали, поки за правилами ще могли перетнути кордон. Близько половини (47%) всіх українських біжен_ок у цій країні не мали намірів повертатися, навіть якщо війна закінчиться, а люди, які нещодавно приїхали до цієї країни, стали частіше заявляти від початку про наміри залишитися²⁴.

За даними дослідження про людей, які вже повернулися в Україну, найпоширенішими причинами такого рішення були бажання возз'єднатися із сім'єю, сум за домом і вихід на роботу на робоче місце в Україні, яке вони мали до 2022 року, неможливість знайти роботу за кордоном, відсутність житла у місці перебування²⁵.

У цьому дослідженні передусім розглянуто, які думки з'являються в людей, коли вони думають про повернення в Україну, та які чинники схиляють їх у бік повернення або неповернення.

²³ Михайлишина Д., Самойлюк М., Томіліна М., Мироненко О., & Левченко Є. (2024). Українські біженці. Майбутнє за кордоном та плани на повернення (Третя хвиля дослідження). Центр Економічної Стратегії. <https://ces.org.ua/ukrainian-refugees-third-wave-research/>.

²⁴ Ntb. (2024, December 28). Ukrainske flyktninger ønsker å bli værende i Norge. VG. <https://www.vg.no/nyheter/i/wg01Bd/ukrainske-flyktninger-oensker>.

²⁵ Government of Canada, IMPACT Initiatives, Save the Children, Swiss Agency for Development and Cooperation, Ukrainian Red Cross Society, and UN High Commissioner for Refugees. "Що ми знаємо про українських біженців, які повертаються додому після початку повномасштабного вторгнення? Лонгitudне дослідження українських біженців, Раунд 18 — кінець жовтня/початок листопада 2023 року". ReliefWeb. <https://reliefweb.int/report/poland/october.enuk>.

3.1 ● Думки про повернення

В опитувальнику цього дослідження було питання про бажання респондент_ок стосовно повернення в Україну. Отримані дані демонструють, що **люди обирають різні стратегії щодо повернення**, і значного переважання тієї чи іншої стратегії немає. 20% опитаних людей не мали визначеної думки з цього питання на момент проходження опитування. Чверть (25%) респондент_ок вказали, що хотіли б повернутися в Україну на постійне проживання. 16% хотіли б жити на дві країни — рівною мірою за кордоном і в Україні (наприклад, маючи роботу, яка передбачає відрядження або іншим способом). Близько третини (38%) опитаних людей хотіли б залишитися за кордоном. З них 26% зазначили, що вони хотіли б інколи їздити в Україну, зокрема відвідувати близьких, які залишилися в Україні. Інші 12% хотіли б забрати з України своїх близьких у країну свого перебування. Можна спостерігати, що люди старшого віку 60+ були більш схильні до того, щоб повернутися в Україну на постійне проживання (48%, порівняно з 25% загалом). Окрім цього, більше чоловіків порівняно з жінками планували залишитися за кордоном і забрати туди своїх близьких (20% чоловіків і 10% жінок).

Отримані дані свідчать про те, що крім вибору між двома опціями — остаточне повернення в Україну або рішення залишитися за кордоном — **багатьох людей цікавлять проміжні варіанти**. Понад 40% людей уже на момент проходження опитування висловлювали бажання **частину часу жити за кордоном, а частину — в Україні**, або принаймні регулярно навідуватись до неї.

Учасни_ць фокус-групових дискусій запитували, чи думали вони про повернення в Україну і що брали до уваги, коли міркували про це. Переважно інформант_ки не мали остаточної думки щодо повернення. Лише в окремих випадках учасни_ці фокус-груп вирішили, що не будуть повертатися в Україну. Для інших **рішення про повернення залежало від низки факторів**, серед яких безпекова ситуація, житлові умови, працевлаштування, зв'язки з близькими та родиною, освітні та інші можливості для дітей, соціальний захист і медичні послуги тощо.

Де хотіли б жити в майбутньому

Графік 3.1. Питання: «Думаючи про майбутнє, деякі люди говорять, що вони не хотіли б повертатися в Україну навіть після закінчення війни, хтось розглядає для себе варіант “життя на дві країни”, інші люди хотіли б повернутися. Якщо говорити особисто про вас, що найкраще описує ваше бажання стосовно повернення в Україну?». Питання передбачало вибір однієї відповіді. Кількість респондент_ок — 4141.

Опитування містило питання про чинники, які були для людей найважливішими, коли вони розмірковували над поверненням в Україну. Переважна більшість (**74%**) респондент_ок позначили **остаточне закінчення бойових дій на всій території України** як один із найважливіших чинників. Другим за поширеністю чинником були **можливості для працевлаштування в Україні** (45% опитаних людей). Для близько третини респондент_ок також була важливою безпека повернення у населений пункт, де вони проживали (36%), бажання повернутися у рідну країну (31%), вступ України до ЄС (30%), бажання повернутися до близьких в Україну (29%), вступ України до НАТО (28%) та доступність медичної сфери (28%). Далі ми розглядаємо всі ці фактори детальніше.

Остаточне закінчення бойових дій на всій території України	74%
Можливості для працевлаштування в Україні	45%
Безпека повернення у населений пункт, де проживали (відсутність бойових дій у цьому населеному пункті)	36%
Бажання повернутися у рідну країну	31%
Вступ України до ЄС	30%
Бажання повернутися до близьких людей, які перебувають в Україні	29%
Вступ України до НАТО	28%
Доступність медичної допомоги, послуг	28%
Дозвіл мати подвійне громадянство в Україні	15%
Припинення надання тимчасового захисту та підтримки україн_ок країною перебування	14%
Забезпечення державою доступної оренди житла	14%
Доступність соціальних послуг для людей з інвалідністю, людей літнього віку, одиноких матерів і батьків тощо	12%
Деокупація населеного пункту, де проживали (якщо він був окупований)	12%
Забезпечення тимчасовим житлом з боку держави	8%
Бажання близьких повернутися в Україну або виїхати з неї	7%
Вартість квитка для повернення в Україну	5%
Не думали про повернення в Україну	12%

Графік 3.2. Питання: «Які чинники є для вас найбільш важливими, коли ви думаєте про повернення в Україну?». Питання передбачало можливість вибору до п'яти відповідей. Кількість респондент_ок — 4140.

Безпека

Як було зазначено вище, 74% опитаних людей обрали безпеку серед найважливіших чинників повернення. Під час фокус-групових дискусій ми спостерігали схожу тенденцію: найпоширенішим чинником, про який згадували інформант_ки у розмові про повернення, була **безпекова ситуація в Україні**. Деякі учасни_ці підкреслювали, що розглядали можливість повернення в Україну лише у випадку за-

вершення війни, для інших достатніми умовами були завершення обстрілів або відносна безпека регіону (наприклад, західний регіон України).

Найчастіше у контексті безпекової ситуації згадували про **пріоритетність безпеки дітей**. Деякі інформант_ки говорили, що вони б повернулися, якби не мали неповнолітніх дітей. Також під час розмов учасни_ці розповідали, що залишали своїх дітей за кордоном під час візитів до України, бо переживали про їхню безпеку.

«Ну, і, як би, я розумію, що навіть, там, повернутись... Ну, я за безпеку своїх дітей. Я думаю, жила б я сама, може, я б там і жила. Ну, як би, коли в нас летіли винищувачі, я думала — це летить ракета, у мене діти вилітають у ванну, і малий вибігає потім, ну, коли затихло, і такий: “Мамо, у мене болить серце”. [...] І я кажу — все, збираємося, кажу. [...] Я знайшла автобус, уже евакуаційний, і ми зібралися та й поїхали».

Жінка, 36 років, Донецька область → Королівство Нідерландів

Деякі інформант_ки розповідали під час фокус-групових дискусій, що російські обстріли та повітряні тривоги викликали у них **гостру реакцію на стрес**. Через це вони не розглядали повернення в Україну, поки війна триває.

«Поки не закінчиться війна, ну, я точно не повернуся. Тому що я, от скільки ми їздимо, це постійно ці тривоги, в нас там щось гупає. Ну, в мене починаються ці панічні атаки, я не можу це просто. Фізично я не можу».

Жінка, 47 років, Київ → Чеська Республіка

Окрім остаточного завершення бойових дій на всій території України, **36%** респондент_ок опитування позначили **безпеку повернення у населений пункт, де проживали**, як один із найважливіших чинників. Цей фактор більше називали люди з прифронтових і прикордонних з Росією областей (43%, порівняно з 24% людей з інших областей України). Ще для **12%** важливою була **деокупація населеного пункту, де вони проживали** до переміщення.

Про ці чинники часто згадували й під час фокус-групових дискусій. Найчастіше про безпеку повернення у свій населений пункт говорили люди з прифронтових або прикордонних громад України. Вони також ділилися занепокоєнням, що через близькість до Росії у цих регіонах ще протягом тривалого часу не можна буде почуватися безпечно.

«Але де кинути, пробачте, якір і де знову влаштуватись. [...] Свого часу я мріяла, ну, ми мріяли або купити в Чернігові житло, або купити житло в Харкові. Тепер ні. [...] Наприклад, ми навряд чи вже повернемося в Харків, тому що Росія нікуди не дінеться. І я не хочу, щоб діти росли так близько».

Жінка, 39 років, Харківська область → Королівство Нідерландів

Учасни_ці фокус-групових дискусій з тимчасово окупованих територій або територій, на яких велися бойові дії, часто говорили, що вони **не мали куди повертатися**. Дехто з них розглядали можливість повернення на підконтрольну територію України, однак їх турбували можливі виклики щодо пошуку житла й роботи. Частина людей розглядали можливість проживати у населених пунктах, де вони мали родич_ок або знайомих.

«В нас нема нікого на заході. Ми розглядали, я шукала, намагалась шукати якісь зв'язки, но, правильно кажуть, ціни. Для того, щоб знімати житло на західній Україні або навіть в центрі, то треба і зарплату тут мати, щоб з дітьми вижити там».

Жінка, 48 років, Харківська область → Федеративна Республіка Німеччина

Одна з інформанток з території, яка була окупована з 2014 року, ділилася, що вона не розглядатиме повернення у рідний населений пункт навіть за умови деокупації через занепокоєння стосовно політичних поглядів місцевих людей. Для деяких людей, які пережили окупацію, повернення до рідних населених пунктів може бути травматичним через спогади про окупацію. Так, вони могли перебувати у стані постійного страху, бачити, як гинули їхні знайомі. Через це рідні населені пункти для них стали тісно пов'язаними з пережитими емоціями, і тому вони не розглядали для себе повернення туди. Водночас дехто з інформант_ок під час фокус-групових дискусій наголошували, що хотіли повернутися виключно у населений пункт, де вони проживали раніше.

«[Повернусь] тільки у випадку, якщо місто деокупують. Тобто навіть не проблема в тому, що залишиться наше житло цілим або не цілим. А проблема саме в тому, я не знаю, самі ви були в [назва міста] чи ні, тому що це просто чарівне місто. Це найчарівніше місце на світі [...]. І тому, наприклад, для нас найголовніше — це безпека і відсутність росіян на нашій території. Якимось так. А підтримка держави, ну, це, в принципі, напевно, для нашої родини зовсім не головне. Ми собі допоможемо самі».

Чоловік, 39 років, Запорізька область → Федеративна Республіка Німеччина

Під час фокус-групових дискусій ми також запитували в інформант_ок з тимчасово окупованих і прифронтових територій, чи знали вони про програми підтримки внутрішньо переміщених людей в Україні. Переважно люди, з якими ми спілкувалися, **чули лише про виплати ВПО** від своїх родич_ок або знайомих в Україні. Вони вказували, що **рівень цієї підтримки був недостатнім** і не міг забезпечити навіть базові потреби людей. Інформант_ки не пригадували інших програм підтримки під час розмов.

«Ну, так, я знаю, бо в нас все місто переміщених. Ну, не всі ж виїхали за кордон, а по Україні — я знаю про ці програми підтримки. Ну, але вони, якщо так порівнювати, ну... приблизно навіть на нижчому рівні, ніж в Словаччині. [...] Тому... тяжко з цією підтримкою. Вона дуже мінімальна. Ну, вижити на неї не реально. Коли особливо, ну... я знаю, коли ти виїжджаєш просто в піжамі, з паспортом, то тяжко».

Жінка, 35 років, Донецька область → Словацька Республіка

«Все, що я чула про ВПО, хто оформлював, моя двоюрідна сестра, вони в [назва міста] з мамою, вони оформили ВПО. Їм платили щось по 2 тисячі гривень якийсь період часу. І потім перестали платити. [...] Це, особливо після життя тут, — взагалі не гроші. І їхати в Україну з розрахунку на те, що в мене буде така "потужна" підтримка, я не можу».

Жінка, 26 років, Харківська область → Республіка Польща

Працевлаштування

Як уже було зазначено вище, майже половина опитаних людей (45%) вказали можливості для працевлаштування в Україні як один із найважливіших чинників щодо повернення. Цей фактор серед важливих частіше називали жінки (48%, порівняно з 28% серед чоловіків), зокрема це може бути пов'язано з гендерною дискримінацією на ринку праці. **Можливості знайти роботу та гідний рівень заробітної плати** також часто згадували під час фокус-групових дискусій у контексті повернення. Учасни_ць дослідження турбувало, чи зможуть вони заробляти на своїй роботі достатньо для проживання в Україні через інфляцію. Люди, які за фахом були лікар_ками чи вчитель_ками, згадували про низький рівень заробітної плати в Україні. Це утримувало їх від думок про повернення.

«Дуже багато думав, коли закінчу університет, тобто у мене був розподіл на інтернатуру, у мене був дуже гарний конкурсний бал, я міг, в принципі, їхати в Київ, займатися хірургією хотів. [...] Я думав, що, можливо, я б хотів повернутися, але я просто фінансово це не потягну, тому що у мене в Україні тільки мама і бабуся з дідусем. Вони мені нічим не зможуть допомогти. Тобто мені ще прийдеться в них, в них допомогу просити, з тим, що зарплатня 6300».

Чоловік, 23 роки

Ще однією проблемою, про яку згадували інформант_ки під час фокус-групових дискусій, були **труднощі для працевлаштування людей середнього та старшого віку**. Вони мали занепокоєння, що не зможуть знайти роботу, адже раніше стикалися з дискримінацією за віком при працевлаштуванні. Одна з інформанток мала сумніви, чи зможе її партнер з іншої країни знайти роботу в Україні.

«Робота в мене там, вже я на ту роботу не повернуся. А такий вже вік, ви знаєте, що в Україні вже в такому віці ніхто на роботу тебе не візьме, на якусь таку більш-менш оплачувану».

Жінка, 47, Київ → Чеська Республіка

Частина людей не могли знайти роботу в країнах перебування або були незадоволені роботою, бо працювали не за фахом чи не на посаді, яка відповідала їхньому досвіду та кваліфікації. У таких випадках можливість працевлаштування в Україні стимулювала людей до повернення.

Житло

14% респондент_ок опитування вказали **забезпечення державою доступної оренди житла** як один із найважливіших чинників, які вони беруть до уваги у питанні повернення. Ще 8% обрали **забезпечення тимчасовим житлом** з боку держави.

Під час фокус-групових дискусій інформант_ки часто згадували про житло як важливий фактор. Частина інформант_ок говорили, що хотіли б лишитись у країнах свого перебування, якщо вони матимуть доступ до житла, у якому вони проживали на момент проведення розмов. Ті, хто мали **власне житло в Україні**, згадували про нього як чинник, який **може схилити їх у бік повернення**. У підрозділі

2.4 «Житло» ми описували житлові умови людей за кордоном. Частина учасниць дослідження були незадоволені житловими умовами та високими цінами на оренду житла. Окрім цього, кілька інформанток згадували про **неможливість купівлі житла за кордоном**. Це також стимулювало їх міркувати про повернення.

«І я не знаю, тобто якби у мене була можливість тут купити житло, то, як би, я думаю, що я би вже не думала про повернення. А так як тут це практично не реально, то я думаю про повернення».

Жінка, 35 років, Донецька область → Словацька Республіка

Інформантки з **тимчасово окупованих територій** під час фокус-групових дискусій частіше за інших висловлювали занепокоєння щодо житла у разі повернення в Україну. Вони переживали, що матимуть **труднощі з пошуком житла для оренди, а також зі сплатою за оренду**. Питання доступної оренди турбувало не лише людей з тимчасово окупованих територій, а й тих, хто не мали власного житла.

«Просто повертатись додому хочеться, але немає куди. Питання — житло в першу чергу. Немає куди просто повертатись».

Жінка, 31 рік, Запорізька область → Чеська Республіка

«Я розлучена, в мене немає свого житла в Києві. [...] Повертатися на роботу, яка мене-то чекає, але за ті гроші, які вона мені буде пропонувати, я зараз не зніму собі житла, щоб прокормити дочку і себе, якщо навіть син залишиться тут».

Жінка, 45 років, Київ → Республіка Ірландія

Окрім цього, під час фокус-групових дискусій згадували й про необхідність мати **тимчасове безоплатне житло** на перший час для адаптації до проживання у новому населеному пункті.

«Ну, наприклад, я думаю, що це, якби я приїхав, то це на підконтрольну територію. Напевно, це якесь тимчасове безкоштовне проживання десь, можливо, щоб адаптуватись на деякий час. Бо в окупацію я повертатися не буду. Моє місто окуповане з 2014 року. [...] Ну, я вважаю, що так, що це житло на перший час потрібно. Ну, а там, тобто для молодих це не так проблемно, щоб знайти якусь працю і так далі. Тобто такі якісь умови на перший час. Тобто адаптування».

Чоловік, 26 років, Донецька область → Республіка Польща

Спільнота, країна, близькі люди

Під час опитування 31% респондент_ок зазначили, що для них важливим чинником було **бажання повернутись у рідну країну**. Під час фокус-групових дискусій дехто з інформант_ок також говорили, що їм хотілося бути в Україні. Як причини вони згадували можливість спілкуватися рідною мовою, перебувати у середовищі, де їм зрозумілі адміністративні процедури тощо. Окрім цього, дехто з учасни_ць фокус-групових дискусій говорили про почуття відповідальності за свою країну і бажання допомагати їй.

«Молоді дуже багато виїхало, так, і багато хто воює зараз. І виходить, що декілька поколінь, от, типу, виходить покоління Z, Y, так, і ще там, всі на війні, декілька поколінь просто випадають. І це буде дуже складно для держави. Тільки будуть люди похилого віку і дуже-дуже молоді, діти, як і зараз ще діти. І, типу, це буде дуже складно, якщо ми не повернемось».

Жінка, 27 років, Київ → Королівство Іспанія

Водночас під час фокус-групових дискусій часто висловлювали **занепокоєння щодо можливого негативного ставлення від людей, які не виїжджали з України**. Дехто розповідали, що вже стикалися з осудом за те, що вони за кордоном, і переживали, що цей осуд посилиться, коли вони повернуться. Частина людей не розуміли, яке ставлення на них чекає у разі повернення, і мали занепокоєння, що воно може бути негативним. Один з інформантів, який мав такі занепокоєння, був учасником бойових дій. Інформант_ки під час фокус-групових дискусій розповідали, що розглядали це як чинник, який схилив їх до недовіри в Україну.

«Я знаю, що я вдома отримую величезну кількість хейту за те, що ми були тут. Я його отримую весь час. Не дивлячись на те, що ми виїхали з донькою офіційно з інвалідністю, ми отримуємо купу хейту і досі».

Жінка, 40 років, Київ → Королівство Нідерландів

«Плюс ще, чесно кажучи, страшно, як відреагують. [...] Яке буде відношення до мене, коли я повернусь, ким буду я в їх очах?»

Чоловік, 23 роки

29% опитаних людей позначили **бажання повернутися до близьких людей, які перебувають в Україні**, важливим фактором у контексті повернення в Україну.

Опитування містило окреме питання щодо наявності родич_ок і близьких в Україні. 17% респондент_ок вказали, що мали партнера або партнерку в Україні. Значна частка опитаних людей мала родич_ок різного ступеня спорідненості в Україні: батька або матір (58%), братів або сестер (43%), бабусю та/або дідуся (19%), дітей (11%), онуків (2%). 46% респондент_ок зазначили, що вони мали в Україні інших родич_ок. Понад половину опитаних людей відповіли, що мали друзів або знайомих в Україні (58%).

Близькі люди, які залишилися в Україні

Графік 3.3. Питання: «Які ваші родичі / близькі зараз проживають в Україні?». Питання передбачало можливість множинної відповіді. Кількість респондент_ок — 4137.

Під час фокус-групових дискусій люди також часто згадували про близьких в Україні. Це було чинником, який схиляв їх у бік повернення. Водночас частина інформант_ок розглядали можливість допомогти близьким переїхати з України у країну свого перебування.

«Повернутися дуже хочеться, того що все одно, там в мене батьки, брат, сестра. Там всі. Я тут одна, як, знаєте, як викинута із гнізда дитина. Я і чоловік і дитина. Ми оце втрьох. І це наша маленька сім'я, але все одно, більша частина сім'ї там. Там друзі, там компанія, там кум, кума, ну, всі. Я думаю, всім все зрозуміло».

Жінка, 28 років, Сумська область → Республіка Польща

Бажання близьких людей повернутися в Україну або виїхати з неї позначили як один з найважливіших чинників у питанні про повернення 7% опитаних людей. Деякі інформанти_ки під час фокус-групових дискусій також згадували, що рідні, які перебували з ними за кордоном, хотіли б повернутися в Україну.

«Моя донька дуже важко переносить те, що ми знаходимося поза межами України. Вона замкнута на Україні повністю. В неї всі її друзі в Україні залишилися, вона з ними на постійному зв'язку. Вона в мене рік сиділа на транквілізаторах, виписав психолог, бо в неї була дуже-дуже сильна депресія. [...] Тільки приїжджає в Україну хоч на тиждень, ніякої депресії»
Жінка, 45 років, Київ → Республіка Ірландія

Діти

Під час фокус-групових дискусій одним із чинників, про який у контексті повернення в Україну згадували найчастіше, був **добробут дітей**. Інформанти_ки, які перебували за кордоном разом з дітьми, окрім безпекового фактора, першочергово думали про їхній комфорт і можливості. Часто вони **порівнювали можливості для своїх дітей в Україні та за кордоном**. Дехто з батьків зазначали, що у країнах перебування краща система дошкільної та шкільної освіти, більше можливостей здобувати освіту, яка подобається, краща соціальна підтримка дітей та родин з дітьми.

Задля своїх дітей учасни_ці дослідження були готові залишатися у країні перебування, попри власне бажання повернутися в Україну. Кілька інформанток ділилися, що їхні діти підліткового віку хотіли б повернутися в Україну, однак вони намагалися спонукати дітей лишитися за кордоном, бо вважали, що за кордоном вони матимуть кращі можливості у майбутньому.

«На мою думку, дуже багато залежить від дітей. І от ти коли відчуваєш, що твоїй дитині краще там, ти починаєш задумуватися, чи треба тобі ця Україна, на жаль. [...] Тобто і ти розумієш, що в нас ти маєш жити, фактично змагатися з іншими. Ти маєш постійно штовхатися ліктями, як то кажуть, і так далі. Тут конкурувати, тут. А там, навпаки, там набагато більші соціальні... [...] І я побачив просто, ну, де, власне кажучи, діти, а де сучасні ринкові умови, в яких ми змушені жити тут [в Україні]».

Чоловік, 47 років

«Освіта в [назва населеного пункту] — це частково онлайн, частково офлайн, бомбосховища. Тобто ми залишаємося на дистанційному навчанні в нашій школі. Вони продовжують паралельно навчатися в українській школі і здавати там іспити. Але я бачу, що, ну... ми втратимо по освіті дітей дуже сильно. Ми підсіли, умовно кажучи, підсіли на цю голку нормальної освіти тут. І я би не хотіла це втрачати».

Жінка, 46 років, Київська область → Сполучене Королівство Великої Британії та Ірландії

Окрім цього, учасни_ці фокус-групових дискусій говорили про **інтеграцію та адаптацію дітей до освітньої системи** країн перебування. Вони мали занепокоєння, що повернення в Україну призведе до підвищення рівня стресу у їхніх дітей, адже їм доведеться адаптуватися до нових умов знову. Особливо такі міркування стосувалися дітей, які розпочали шкільну освіту вже за кордоном і не мали досвіду з українською системою освіти.

«Середній син, він був в садочку, але він пішов в школу вперше тут. І він звикає до цієї системи і до цього світу, в якому він зараз знаходиться. І, наскільки я розумію, тут постає питання потім, якщо ми повернемося в Україну, то як співвіднести знання, які вони отримали тут, з українською системою. Як взагалі їх потім інтегрувати в цю систему освіти і так далі. Я, чесно, не знаю».

Жінка, 39, Харківська область → Королівство Нідерландів

Охорона здоров'я та соціальний захист

28% респондент_ок опитування позначили **доступність медичної допомоги та послуг** як один із найважливіших факторів у контексті повернення. Для **12%** опитаних людей важливою була **доступність соціальних послуг для людей з інвалідністю, людей літнього віку, одиноких матерів і батьків тощо**.

Серед учасни_ць фокус-групових дискусій питання медичної допомоги передусім турбувало людей, які мали інвалідність або мали дітей з інвалідністю чи розладами аутистичного спектра. Кілька інформант_ок з інвалідністю ділилися випадками **некоректного та неетичного спілкування з ними з боку медичного персоналу в Україні**. Одна з інформанток розповіла, що **в Україні їй не вистачало коштів на ліки**, тоді як у країні перебування вона отримувала їх безкоштовно або зі знижкою за державними програмами.

«Якщо вдома я збирала свою пенсію, і мені не вистачало на ліки. То тут я можу, і мені, і моєму чоловіку з хронічними захворюваннями держава видає ліки. Тому проблем із цим немає. Як вертатися додому — я просто, ну... не уявляю. Я знову буду в чотирьох стінах закрита, і, ну... взагалі не знаю. А, і навіть ліки, які мені видають, одне із найменувань — це знеболюючий пластир, в Україні немає цього найменування і немає цієї форми для знеболення».

Жінка, 49 років, Черкаська область → Республіка Ірландія

«Я приходив до поліклініки і просив талончик до мого терапевта. Ну, там треба було прокапатися, коротше, купа всякого. І вона мені щось відповідає, а я, ну... у мене перетинки нема в лівому вусі, я не чую на одне вухо. Я такий... Що? Ну, типу: "Я не зрозумів, що-що? Повторіть, будь ласка". А вона мені така, типу: "Що, глухий?! Що ви сюди прийшли, чоловіча? Я вам кажу, йдіть нагору!". Чого ви кричите, господи?»

Чоловік, 50 років

Кілька **людей з інвалідністю**, які взяли участь у фокус-групових дискусіях, **прагнули залишитися за кордоном**. Серед причин вони згадували про недоступність житлових будинків, транспорту, громадських просторів, а також складну процедуру отримання технічних засобів реабілітації (ТЗР) або випадки, коли вони отримували невідповідні ТЗР. Думка про необхідність повернення в Україну викликала в однієї з інформанток переживання, тож вона прагнула залишитися за кордоном.

«Вдома я взагалі не мала ніяких, ну... шансів, нічого. Я просто лежала і навіть з кріслом колісним я по квартирі [...] воно ні у ванну, ні на кухню, ні в туалет, нікуди не заїжджало. В Ірландії мені видали крісло колісне з електроприводом. В мене захворювання прогресуюче, [...] тому механічним своїм кріслом колісним не могла користуватися. [...] Тут є і транспорт, тут і дороги є, тут усе є, в Ірландії [...]. Я з жахом думаю, як я взагалі буду вертатися».

Жінка, 49 років, Черкаська область → Республіка Ірландія

Частина інформант_ок під час фокус-групових дискусій також говорили про **пенсійне забезпечення та його недостатній рівень в Україні**. Учасни_ці дослідження висловлювали занепокоєння як щодо своїх батьків пенсійного віку в Україні, так і міркували про власне становище, коли вони досягнуть пенсійного віку.

«Так само я не знаю, що чекає моїх батьків. Тому що в них нема сильно великого стажу. І я розумію, що в них так само не буде нормальної пенсії. Якщо вертатись в Україну просто на якусь державну роботу, то я теж не розумію, як я буду виживати в старості і мої діти. Тому таке».

Жінка, 28 років, Дніпропетровська область → Федеративна Республіка Німеччина

Політичні чинники

Близько третини респондент_ок опитування одним із найважливіших чинників, які вони розглядали у контексті повернення, назвали **вступ України до ЄС (30%) та до НАТО (28%)**. Учасни_ці фокус-групових дискусій також згадували про ці фактори у контексті потенційних покращень у безпековій та економічній сферах. Дехто з інформант_ок говорили, що хотіли б, щоб Україна мала вищий рівень розвитку економіки й вищий рівень життя, — це стимулювало б їх до повернення. Під час розмов інформант_ки також міркували про гарантії безпеки для України. Вони розглядали їх більш широко, ніж вступ до НАТО. Не всі люди могли назвати, що було б для них достатніми для повернення гарантіями безпеки.

«Я не хочу, щоб за 12 років, коли це все повториться, [...] щоб вже моя дитина йшла добровольцем так само, як зробив його батько. Тому мені для повернення потрібні дуже чіткі гарантії. Дуже чітко, щоб я розуміла, що буде далі. [...] Мені потрібні гарантії того, що моя дитина не піде добровольцем на війну з Росією. Які це гарантії? Я не знаю».

Жінка, 40 років

Для **15%** опитаних людей важливим фактором у контексті можливості «проживання на дві країни» був **дозвіл мати подвійне громадянство в Україні**. Одна з учасниць фокус-групової дискусії ділилася, що зустріла партнера за кордоном, і у разі одруження хотіла б мати подвійне громадянство та їздити в Україну без додаткових бюрократичних

процедур на будь-який період перебування. Робота або бізнес в Україні також є фактором, через який люди хотіли би зберегти громадянство, аби мати можливість продовжувати свою економічну діяльність.

Для 14% респондент_ок важливим був чинник **припинення надання тимчасового захисту та підтримки людей з України** країною перебування. Як було зазначено у підрозділі 1.2 «Дозвіл на проживання», частина учасни_ць фокус-групових дискусій планували отримати інші типи дозволів на проживання у разі припинення дії тимчасового захисту. Однак дехто з інформант_ок не планували залишатися у країнах перебування у такому випадку. Вони схилилися до повернення в Україну у разі виникнення такої ситуації.

«Повернусь додому, мені є чим там займатися. Повернусь додому, буду жити. Буду жити вдома. Ну, а що ж робити? Ну, не буде тимчасового захисту — окей, три роки, які ми тут, це дуже багато. Це супер багато. При чому, ну, я повернуся ментально здоровою людиною, на відміну від тих людей, які живуть в Україні, які зараз дуже страждають на психічні розлади, і ситуація там складна. А я тут така свіженька вернусь, буду гори воротить».

Жінка, 46 років, Київська область → Сполучене Королівство Великої Британії та Ірландії

«Я б розглядала питання, як повертатись [у випадку скасування дії тимчасового захисту]. Якщо, ну... в іншу частину країни, там де, може, не так небезпечно. Тому що... Нідерланди це дуже дорога країна. І треба дуже багато заробляти. Я одна з дитиною, це дуже складно. Я не бачу сенсу залишатися».

Жінка, 46 років, Київська область → Королівство Нідерландів

Тривалість перебування за кордоном

Спостерігається тенденція зниження кількості людей, які хотіли б повернутися в Україну, залежно від тривалості перебування за кордоном. Так, серед тих, хто переїхали у 2024 році, 31% людей хотіли б повернутися до України та завжди там проживати; серед тих, хто проживали за кордоном з 2023 — 29%. У групі людей, які виїхали за кордон у 2022 році, ця частка вже нижча (24%).

Учасни_ці фокус-групових дискусій також звертали увагу на цей чинник. Деякі інформант_ки висловлювали міркування, що **чим більше часу вони проживають за кордоном, тим меншою є імовірність їхнього повернення в Україну**. Окрім інтегрованості в суспільство країни перебування, вони згадували й про такі практичні аспекти як перевезення речей, яких вони набули з часу виїзду з України, плани щодо житла, роботи та інших справ. Учасни_ці дослідження ділилися, що їм буде важко наважитися на переїзд через ці складнощі.

«Я розумію, що питання повернення в Україну буде дуже болючим, дуже трудомістким, енергозатратним. І чим довше ти залишаєшся, тим менше шансів, що повертаєшся. Хоча я планую. Я просто слабо собі уявляю, як це відбуватиметься».

Жінка, 26 років, Харківська область → Республіка Польща

«Бо ще є такий момент, коли нас, грубо кажучи, насильно вирвали з того місця, де ми жили і планували, будували своє майбутнє. Тобто оцей розрив зв'язку з містом, з тим колом спілкування, з рідними, з усім твоїм минулим життям. І коли ти вже тут типу як, умовно, звик, почав будувати щось, якесь вже стабільне, нове своє життя. [...] Цей острівцець стабільності з'явився. І тобі треба оце все знову покинути і повернутися назад. В куди? В що? Я не знаю, це дуже... Це треба знову набратися сміливості».

Жінка, 39 років, Харківська область → Королівство Нідерландів

Належність до спільноти

Окрім вище розглянутих чинників, вплив також має ступінь інтегрованості людей у суспільства країн перебування. Люди, які не почувалися інтегрованими у суспільства країн перебування, більше схиляються до рішення про повернення.

«Я планую повернутися. Я не інтегрована тут в суспільство ніяк, в мене тут немає друзів, роботи. Я не планую тут мати роботу. Я планую вернутись в Україну. Не завтра, тому що завтра поки що це ще небезпечно, але... ну, я роблю все, щоб залишитися в Україні ментально. [...] І тому я, ну... я намагаюсь максимально бути залученою в життя України, часто туди їжджу».

Жінка, 46 років, Київська область → Сполучене Королівство Великої Британії та Ірландії

Підтримка постійного зв'язку з близькими, знайомими та спільнотою громади давала **відчуття приналежності до спільноти в Україні**. Інформант_ки, які під час фокус-групових дискусій розповідали про постійне спілкування з людьми в Україні та візити в Україну, рідше висловлювали переживання щодо можливої негативної реакції на їхнє перебування за кордоном. Спілкування та візити допомагали учасни_цям дослідження краще розуміти контекст ситуації в Україні.

«Ми теж були півтора, майже два роки в Польщі. Я приїхала додому. Мої знайомі, сусіди, рідні, ніхто не сказав якісь слова докорів, що я, там, виїхала чи ще щось, що жодного натяку не було на це, не те, що там. [...] І не скажу, що коли я була за кордоном, я теж сиділа, мовчала. Постійно репости, постійно збори, постійно все. [...] Я не відчула до себе засудження».

Жінка, 39 років, Черкаська область → Королівство Нідерландів

Можливість самотійно забезпечувати свої потреби

У цьому контексті важливою є **підтримка та зв'язок з боку громади**. Як було зазначено вище, інформант_ки ділилися під час дискусій спостереженнями щодо допомоги, яку надавали внутрішньо переміщеним людям в Україні. Вони не вважали її достатньою, тож не мали сподівань, що держава зможе підтримати їх у разі необхідності. Тому учасни_ці дослідження часто говорили, що для них важливо розуміти, що в Україні вони матимуть можливість самотійно налагодити своє життя.

Передусім ішлося про **житло з доступними цінами, гідними умовами та захищеною орендою**. Поруч із цим під час фокус-групових дискусій згадували про роботу або відкриття власної справи. Це було важливо для людей як з огляду на професійну самореалізацію, так і для того, щоб могли **самотійно забезпечувати собі гідний рівень життя**. Інформант_ки ділилися у розмовах з нами, що вони хотіли б мати роботу із таким розміром оплати праці, щоб могли покрити свої базові потреби — у житлі, їжі, одязі, медикаментах, навчанні, необхідній техніці. Стосовно відкриття власної справи люди говорили про важливість **прозорості цієї процедури та відсутності корупційної складової**. Також люди згадували про доступ до **якісних**

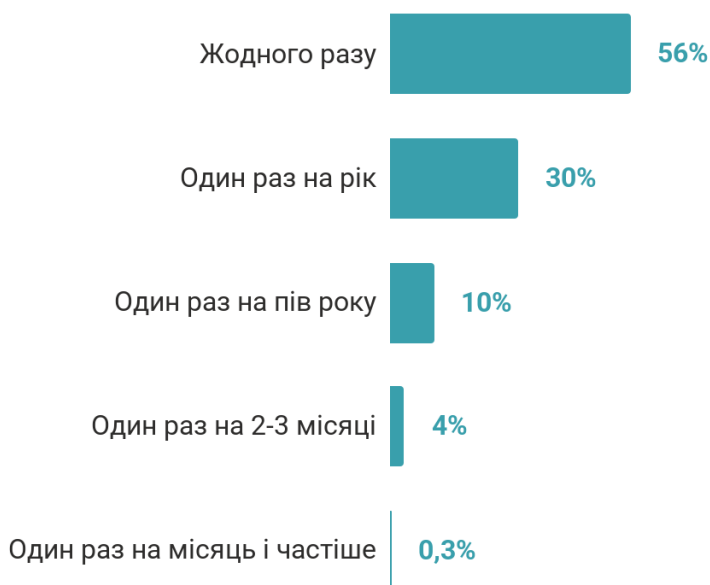
медичних і соціальних послуг, аби у разі погіршення стану здоров'я чи потрапляння у складну ситуацію бути впевненими, що можуть розраховувати на допомогу.

У цьому контексті згадували і про доступність **вартості квитків для повернення** в Україну — це було важливим для 5% респондент_ок. Це може вказувати на те, що людей з низьким рівнем фінансового становища від повернення може утримувати, зокрема, й висока вартість поїздки в Україну.

3.2 ● Візити в Україну та зв'язок з Україною

Респондент_ки опитування давали відповідь на питання про те, як часто вони відвідували Україну протягом останнього року. Переважно протягом року опитані люди **не відвідували Україну або відвідували досить рідко**. Так, понад половину (56%) опитаних людей відповіли, що жодного разу не відвідували Україну протягом останнього року. Близько третини (30%) респондент_ок були в Україні один раз протягом року. Значно менша частка людей відвідували Україну частіше: 10% опитаних людей відповіли, що їздили один раз на пів року, 4% — один раз на 2–3 місяці. Лише 0,3% респондент_ок їздили до України один раз на місяць або частіше. Серед людей з прифронтових і прикордонних областей України було більше тих, хто жодного разу не їздили в Україну (60%, порівняно з 48% серед людей з інших областей України).

Візити в Україну протягом останнього року

Графік 3.4. Питання: «Як часто ви відвідували Україну протягом останнього року?». Питання передбачало вибір однієї відповіді. Кількість респондент_ок — 4141.

Під час фокус-групових дискусій інформант_ки ділилися чинниками, які утримували їх від відвідувань України. Одним з основних факторів була безпека: деякі учасни_ці дослідження висловлювали **переживання щодо можливих обстрілів і повітряних тривог**. Одна з інформанток помітила різницю між власним ставленням до повітряних тривог і ставленням її знайомих. Вона зауважила, що люди в Україні звикли до цього, тоді як у неї повітряні тривоги викликали стрес. Інформант_ки з дітьми говорили під час фокус-групових дискусій, що вони боялися брати дітей в Україну через занепокоєння щодо їхньої безпеки. Вони хотіли б поїхати до України самі, однак їм не було з ким лишити дітей за кордоном.

Інформант_ки під час розмов згадували про значну **тривалість поїздки** в Україну: через брак авіаційних сполучень з Україною під час війни шлях може займати до кількох діб. Ці поїздки були виснажливими для деяких учасни_ць дослідження. Ще однією проблемою була **необхідність отримувати дозвіл на поїздку** в Україну від центру зайнятості або інших установ у країнах перебування та невелика кількість днів, на які давали дозвіл виїжджати в Україну. Окрім цього, деякі інформант_ки під час фокус-групових дискусій ділилися, що поїздки в Україну були для них **фінансово обтяжливими**.

«Але тут є цей нюанс тепер ще з перебуванням за кордоном відповідно до цього нашого статусу, що ти не маєш права більше ніж два тижні на рік чи щось таке [їздити в Україну]. І зважаючи на те, що, грубо кажучи, на дорогу іде дуже багато часу, щоб добратися. І мені, щоб з'їздити до батьків, це йде дійсно 2–3 дні на дорогу. І це дуже виснажливо, забирає купу часу, який можна було б провести більш продуктивно. Але так, я їздила. І дуже цьому щаслива була».

Жінка, 39 років, Харківська область → Королівство Нідерландів

Частина людей, які брали участь у фокус-групових дискусіях, розповідали, що їм **не було куди їхати в Україні** через те, що їхні населені пункти були окуповані або розташовані у зоні ведення бойових дій. Кілька інформант_ок також ділилися, що втратили зв'язок з друзями та знайомими в Україні, тож відчували, що не мають причин їхати.

«Не відвідувала. У мене, ну... всі родичі в Донецькій області. Абсолютно всі — близькі, не близькі. [...] І не відвідувала, бо, як би, в нас там завжди було небезпечно, і, знову ж таки, ризик залишити тут дітей, і... навіть якщо я дуже сумую, до батьків, ну, я не ризикувала. А на даний момент вже така ситуація, в нас міста вже немає. То, як би... Дуже хочеться, але от нікуди».

Жінка, 35 років, Донецька область → Словацька Республіка

Ще однією причиною, яка утримувала від візитів в Україну, були **умови перетину кордону**. Чоловіки, які мали відстрочку від призову на військову службу або були зняті з військового обліку внаслідок отриманого поранення під час військової служби, під час фокус-групових дискусій зауважували, що все одно мали переживання, що на зворотному шляху їм можуть не дозволити виїхати за кордон з України.

«Дивіться, я можу їздити поки що як списаний ветеран. Але теж я вважаю, що багато проблем з тим, що в Україні постійно погіршуються умови перетину кордонів. І я от поки що можу їздити, але чи я зможу їздити наступного року — велике питання. [...] До прикладу, я от кілька разів возив гуманітарку — не тільки в Київ, навіть в [назва прифронтового міста] до своїх побратимів».

Чоловік, 47 років

В опитуванні ми також запитали респондент_ок, **з якою метою вони відвідували Україну**. Найпоширенішими чинниками, які спонукали до візитів в Україну, були відвідування родини або друзів (32%), отримання медичних послуг (26%), оформлення документів (24%), бажання побути вдома (22%) та необхідність забрати чи купити потрібні речі (13%).

Третина (32%) опитаних людей вказали, що їздили, аби **побачитися з родиною та друзями**. Цей чинник також найчастіше згадували під час фокус-групових дискусій. Люди, з якими ми спілкувалися, хотіли побачитися зі своїми близькими. Також поїздки до України задовольняли потребу у спілкуванні, адже там люди мали друзів і знайомих, з якими могли зустрітися.

«В принципі, ми доволі, ну, я не знаю, чи це часто, чи ні, раз на 3–4 місяці ми їздимо в Україну з дитиною навідувати мого чоловіка. Йому теж вдавалося приїжджати, його відпускали по 2 тижні, але я не знаю, як це пояснити, це нічого, 2 тижні — це нічого».

Жінка, 40 років

З якою метою їздили в Україну

Графік 3.5. Питання: «Якщо ви відвідували Україну, вкажіть, будь ласка, з якою метою ви їздили?»²⁶. Питання передбачало можливість множинної відповіді. Кількість респондент_ок — 4134.

26% опитаних людей відповіли, що вони їздили до України, щоб **отримати медичні послуги**. Ці відповіді траплялися і в учасни_ць фокус-групових дискусій. Вони ділилися, що їздили в Україну, аби сходити на візит до лікар_ки, особливо стоматолог_ині.

«Ну, всі три рази я їздила по стоматології. Бо в мене і брекети стояли на момент, коли я виїжджала з України. Зараз мені імплантацію робили. Тобто в мене так, стоматологічний туризм процвітає в Україні».

Жінка, 26 років, Харківська область → Республіка Польща

24% респондент_ок вказали, що вони їздили в Україну, аби **забрати чи оформити потрібні документи**, **13%** — аби **забрати чи купити потрібні речі**. Серед учасни_ць фокус-групових дискусій також були ті, хто їздили в Україну з цих причин. Зокрема, вони приїжджали, щоб вирішити справи з нерухомістю, бізнесом або іншими питаннями.

²⁶ Питання стосувалося не лише поїздки минулого року, а загалом протягом усього терміну перебування за кордоном після вимушеного переміщення. Тому частка людей, які жодного разу не відвідували Україну, відрізняється від даних з графіка «Візити в Україну протягом останнього року».

«Я можу сказати, що я була за цей час в Україні тричі. Перший раз в 22-му році, щоб звільнити орендовану квартиру від наших речей після нашого виїзду за кордон. І потім ще двічі я їздила, щоб оформити документи і щоб побачитися з рідними».

Жінка, 39 років, Харківська область → Королівство Нідерландів

Для **22%** опитаних людей метою візиту було **побути в Україні та відчувати себе вдома**. Учасни_ці фокус-групових дискусій ділилися, що ці візити покращували їхній емоційний стан.

Невелика кількість респондент_ок вказували інші причини для візитів в Україну: допомога у перевезенні родич_ок чи друзів за кордон (2%), потреба забрати домашніх тварин за кордон (2%), потреба продати нерухомість в Україні (2%) та відвідування тимчасово окупованих територій (1%).

Новини про Україну

Як часто шукають новини про Україну

Графік 3.6. Питання: «Як часто ви часто ви шукаєте новини про події в Україні?». Питання передбачало вибір однієї відповіді. Кількість респондент_ок — 4141.

В опитуванні було питання про те, як часто респондент_ки шукали інформацію та новини про ситуацію в Україні. Переважна **більшість (80%)** опитаних людей відповіли, що **читали новини про Україну кожного дня або кілька разів на день**. 12% респондент_ок шукали інформацію про Україну кілька разів на тиждень. Близько 5% опитаних людей шукали новини про Україну рідше: кілька разів на місяць (3%) і раз на місяць або рідше (2%). Лише 3% респондент_ок вказали, що зовсім не цікавилися новинами про Україну.

Респондент_ок також запитували, які джерела вони найчастіше використовували, аби дізнатися інформацію про поточну ситуацію в Україні. **Найчастіше** опитані люди **використовували месенджери та соціальні мережі, щоб отримати інформацію про ситуацію в Україні**. Більшість (82%) опитаних людей сказали, що отримували новини за допомогою месенджерів (Telegram, Viber, WhatsApp тощо). Майже половина (45%) респондент_ок позначили соціальні мережі (наприклад, Facebook) як одне з основних джерел інформації. Ще 36% у відповідях позначили YouTube.

Джерела новин про ситуацію в Україні

Графік 3.7. Питання: «Які джерела ви найчастіше використовуєте, аби дізнатися інформацію про поточну ситуацію в Україні та новини?». Питання передбачало можливість вибору до трьох відповідей. Кількість респондент_ок — 4141.

Українські новинні сайти та закордонні новинні сайти обрали 24% та 20% опитаних людей відповідно. Ще 14% респондент_ок позначили у відповіді соціальні мережі органів місцевого самоврядування громад, де вони проживали, або сторінки їхніх представни_ць, а також соціальні мережі державних органів влади або їхніх представни_ць.

Рідше основним джерелом новин з України для опитаних людей були українські телебачення та радіо онлайн (11%), сайти державних органів влади (9%), сайти місцевих органів влади (9%) й особисте спілкування (9%).

3.3 ● Порівняння досвідів життя в Україні та країні перебування

Учасни_цям фокус-групових дискусій було поставлене питання про те, що їм **сподобалося та не сподобалося у країнах їхнього перебування**. Метою було зрозуміти, на що першочергово інформант_ки звертали увагу. Аспекти, про які вони розповідали, часто звучали у порівнянні з Україною.

Освіта

- **Що сподобалося за кордоном:** Люди з дітьми під час фокус-групових дискусій звертали увагу на системи шкільної та дошкільної освіти у країнах перебування. Їм подобалась якість освіти, а також підходи до неї, зокрема те, що до дітей ставляться з повагою і на дітей немає тиску щодо оцінок. Окрім цього, згадували про безоплатне навчання та цінність людей з вищою освітою у країнах перебування.
- **Що подобається в Україні:** У цьому контексті згадували про безоплатну освіту, а також можливості неформальної освіти, які стимулюють професійне зростання.

Доступність та інклюзивність

- **Що сподобалось за кордоном:** Часто учасни_ці фокус-групових дискусій згадували про доступність громадських просторів і транспорту для людей з обмеженою мобільністю. Кілька інформанток з малими дітьми розповідали про зручність просторів для людей з дитячими візками. Дехто з інформант_ок ділилися спостереженнями, що країни є дружніми до дітей і до батьків з дітьми.
- **Що не подобається в Україні:** Інформант_ки під час фокус-групових дискусій зазначали, що громадські простори та транспорт в Україні є недоступними для людей з обмеженою мобільністю.

Взаємини між людьми

- *Що сподобалося за кордоном:* Під час фокус-групових дискусій відзначали високий рівень толерантності у суспільствах країн перебування. Також говорили про культуру волонтерства.
- *Що не сподобалося за кордоном:* В окремих випадках розповідали, що відчували негативне ставлення з боку місцевого населення до людей з України. Окрім цього, кілька учасни_ць дослідження говорили, що в суспільства країн їхнього перебування важко інтегруватися.
- *Що подобається в Україні:* Неодноразово у розмовах відзначали, що їм подобалося їхнє оточення, а також стійкість людей в Україні.
- *Що не подобається в Україні:* Частині інформант_ок здавалося, що в українському суспільстві є напруга між окремими групами людей. Зокрема, у цьому контексті вони згадували про негативне ставлення до людей, які перебувають за кордоном.

Система соціального захисту

- *Що сподобалося за кордоном:* Інформант_ки під час фокус-групових дискусій позитивно відгукувалися про систему соціальної підтримки у країнах перебування та зазначали, що ця підтримка є достатньою, аби людина мала гідні умови життя. У цьому контексті згадували й про хороші умови роботи для соціальних працівни_ць, зокрема про увагу до їхнього навантаження та психологічного стану.
- *Що не подобається в Україні:* Учасни_ці фокус-групових дискусій ділилися спостереженнями щодо низького рівня підтримки внутрішньо переміщених людей і відсутності підтримки в пошуку житла.

Охорона здоров'я

- *Що сподобалося за кордоном:* Попри скарги на медичну систему, інформант_ки під час фокус-групових дискусій відзначали уважність до людей та чутливі

підходи медичної системи. Також деякі інформант_ки розповідали, що в їхніх країнах можна було лікуватися безоплатно.

- **Що не сподобалось за кордоном:** Найчастіше у контексті того, що не подобалось, учасни_ці дослідження говорили про недоступність медичної системи. Зокрема, вони ділилися, що мали значні труднощі з записом до лікар_ок, розповідали про лікування хвороб лише знеболювальними та жарознижувальними препаратами, а також тривалий час очікування на візит до лікар_ки, особливо до стоматолог_ині.
- **Що подобається в Україні:** Учасни_ці фокус-групових дискусій відзначали фаховість лікар_ок в Україні та ділилися, що у разі потреби їздили в Україну задля отримання медичних послуг. Також помічали те, що в Україні значно простіше та швидше потрапити на консультації до лікар_ок.
- **Що не подобається в Україні:** Попри те, що частина інформант_ок відзначали медицину як сферу, яка подобалась їм в Україні, інші люди під час фокус-групових дискусій говорили і про проблеми. Зокрема, кілька людей ділилися, що мали труднощі з оплатою медичних послуг або операцій через їх високу вартість і відсутність програм з компенсації. Окрім цього, розповідали про нечутливе ставлення до людей у лікарнях.

Оформлення документів

- **Що не сподобалося за кордоном:** Інформант_ки під час фокус-групових дискусій розповідали про втому від бюрократичних систем країн їхнього перебування. Вони згадували про значну тривалість оформлення документів та існування документів лише у паперовому вигляді.
- **Що подобається в Україні:** У порівнянні з країнами перебування учасни_ці дослідження згадували про сервіс «Дія», електронний документообіг і можливість отримати послуги онлайн.

Житло

- *Що не сподобалося за кордоном:* Дехто з інформант_ок у цьому контексті під час фокус-групових дискусій згадували про житлову кризу у країнах їхнього перебування та труднощі з пошуком житла для оренди.
- *Що не подобається в Україні:* Дехто з інформант_ок звертали увагу на нерегульованість ринку оренди житла, зокрема й на неефективну систему ріелторських послуг.

Громадський транспорт та інфраструктура

- *Що сподобалося за кордоном:* Інформант_ки під час фокус-групових дискусій високо оцінювали розгалужену систему громадського транспорту, функціонування чіткого графіка для транспорту, систему оплати квитків за тривалістю подорожі, а також наявну велосипедну інфраструктуру. Окремо відзначали розвиненість інфраструктури навіть у невеликих населених пунктах.

Дозвілля

- *Що сподобалося за кордоном:* Інформант_ки під час фокус-групових дискусій позитивно відгукувалися про можливості для дозвілля, вони відзначали доступність і широкий вибір опцій для проведення вільного часу: музеї, бібліотеки, спорт тощо.

3.4 ● Виклики у разі повернення

За даними дослідження уряду Канади, 47% осіб, які повернулися до України, мали нагальні незадоволені потреби. Переважна більшість із них вказували, що їм бракувало коштів (35% серед усіх опитаних). До інших часто згадуваних нагальних незадоволених потреб належали матеріальна допомога, медичне обслуговування / медичні товари, працевлаштування та харчові продукти²⁷. Тому однією з цілей цього дослідження було з'ясувати, якої нагальної підтримки потребуватимуть люди у разі повернення в Україну.

Частина питань опитувальника та фокус-групових дискусій стосувалися викликів та потреб, з якими люди очікували зіштовхнутися після повернення в Україну. Інформант_ки під час фокус-групових дискусій передусім називали **виклики у сфері житла та працевлаштування** або достатність коштів для того, щоб забезпечувати свої базові потреби. Також згадували про доступ до послуг у сфері охорони здоров'я, доступ до дошкільної та якісної шкільної освіти, доступність вартості проїзду у транспорті.

«Потреби для дитини і житло, харчування. Бажано робота. Тому що я не хочу сидіти на шії в держави. Я буду працювати. Але це має бути щось нормальне, яке... зарплата, яка забезпечить мене всім. А не ті копійки, на які зараз виживають в Україні».

Жінка, 34 роки, Миколаївська область → Федеративна Республіка Німеччина

Частина учасни_ць фокус-групових дискусій розуміли, що у разі повернення в Україну вони будуть оформлювати статус внутрішньо переміщеної особи. Проте переважно вони **не були обізнані про заходи підтримки ВПО**, тож не знали, на яку допомогу можуть розраховувати у разі повернення.

Частина інформант_ок під час розмов висловлювали очікування, що **досвід повернення буде схожим на досвід вимушеного переміщення за кордон**. Вони вбачали схожість цих досвідів у тому, що перший час після повернення вони

²⁷ Government of Canada, IMPACT Initiatives, Save the Children, Swiss Agency for Development and Cooperation, Ukrainian Red Cross Society, and UN High Commissioner for Refugees. March 26, 2024. "Ukraine Longitudinal Survey | Round 16 (August 2023)." ReliefWeb. <https://reliefweb.int/report/poland/ukraine-longitudinal-survey-round-16-august-2023-enuk>.

не матимуть власних доходів, житла, в якому вони могли б мешкати. Здебільшого про це говорили люди, які раніше мешкали в населених пунктах, що наразі є окупованими. Ці люди під час фокус-групових дискусій пропонували ідею заснування в Україні центрів підтримки переміщених людей. Вони хотіли б мати можливість звернутися у такі центри по підтримку на перший час після повернення й отримати допомогу з реінтеграцією в українське суспільство.

«Створення якогось такого центру, який би координував цих людей і надавав перші якісь — тимчасове житло, якусь роботу, пропозиції, куди дітей оформити, якісь алгоритми дій, що треба зробити в цій ситуації, які треба оформити документи. Ми ж не зможемо привезти всю ту кучу речей, яка там у нас зараз. Ну, щось там відправимо перевізниками. Але ж ми не будемо без ліжок, без шаф, тільки з одним чемоданом одягу, грубо кажучи, і самих необхідних речей».

Жінка, 39 років, Харківська область → Королівство Нідерландів

Інформант_ки під час фокус-групових дискусій наголошували й на важливості нематеріальної підтримки. Так, для них було важливим **приятне ставлення та бажання допомогти** від працівни_ць установ, до яких вони звертатимуться. Також говорили, що хотіли б, аби люди були **чутливі до їхнього досвіду** та не висловлювалися в неетичний спосіб щодо їхнього рішення виїхати за кордон.

У межах опитування було поставлене питання про те, з якими викликами у разі повернення в Україну респондент_ки очікують зіштовхнутися у таких сферах як житло, працевлаштування та охорона здоров'я. Наші питання про житло стосувалися як конкретних окремих проблем, так і того, чи мають люди житло, в яке вони могли б повернутися на довгострокове проживання. **Близько третини респондент_ок (31%) не мали житла**, де вони змогли б мешкати після повернення. Ця ситуація є найбільш поширеною серед людей, які мають низький рівень фінансового становища. Так, серед людей, яким не вистачає грошей на їжу, 47% не матимуть житла для мешкання у разі повернення.

Інші опитані люди (69%) говорили, що потенційно мали житло, в яке могли б повернутися і жити там довгостроково: для 48% людей доступним було повернення у власне житло, 15% зможуть проживати у родич_ок, ще 6% змогли б орендувати житло.

Де проживали б у разі повернення

Графік 3.8. Питання: «Якби вам зараз потрібно було повертатися в Україну, у якому житлі ви б могли довгостроково жити (пів року і більше)?». Питання передбачало вибір однієї відповіді. Кількість респондент_ок — 4141.

Учасни_ці фокус-групових дискусій також згадували про важливість для них питання житла у контексті повернення. Так, частина з них говорили, що хотіли б отримати **підтримку в пошуку житла, мати варіанти тимчасового житла**, де вони могли б мешкати протягом першого часу після повернення. Також порушували питання **надання житла людям, чиє житло було зруйноване** внаслідок військових дій чи обстрілів або **розташоване на окупованій території**. Учасни_ці дискусій наголошували, що при прийнятті рішення про надання житла важливо орієнтуватися на те, чи може людина проживати у своєму житлі. Тобто зважати на те, чи розташоване житло на окупованій території, або на рівень пошкодженості житла, якщо воно розташоване на підконтрольній українському уряду території. Натомість, на їхню думку, орієнтуватися при плануванні допомоги з житлом на область, у якій воно розташоване, чи на досвід вимушених переміщень людей (внутрішніх чи за кордон) є несправедливою практикою.

«Це саме головне, щоб надали житло людям, які зараз без житла взагалі. Тобто ті, які окуповані, ті, які зруйновані максимально, щоб зробили якісь кооперативи, які б допомагали їм відбудовуватися».

Жінка, 40 років, Київ → Королівство Нідерландів

Друге питання щодо сфери житла стосувалося потенційних викликів, з якими люди очікували зіштовхнутися у разі повернення в Україну. Найбільші виклики у сфері житла були пов'язані з **безпековою ситуацією та недоступністю житла через високі ціни на оренду та комунальні послуги**. Так, найчастіше респондент_ки (28%) відповідали, що їхнє житло розташоване у прифронтових чи прикордонних регіонах, які часто обстрілюються. Тож, попри наявність власного житла, не всі люди зможуть в ньому мешкати. Поширеними були й відповіді, що стосувалися доступності цін на житло: 25% респондент_ок говорили, що вартість оренди є занадто високою для них, ще 22% згадували про високу вартість комунальних послуг. Люди старшого віку та люди з низьким рівнем матеріального становища частіше давали відповіді про високу вартість комунальних послуг.

Інші виклики були дещо менш поширеними і здебільшого стосувалися того, що люди не зможуть проживати у власному житлі через те, що воно розташоване на окупованій території або в зоні бойових дій, було зруйноване або пошкоджене, не є облаштованим відповідно до потреб людей з інвалідністю або людей з обмеженою мобільністю.

Пов'язані з житлом виклики

Графік 3.9. Питання: «З якими викликами, що пов'язані з житлом, ви можете зіткнутися у разі повернення в Україну?». Питання передбачало можливість множинної відповіді. Кількість респондент_ок — 4061.

Під час фокус-групових дискусій люди значну увагу приділяли питанню оренди житла. Вони ділилися, що з тих чи інших обставин не зможуть проживати у власному житлі, тож будуть вимушені орендувати його в інших осіб. З огляду на це їх турбували **високі ціни, незахищеність оренди, непоширеність практики підписання договорів з орендодавцями**.

«В принципі, ну, може, житло в тому місці, де ти знаходишся, або по якійсь оренді, як в інших державах. Що можна не просто як у нас в Україні прийнято там, переводити на картку за оренду, а оренда щоб була офіційна».

Чоловік, 38 років, Одеська область → Сполучене Королівство Великої Британії та Ірландії

Люди, чиє житло було зруйноване або пошкоджене, під час дискусій порушували питання про його **відновлення** і пов'язані з цим **потреби у коштах і тимчасовому житлі**. Інформант_ки, чиє житло не постраждало внаслідок бойових дій, також зазначали, що хотіли б зробити в ньому ремонт. На їхню думку, через тривалу відсутність мешкан_ок деякі частини житла потребуватимуть відновлення — зокрема це стосувалося приватних будинків. Ці люди теж ділилися, що на такий ремонт вони очікують витратити всі заощадження, тож це актуалізує для них потребу **якнайшвидшого працевлаштування**.

Щодо сфери зайнятості респондент_ки зазначали, що після повернення в Україну передусім потребуватимуть **допомоги з пошуком роботи** (39% опитаних людей говорили про цю потребу). Під час фокус-групових дискусій люди пояснювали, що потребуватимуть допомоги у **складанні резюме** для пошуку роботи, виборі, **на чому зробити акцент у представленні свого досвіду**. Також інформант_ки під час дискусій ділилися своїм досвідом звернення до центрів з пошуку роботи в інших країнах. Вони говорили, що отримували там достатню допомогу та пропозиції щодо працевлаштування. Пропоновані вакансії не завжди їх влаштовували, проте щодо ставлення працівни_ць центрів зайнятості та функціонування цих центрів вони мали переважно позитивні відгуки. Водночас їхній досвід звернення до центрів зайнятості в Україні був радше негативним. Тому люди згадували про актуальність змін у роботі центрів зайнятості в Україні, наближення їхніх підходів до стандартів країн ЄС.

«Коли це щиро, коли просто на тебе не “забивають”. І коли в тебе проблеми, щоб тебе не послали один до одного. І ти по колу ходиш, і тебе всі шлють, а проблема не вирішується. Це не прикольно. І щоб реально допомагали на початках вирішувати все, що пов'язано з роботою, куди піти, як те резюме під Україну скласти. Типу все, що треба, підказали, розказали. Щоб цей процес був легкий, швидкий».

Жінка, 28 років, Дніпропетровська область → Федеративна Республіка Німеччина

Також згадували, що потрібною буде **фінансова допомога по безробіттю**. Інформант_ки під час дискусій зауважували, що хотіли б мати такі виплати, поки не знайдуть постійне місце роботи.

«Я можу приїхати і там жити, але даже комуналку я не в змозі буду оплачувати. Тому що коли ми ще жили в Україні, та робота, яку я працювала, вона не покривала наші витрати. То єсть це прожити я з дітьми не могла, забезпечити дітей на ту зарплату, яка в нас тоді була, я не могла. І я розумію, що якщо ми повернемося, це знову буде нищета. Просто нищета. Тому якби була фінансова підтримка, принаймні якийсь певний час, поки не буде робота знайдена».

Жінка, 48 років, Волинська область → Королівство Нідерландів

Потреби у підтримці для подолання викликів у сфері зайнятості

Графік 3.10. Питання: «З якими викликами, пов'язаними з працевлаштуванням, ви могли б стикнутися у разі повернення в Україну?». Питання передбачало можливість множинної відповіді. Кількість респондент_ок — 4139.

Дещо менш поширеними були відповіді, що стосувалися підтримки у **започаткуванні та веденні власного бізнесу**. Так, потребу у фінансах чи стартовому капіталі відзначили 19%, а про консультації від фахів_чинь говорили 10% опитаних людей. Учасниці фокус-груп також говорили про потребу у навчальних програмах/курсах щодо ведення підприємницької діяльності.

Респондент_ки розповідали і про бажання пройти курси підвищення кваліфікації (14% людей говорили про таку потребу) чи перекваліфікації (11%). Такі відповіді давали й деякі учасни_ці фокус-групових дискусій. Вони, зокрема, пояснювали потребу у курсах тим, що, перебуваючи за кордоном, не мають можливості підтримувати свою обізнаність щодо оновлень і змін, які відбувалися в Україні. Вони припускали, що їхня сфера діяльності також може зазнавати змін, можуть вводитися нові практики тощо. Тому вони потребуватимуть курсів для оновлення знань і навичок.

«Пів року я пропрацювала юристом по бакалаврському ще диплому. Такого якісного досвіду прямо юридичного в мене немає. Для того, щоб влаштуватись на таку роботу, мені потрібен практичний досвід. Якого, скільки я тут знаходжусь, я його упускаю. І законодавство міняється, і реалії міняються. Я розумію, що я своєю актуальність як спеціаліст втрачаю. Донавчання потрібне».

Жінка, 26 років, Харківська область → Республіка Польща

Близько половини респондент_ок очікували, що матимуть виклики у сфері охорони здоров'я. Такі виклики стосувалися передусім **погіршення психологічного стану та вартості ліків**. Так, 30% говорили, що для них після повернення в Україну буде актуальною психологічна підтримка. 27% опитаних людей зазначали, що потребуватимуть ліків або коштів для їх купівлі. Менш поширеним був запит на інші медичні товари та підтримку у складному лікуванні.

Потреби у підтримці для подолання викликів у сфері охорони здоров'я

Графік 3.11. Питання: «З якими викликами, пов'язаними з охороною здоров'я, ви могли б стикнутися у разі повернення в Україну?». Питання передбачало можливість множинної відповіді. Кількість респондент_ок — 4138.

Учасни_ці фокус-групових дискусій, говорячи про потреби у разі повернення в Україну, також згадували про сферу охорони здоров'я. Передусім актуальним для них був **доступ до якісних медичних послуг у їхньому населеному пункті**, а також наявність в їхньому населеному пункті або найближчих населених пунктах відділень різної спеціалізації (зокрема, згадували про психоневрологічні відділення).

«Для мене ще важлива інфраструктура. Для мене дуже важливо, щоб було житло не за всі гроші світу, і щоб поряд була розвинена інфраструктура для дітей з особливостями розвитку. І щоб поруч десь був достатньо сильний медичний опорний пункт. Тобто має бути лікарня з неврологами, з психоневрологічним відділенням, ну, це для мене важливо».

Жінка, 38 років, Запорізька область → Федеративна Республіка Німеччина

Інформант_ки під час дискусій говорили і про **доступність шкільної офлайн-освіти та дошкільної освіти**. Про дитячі садочки згадували, зокрема, тому що це створить можливість для батьків дитини працювати, а не займа-

тися доглядом за нею. Також пропонували ідею запровадження програм реінтеграції для дітей, щоб їм було легше адаптуватися до повернення в українське суспільство.

«І, ну, перший час... дайте, щоб мені повернутися, так по-хорошому, дайте мені плюшку, щоб я бігом влаштувала дитину по всіх необхідних закладах, щоб я змогла працювати піти».

Жінка, 38 років, Запорізька область → Федеративна Республіка Німеччина

Частина людей говорили під час фокус-групових дискусій, що вони **не очікують жодної допомоги** у разі повернення. Для деякого з них це було пов'язано з наявністю неушкодженого житла в Україні, збереженням місця працевлаштування або впевненістю, що пошук роботи не буде складним.

«Для мене окремо, як для мене і моєї родини, конкретно ніякої допомоги чи стимулу для повернення не треба. У нас, слава богу, поки що стоїть ціла квартира, ну, це зрозуміло, сьогодні стоїть, завтра не стоїть, якщо ми говоримо на даний момент. Я впевнена, що я, якщо навіть не повернуся на стару роботу, знайду роботу, діти підуть в школу, садочок».

Жінка, 40 років, Київ → Королівство Нідерландів

Інші ж люди під час фокус-групових дискусій говорили, що не розраховували на підтримку, адже вважали, що потрібно першочергово **спрямувати кошти на підтримку тих, хто мешкає в Україні** під час війни, допомогти їм мати гідний рівень життя. Також люди звертали увагу, що підтримки потребує більшість населення України. Тож вони не хотіли б, щоб підтримку отримували лише люди з досвідом вимушеного переміщення за кордон.

«Тому саме головне — це соціальне гарантування, яке було б підтримкою для всієї держави. Не тільки для тих, хто буде повертатись. Це саме головне, щоб було. Плюс великий державі. І не тільки для нас, як то кажуть, як для переселенців в Європу, да? А для всіх людей. Бо пенсіонери ж також виживають».

Жінка, 33 роки, Сумська область → Федеративна Республіка Німеччина

● ВИСНОВКИ

У цьому дослідженні розглянуто досвіди людей, які переїхали з України за кордон через збройну агресію Росії проти України. Дослідження фокусувалося на кількох основних сферах життя, і в ньому проаналізовано, якими були ключові виклики та проблеми у цих сферах. Крім цього, дослідження розглядало питання повернення в Україну, зосередившись на чинниках, які люди беруть до уваги, коли міркують про повернення, і нагальних потребах, які можуть виникати у людей у разі повернення.

Дослідження демонструє, що **становище, в якому перебувають люди за кордоном, залежить від різних факторів**, таких як країна перебування, рік виїзду за кордон, тривалість перебування у країні, фінансове становище, склад сім'ї, стан здоров'я, відкритість спільноти країни перебування до інтеграції вимушено переміщених людей тощо.

Деякі люди **не почувалися частиною суспільства у цих країнах**. Учасники дослідження говорили, що відчували відмінності у ставленні до різних питань і звичках між собою та суспільством країн перебування. Негативно впливало на відчуття інтегрованості подекуди упереджене ставлення з боку місцевих людей та української діаспори.

Інтеграції у суспільство країни перебування сприяв вищий рівень володіння мовою цієї країни. Втім, можливості вивчати мову у країнах перебування були різними: не в усіх країнах людям з України пропонували інтеграційні або мовні курси. Окрім цього, якість мовних курсів не завжди була задовільною. **Низький рівень володіння мовою країни перебування негативно впливав на адаптацію до суспільства**. Він також перешкоджав у доступі до послуг і можливостей у різних сферах життя: обмежував можливості для працевлаштування, отримання освіти та створював перешкоди в отриманні адміністративних, медичних або соціальних послуг.

Понад третину респонденток дослідження оцінили рівень свого фінансового стану як низький. Близько третини людей покладалися на соціальні виплати від країн перебування. Така ситуація може бути пов'язана, зокрема, з труднощами у пошуку роботи. **Понад половину опитаних людей натрапляли на проблеми при пошуку роботи у країні перебування**. Здебільшого згадували про такі виклики: наявність пропозицій лише на низькокваліфіковану роботу, яка не відповідала рівню освіти та досвіду роботи, і труднощі у пошуку роботи, яка відповідала їхній кваліфікації.

Окрім цього, значною перешкодою для працевлаштування людей з дітьми була незакрита потреба у допомозі по догляду за дітьми, через що вони могли погоджуватися лише на такі вакансії, які б дозволяли їм поєднувати роботу та догляд за дітьми.

Понад третину опитаних людей мали труднощі під час роботи за кордоном. Найпоширенішими проблемами були такі: поєднання роботи з доглядом за родич_ками, необхідність підтвердження української освіти, перевантаження роботою, відмови у підвищенні через недостатній рівень володіння мовою та перепрацювання без додаткової оплати.

Понад половину опитаних людей відповіли, що мешкали в орендованому житлі на комерційних умовах. Поширеними серед респондент_ок типами житла також були орендоване на пільгових умовах, соціальне житло та тимчасові центри для розміщення біжен_ок. **Більшість опитаних людей зіштовхувалися з проблемами у сфері житла.**

Найбільш розповсюдженими проблемами були висока вартість оренди та супутніх витрат, тимчасовість житла і недостатня площа житла для комфортного проживання.

Серед людей, які перебували за кордоном з дітьми до 18 років (зі своїми або з тими, про яких піклуються), дві третини людей зазначали, що в них виникали проблеми у сфері освіти дітей. Частіше на труднощі натрапляли люди, які виховують дитину самостійно, доглядають за людиною з інвалідністю, мають невиліковні хвороби або хвороби, що потребують тривалого лікування. Основними проблемами у сфері освіти дітей була наявність мовного бар'єра та складність у поєднанні відвідування місцевої школи та української. **Перебування частини дітей у двох освітніх системах одночасно створювало значне навантаження на дітей.**

У сфері професійно-технічної, вищої освіти чи освіти дорослих найпоширенішими труднощами були мовний бар'єр, труднощі у підтвердженні української освіти, а також фінансові труднощі щодо оплати навчання та складність поєднувати навчання і роботу або підробіток.

Найпоширенішою проблемою у сфері охорони здоров'я був довгий час очікування на консультацію з лікар_кою. Окрім цього, опитані люди стикалися з такими проблемами як мовний бар'єр та висока вартість страхування або медичних послуг.

У контексті труднощів, з якими люди стикалися за кордоном, учасни_ці дослідження також вказували на потребу у **підвищенні доступності до консульських послуг** і можливості звернутися до української держави по допомогу у разі необхідності. Ще однією потребою, про яку згадували, була **можливість оформити документи онлайн** та отримувати їх в електронному вигляді.

Учасни_ці дослідження прагнули відчувати **символічний зв'язок з Україною** та підтримувати контакти з українським суспільством і державою. Водночас люди розуміли, що Україна під час війни не має ресурсів, які можна було б спрямувати на підтримку контактів з вимушено переміщеними за кордон людьми. Однак, на їхню думку, підтримка символічного зв'язку стимулюватиме їх до повернення після закінчення війни.

У цьому контексті інформант_ки під час фокус-групових дискусій ділилися, що вони звертають увагу на публічні висловлювання щодо перебування за кордоном. Деяким із них хотілося відчувати більш чутливе ставлення до причин, через які вони були вимушені виїхати за кордон: окупацію їхнього населеного пункту, втрату житла, роботи чи джерел доходу. Така чутливість також, на їхню думку, сприяла б відчуттю зв'язку з українським суспільством.

У контексті повернення в Україну дослідження показує, що **люди обирають різні стратегії щодо повернення** і значного переважання тієї чи іншої стратегії немає. Отримані дані також ілюструють, що **люди не сприймають повернення виключно як вибір із двох варіантів** — повернутися в Україну або залишитися за кордоном. Існують проміжні варіанти, зокрема такий як проживання рівною мірою в Україні та за кордоном, і частина опитаних людей позначили цю опцію як бажану для себе стратегію.

Думки та плани щодо повернення також можуть швидко змінюватися залежно від ситуації в Україні й у світі. Найпоширенішим фактором, який люди брали до уваги у розмові про повернення, було завершення бойових дій на всій території України. Однак **на думки про повернення впливав не лише безпековий фактор, а широке коло чинників**, серед яких житлові умови, працевлаштування, зв'язки з близькими та родиною, освітні та інші можливості для дітей, соціальний захист і медичні послуги тощо.

Одним із найпоширеніших чинників, про який згадували учасни_ці дослідження, були **можливості для працевлаштування та гідний рівень заробітної плати**. Низький рівень заробітних плат деяких професій утримував людей від думок про повернення. Окрім цього, люди середнього та старшого працездатного віку мали занепокоєння, що їм буде важче працевлаштуватися через свій вік.

У контексті повернення для учасни_ць дослідження також важливим було житло, зокрема **доступність вартості оренди житла, захищеність оренди та можливість скористатися тимчасовим житлом від держави** у перший час після повернення. Також люди звертали увагу на доступність медичної допомоги та доступність соціальних послуг для людей з інвалідністю, людей літнього віку, одиноких матерів і батьків тощо.

Важливим фактором була **наявність близьких людей в Україні**, це схилило до повернення. Водночас під час фокус-групових дискусій часто згадували про **пріоритетність добробуту дітей**. Люди, які перебували за кордоном разом з дітьми, окрім безпекового фактора, першочергово думали про їхній комфорт і перспективи, порівнюючи можливості для своїх дітей в Україні та за кордоном.

На думки щодо повернення в Україну також впливала тривалість перебування за кордоном: деякі інформант_ки висловлювали міркування, що **чим довше вони проживають за кордоном, тим меншою є ймовірність їхнього повернення в Україну**. Так відбувається через інтеграцію до суспільств країн перебування, а також через побутові чинники: необхідність перевезення речей, наявність планів щодо житла, роботи в країні перебування тощо.

Попри те, що більшість людей з України були під тимчасовим захистом у країнах перебування, частина учасни_ць фокус-групових дискусій на момент проведення дослідження вже мала плани на зміну дозволу на перебування. Тимчасовий захист та його продовження на певний відрізок часу спричиняли відчуття невизначеності та неможливості планувати майбутнє. Окрім цього, деякі люди планували змінити дозвіл на перебування, адже мали бажання залишитися за кордоном навіть після завершення війни в Україні або у разі скасування дії тимчасового захисту.

Переважно учасни_ці дослідження протягом року не відвідували Україну або відвідували досить рідко. Серед чинників, які утримували людей від візитів в Україну, були

безпека, значна тривалість поїздки в Україну через відсутність під час війни авіаційних сполучень, необхідність отримувати дозвіл на поїздку в Україну від центру зайнятості або інших установ у країнах перебування, висока вартість поїздки, стан здоров'я тощо. Проте переважно люди були залученими в інформаційний простір України. Більшість опитаних людей постійно стежили за новинами про Україну, вони читали новини кожного дня або кілька разів на день.

Дослідження ідентифікувало **основні потреби, які люди очікують мати у разі повернення в Україну**. Передусім учасни_ці дослідження говорили про **доступне житло з захищеними умовами оренди**. Люди хотіли б отримати підтримку в пошуку житла, мати варіанти тимчасового житла, де вони могли б мешкати протягом першого часу після повернення. Особливо актуальним це питання було для людей з тимчасово окупованих територій та людей, чие житло зруйноване або постраждало від обстрілів. Учасни_ці дослідження, які у разі повернення в Україну стали б внутрішньо переміщеними людьми, переважно не були обізнані про заходи підтримки ВПО, тож не знали, на яку допомогу можуть розраховувати у разі повернення.

Щодо працевлаштування учасни_ці дослідження зазначали, що після повернення в Україну передусім **потребуватимуть допомоги з пошуком роботи**. Потреба у працевлаштуванні виникала як з огляду на професійну самореалізацію, так і для того, щоб могли самостійно забезпечувати собі гідний рівень життя. Інформант_ки під час фокус-групових дискусій ділилися позитивним досвідом звернення до центрів зайнятості у країнах перебування і згадували про **актуальність змін у роботі центрів зайнятості в Україні**, наближення їхніх підходів до стандартів країн ЄС. Говорили і про потребу фінансової допомоги по безробіттю на той час, поки люди не знайдуть роботу. Частині учасни_ць дослідження була б потрібна допомога з відкриттям власної справи, говорили і про важливість легкості ведення підприємницької діяльності та відсутності корупції.

У контексті повернення в Україну люди згадували про **доступ до якісних медичних і соціальних послуг**, аби у разі погіршення стану здоров'я чи потрапляння у складну ситуацію бути впевненими, що можуть розраховувати на допомогу. Близько половини респондент_ок очікували, що матимуть виклики у сфері охорони здоров'я, зокрема, говорили про погіршення психологічного стану та високу

вартість ліків. Окрім цього, серед потреб називали доступ до дошкільної та якісної шкільної освіти, доступність вартості проїзду у транспорті.

Аналіз чинників, які впливають на повернення в Україну, а також потреб у разі повернення вказує на **важливість всебічного соціально-економічного розвитку країни та посилення спроможності громад**. Дані, отримані з фокус-групових дискусій, свідчать про те, що часто **люди порівнюють умови життя за кордоном та в Україні**. Передусім вони беруть до уваги не можливості отримати адресну допомогу, а загальний рівень життя населення й умови для свого розвитку у країні. У цьому контексті учасни_ці дослідження ділилися спостереженнями щодо допомоги, яку надавали внутрішньо переміщеним людям в Україні: вони вважали її недостатньою та не мали сподівань, що держава матиме достатньо ресурсів, щоб підтримати їх у разі повернення. Для людей, з якими ми спілкувалися, **важливою була впевненість, що вони зможуть самостійно налагодити своє життя в Україні**.

Деякі учасни_ці підкреслювали у розмовах, що вони **не очікують жодної допомоги у разі повернення**. Причиною цього для деякого з них була впевненість, що вони матимуть житло та можливості для працевлаштування. Інші люди говорили, що не чекають на підтримку, адже, на їхню думку, необхідно першочергово спрямувати кошти на допомогу тим, хто мешкає в Україні під час війни. Вони також **не хотіли б, щоби в програмах підтримки було пріоритезовано людей з досвідом вимушеного переміщення за кордон** порівняно з іншими групами людей.

Введення адресних програм підтримки може посилювати відчуття несправедливості серед суспільства.

Учасни_ці фокус-групових дискусій часто ділилися переживаннями щодо можливого негативного ставлення від людей, які не мали досвіду вимушеного переміщення за кордон. Часто інформант_ки у дискусіях розглядали це як чинник, який схилив їх до неповернення в Україну. Створення програм, спрямованих виключно на підтримку вимушено переміщених за кордон людей, може посилювати ці відчуття, що не сприятиме поверненню людей в Україну.

У контексті повернення важливою може бути **підтримка та зв'язок з боку громади, де проживали люди в Україні**. Підтримка зв'язку з близькими, знайомими та спільнотою громади давала відчуття приналежності до спільноти в

Україні. Люди, які часто спілкувалися з близькими та знайомими в Україні і відвідували її, рідше висловлювали переживання щодо можливої негативної реакції на їхнє перебування за кордоном.

● Рекомендації

На основі отриманих результатів дослідження аналітичний центр Cedos пропонує розглянути такі рекомендації для покращення становища україн_ок за кордоном, збереження ними зв'язку з Україною та створення шляхів повернення в Україну. Важливо, щоб усі можливості, які реалізуються у рамках створення умов для повернення в Україну, були доступні не лише людям з досвідом вимушеного переміщення за кордон, а й іншим групам населення України. Пріоритезація потреби групи вимушено переміщених за кордон людей порівняно з іншими групами населення може спричинити соціальну напругу та мати обернений ефект. Так люди будуть менше схилитися до повернення, розуміючи, що допомога, яку вони отримують у такому разі, викличе відчуття несправедливості в інших людей.

1. Продовжувати проводити регулярні моніторинги становища людей з України за кордоном задля відстеження проблем, з якими вони зіштовхуються, і розвивати засоби реагування на порушення прав людини та кризові ситуації.
2. Розробити інформаційні матеріали про країну перебування, які представництва України за кордоном зможуть роздавати вимушено переміщеним людям після прибуття у країну. Ці матеріали повинні містити інформацію про такі сфери:
 - основи законодавства країни, суспільні норми та політичний устрій країни;
 - шляхи для пошуку роботи;
 - систему оренди житла, джерела, якими можна скористатися для пошуку житла;
 - освітню систему та доступні у країні перебування можливості для освіти дорослих;
 - роботу медичної системи, яким чином звернутися по допомогу перекладач_ки під час отримання медичних послуг або перелік лікарень, у яких доступні послуги з перекладу;
 - можливості для вивчення мови;
 - перелік українських організацій або місцевих організацій, які надають підтримку вимушено переміщеним з України людям;
 - можливості долучитися до заходів і подій у місцевій спільноті.
3. Створити умови для повернення до української системи освіти після перебування за кордоном:

- розробити інтеграційні та адаптаційні заходи в українських школах, які допомагали б школярству (ре)інтегруватися в українську систему освіти після навчання за кордоном;
 - інформувати людей про можливість і процедуру використання отриманого в іншій країні атестата для вступу у заклади вищої та професійно-технічної освіти в Україні;
 - збільшувати в Україні охоплення населення дошкільною освітою.
- 4. Розвивати спроможність українських консульств надавати послуги більшій кількості людей.
- 5. Розширювати перелік документів, які можна отримати онлайн, і розвивати використання електронного документообігу.
- 6. Сприяти збереженню залучення вимушено переміщених за кордон людей до українського культурного поля. Для цього:
 - сприяти створенню українських культурних центрів і розвивати спроможність українських організацій та ініціатив за кордоном;
 - розглянути можливість організації розмовних клубів і культурно-освітніх заходів на базі таких центрів та ініціатив;
 - залучати вимушено переміщених людей у діяльність українських організацій за кордоном.
- 7. Сприяти зв'язкам дітей з України за кордоном з українським культурним та освітнім простором:
 - сприяти започаткуванню та діяльності клубів і гуртків з дозвілля онлайн (книжкові, комп'ютерні клуби тощо) задля надання простору для спілкування та взаємодії між дітьми, які перебувають в Україні та за кордоном;
 - сприяти забезпеченню дітей за кордоном українською літературою та матеріалами для навчання, продовжувати ініціативи, що сприяють поширенню дитячих україномовних книжок за кордоном.
- 8. Сприяти залученню української діаспори до інтеграції та адаптації вимушено переміщених з України людей:
 - сприяти залученню людей з української діаспори до викладання на мовних та/або інтеграційних курсах;

- розглянути можливість залучення української діаспори і місцевих людей до організації та проведення розмовних клубів задля практикування розмовної мови країни перебування;
 - розглянути можливість залучення людей з української діаспори до працевлаштування людей з України, аби протягом першого часу ці люди могли надавати підтримку з перекладом і роз'ясненням робочих завдань.
9. Розвивати співпрацю між українськими та місцевими спільнотами:
- розвивати можливість для залучення у діяльність українських центрів та ініціатив за кордоном української діаспори та місцевого населення країн перебування;
 - сприяти співпраці українських і місцевих організацій та ініціатив за допомогою організації спільних заходів і проектів.
10. Уникати критичних висловлювань щодо людей з України за кордоном у публічних заявах державних діяч_ок.
11. Збільшувати кількість заходів, які б сприяли розвитку інклюзивності в українському суспільстві, чутливості до становища різних груп населення, їхніх проблем і досвіду.
12. Сприяти соціально-економічному розвитку українських територіальних громад, працювати над зменшенням соціальних і просторових нерівностей, сприяти покращенню рівня життя, зокрема через збільшення можливостей для працевлаштування та наявності доступного житла.
13. Посилити спроможність державних центрів зайнятості:
- підвищувати доступність і якість послуг центрів зайнятості, зокрема й кар'єрного консультування та навчання «м'яких навичок» (soft skills);
 - розвивати спроможність центрів зайнятості поєднувати працедав_иць і людей, які шукають роботу, зокрема шляхом використання цифрових інструментів;
 - підвищувати доступність курсів підвищення кваліфікації та перекваліфікації;
 - протидіяти дискримінації за гендером і віком

під час працевлаштування;

- переглянути розмір виплат по безробіттю, термін їх отримання та перелік категорій населення, які можуть їх отримувати.

14. Впроваджувати нові підходи до житлової політики:

- розвивати фонд соціального житла;
- врегулювати процедуру оренди житла у приватних осіб, сприяти розширенню практики укладання договорів між орендар_ками й орендодав_ицями, а також забезпечити можливості орендар_кам та орендодав_ицям звернутися по захист своїх прав.

15. Запровадити надання послуги з інформування людей, які повертаються в Україну. Зокрема, інформування повинне містити такі елементи:

- доступність житла, зокрема в яких громадах люди можуть звернутися по соціальне житло;
- можливості для працевлаштування;
- можливості для отримання дітьми дошкільної освіти;
- кроки, які необхідно зробити для зарахування дітей у заклади дошкільної та шкільної освіти;
- кроки, які необхідно зробити для вступу в заклади вищої освіти на основі отриманого в іншій країні атестата про середню освіту;
- шлях звернення по медичні, соціальні послуги, психологічну допомогу.

Така послуга може надаватися у ЦНАПах, а також бути доступною для користування у сервісі «Дія». Також ця послуга повинна бути доступною для людей, які мають статус ВПО.

16. Розвивати спроможність територіальних громад надавати соціальні послуги:

- переглянути зміст послуги соціальної адаптації та розглянути можливість надання цієї послуги людям, які повертаються з-за кордону;
- інформувати людей, які повертаються в Україну, про можливість отримати соціальні послуги, шляхи їх отримання, випадки, в яких можна розраховувати на підтримку.

17. Розвивати спроможність громад надавати психологічну допомогу. Інформувати про можливість і шляхи

отримання психологічної допомоги.

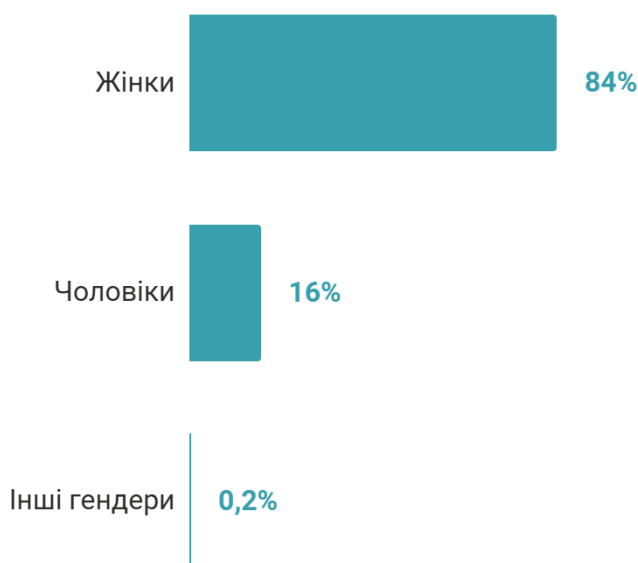
18. Інформувати людей про можливість отримання безоплатних ліків і про дію програми «Доступні ліки».
19. Розвивати безбар'єрність публічних просторів, освітніх інституцій, адміністративних установ, закладів дозвілля тощо. При облаштуванні просторів враховувати потреби всіх груп населення.
20. Розвивати транспортне сполучення всередині територіальних громад та з іншими громадами. Особливу увагу приділити невеликим громадам, віддаленим від обласних і районних центрів. Забезпечити можливість доїзду громадським транспортом до медичних закладів, адміністративних установ та установ соціального захисту населення.
21. Сприяти евакуації населення з тимчасово окупованих територій.
22. Сприяти підвищенню рівня згуртованості населення у територіальних громадах, розвивати можливості організації офлайн- та онлайн-просторів для спілкування. Залучати населення громад до підтримки комунікації з людьми, які перебувають за кордоном.

● Додатки

Додаток 1. Соціально-демографічні характеристики учасни_ць дослідження

Більшість людей, які були опитані в межах дослідження **(84%), — жінки**. Чоловіки становили 16% вибірки. 0,2% людей обрали варіант «Інше» щодо свого гендеру.

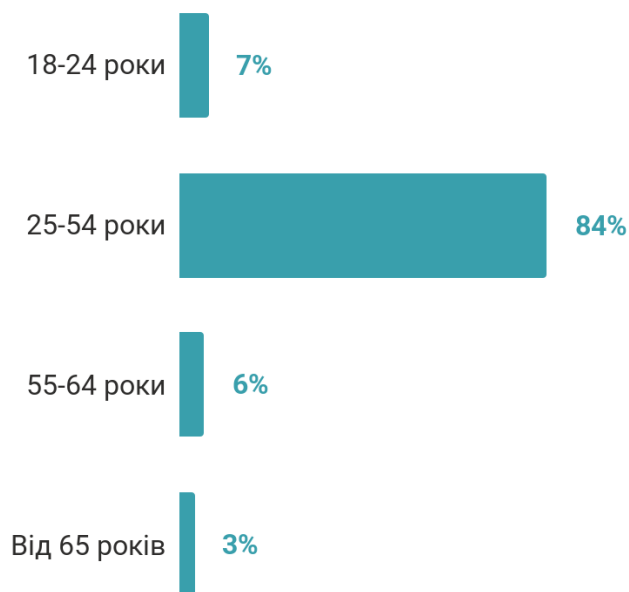
Гендер опитаних людей

Графік 4.1. Питання передбачало самостійне вписування відповіді. Кількість респондент_ок — 4141.

Всі учасни_ці дослідження були повнолітніми. Середній вік респондент_ок був приблизно 40 років. 7% опитаних людей належали до раннього працездатного віку (18–24 роки). **Більшість респондент_ок були основного працездатного віку (25–54 роки) — 84%.** Опитаних людей зрілого працездатного віку (55–64 роки) було 6%, а людей літнього віку (старше за 65 років) — 3%.

Вік опитаних людей

Графік 4.2. Питання: «Скільки вам повних років?». Питання передбачало самостійне вписування відповіді. Кількість респондент_ок — 4137.

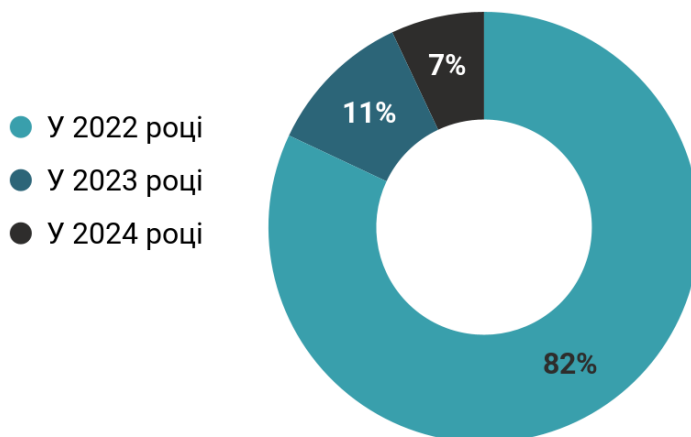
У дослідженні взяли участь респондент_ки, які до виїзду за кордон мешкали у різних регіонах України. У вибірці представлені досвіди переміщення людей з північного, східного, південного, західного та центрального регіонів. Найбільше опитаних людей до переїзду мешкали в місті Києві (20%). Ще 13% учасни_ць опитування мешкали в Харківській області, а по 8% — у Дніпропетровській та Донецькій областях.

Графік 4.3. Питання: «Вкажіть, будь ласка, область або населений пункт, де ви мешкали до евакуації чи виїзду за кордон». Питання передбачало вибір однієї відповіді. Кількість респондент_ок — 4134.

Більшість (82%) людей, які взяли участь у дослідженні, виїхали з України у 2022 році. Інші 11% респондент_ок вимушено переїхали з України у 2023 році, а 7% — у 2024 році. Люди, які вимушено виїхали з України через війну до 2022 року, участі в опитуванні не брали.

Коли виїхали з України

Графік 4.4. Питання: «Коли ви виїхали з України з метою порятунку від війни?». Питання передбачало самостійне вписування відповіді. Кількість респондент_ок — 4141.

Серед учасни_ць дослідження більшість виїхали за кордон разом з іншими людьми (дітьми, родич_ками, партнер_ками тощо). **Більше половини опитаних людей (57%) виїхали з дітьми віком до 18 років.** 34% респондент_ок вказали, що перебували за кордоном зі своїм чоловіком або дружиною чи з партнером або партнеркою, 21% — з іншими родич_ками (батьками, дідусями, бабусями тощо), а 14% — з дітьми віком 18 років і старше. Інші 16% учасни_ць дослідження перебували за кордоном самі, без близьких людей.

Із ким опитані люди перебували за кордоном

Графік 4.5. Питання: «З ким ви перебуваєте за кордоном?». Питання передбачало можливість множинної відповіді. Кількість респондент_ок — 4139.

Більшість (92%) опитаних людей проживали у країнах Європи, зокрема по 16% мешкали у Федеративній Республіці Німеччині та Республіці Польщі. Респондент_ок з Королівства Іспанії було 10%, а з Королівства Нідерландів — 9%. Також по 8% опитаних людей мешкали в Чеській Республіці та Сполученому Королівстві Великої Британії та Ірландії, 7% — у Республіці Ірландії й по 6% у Словацькій Республіці та Королівстві Бельгії. Загалом опитування пройшли вимушено переміщені україн_ки з 43 країн світу.

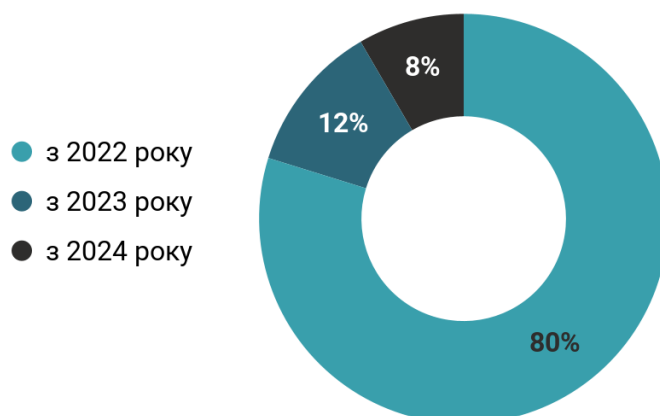
В яких країнах проживали опитані люди

Графік 4.6. Питання: «У якій країні ви зараз проживаєте?». Питання передбачало вибір однієї відповіді. Кількість респондент_ок — 4141.

Більшість (80%) респондент_ок вказали, що проживали у країні перебування з 2022 року, тоді як 12% — з 2023 року і 8% — з 2024 року. Переважно люди на момент опитування **проживали у тій самій країні, в яку першою переїхали з України**. Так, 97% тих, хто виїхав з України у 2022 році, проживали в тій самій країні, куди прибули в рік виїзду. Така сама ситуація спостерігається також для 92% тих, хто виїхали у 2023 році, та 89% тих, хто виїхали у 2024 році.

З якого року проживають у країні перебування

Графік 4.7. Питання: «З якого періоду ви проживаєте у цій країні? Вкажіть місяць та рік». Питання передбачало самостійне вписування відповіді. Кількість респондент_ок — 4141.

В опитуванні взяли участь люди, які мають **різний досвід і різну життєву ситуацію**. Ми зафіксували, що 23% респондент_ок були матір'ю або батьком, яка чи який самостійно виховує дитину, а 8% респондент_ок мали трьох і більше неповнолітніх дітей. 12% людей зазначили, що їхня сім'я була малозабезпеченою. 7% респондент_ок доглядали людину з інвалідністю, 5% доглядали невиліковно хвору людину, 3% доглядали людину з психічними або поведінковими розладами. 6% людей зазначили, що мали інвалідність. 3% людей мали психічні або поведінкові розлади. 3% респондент_ок пережили домашнє насильство. Від аварії на ЧАЕС постраждали 2% опитаних людей. 0,5% респондент_ок постраждали від торгівлі людьми.

У **фокус-групових** дискусіях взяли участь такі люди:

- люди віком від 23 до 60 років;
- з усіх учасників було 15% чоловіків і 85% жінок;
- 67% людей мали неповнолітніх дітей;
- 29% не були працевлаштовані ні в країні перебування, ні в Україні, 61% — були;
- 11% людей, які мали досвід проживання на окупованих територіях;
- 30% людей мешкали у прихистках і тимчасових місцях проживання;
- 59% людей проживали на прифронтових територіях;
- 11% людей мали 3 і більше дітей.

Додаток 2. Способи поширення опитувальника

Поширення опитувальника відбувалось за допомогою низки партнерських організацій Офісу Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, представни_ць українських та іноземних державних установ, за допомогою соціальних мереж та під час моніторингових візитів Офісу Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини.

Висловлюємо подяку за поширення інформації щодо дослідження таким організаціям:

- Королівство Бельгія: «Карітас Бельгія», Товариство українців Бельгії, Гентський міграційний відділ (Amal), Ukrainian Voices Refugee Committee and RLO, Громадська організація «Promote Ukraine».
- Республіка Ірландія: Ukrainian Action in Ireland, «Карітас Ірландія».
- Королівство Іспанія: «Карітас Іспанія», Ministry of Inclusion, Social Security and Migration in Spain.
- Італійська Республіка: «Карітас Італія», Національний конгрес українських асоціацій Італії, Культурна європейська асоціація «Італія — Україна Майдан», INTRECCI, ARCI Pistoia, Associazione Amici di San Martino, Pane e Rose, CIDAS, Strade Blu, Caritas Fano, Caritas Fermo, Di tutti i colori, Coop Foco Bari, Associazione Lombarda Verso Nuovi Orizzonti, ARCI Nazionale, Esculapio, Dimora di Abramo, CSV MLS, Liberi tutti, Umana Solidarietà, INTERSOS.
- Королівство Нідерландів: «Карітас Нідерланди», Фундація «Українці в Нідерландах», Фундація «Українська громада в Нідерландах», VNG International, Opora Foundation.
- Федеративна Республіка Німеччина: Фонд «Moabit Hilft», Альянс українських організацій, які працюють в Німеччині, Німецька громадська організація «Frauentreff Hellma», Zentrum Liberale Moderne, Center for International Peace Operations, Libmod, Berghof Foundation Operations gGmbH, Bertelsmann-Stiftung, Deutsche Gesellschaft für Osteuropakunde, Мережа «Berlin.hilft», «Карітас Німеччина», Центральна спілка українців Німеччини «Об'єднання українських організацій у Німеччині», ProjectTogether.

- Республіка Польща: «Карітас Польща», «Номада»/Nomada, «Дияконія Польща»/Diakonia Poland, Szkoła (Варшавська українська школа), «Твоя школа» (школа для дітей з України), GenForward Warsaw, Poland, Centrum Wspierania Imigrantów i Imigrantek (CWII), Polish Migration Fund (PMF).
- Словачка Республіка: «Карітас Словаччина», Словацько-українське товариство, Human Rights League, Slovak Humanitarian Council, SME SPOLU, Ukrajinský Inštitút.
- Чеська Республіка: «Карітас Чехія», Громадська організація «Українська ініціатива в Чеській Республіці, Об'єднання українців та прихильників України, Ukrainian Initiative of South Moravia, Ukrainian Cultural and Educational Centre, Cultural Club – Dobrovolnicke Centrum, Kalyna, NEEKA.
- Міжнародні організації: УВКБ ООН, «Карітас», La Strada International, Світовий конгрес Українців.

До поширення опитувальника Офісом Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини було залучено представництво державних установ, розташованих за кордоном:

- 10 посольств України у країнах Європи та їхніх консульських відділень;
- 13 відокремлених підрозділів ДП «Документ» за кордоном (в Італійській Республіці, Королівстві Іспанії, Республіці Польщі, Словацькій Республіці, Федеративній Республіці Німеччині, Чеській Республіці).

Окрім цього, представництво Офісу Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини під час зустрічі з представниками Міністерства притулку та міграції Нідерландів просили розповсюдити опитувальник серед громадян України у Нідерландах.

Поширення також відбувалося з використанням соціальних мереж: у закордонних каналах у Telegram та у групах на Facebook.

У моніторингових візитах Офісу Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини взяли участь близько 150 людей. Їх просили поширити опитувальник серед своїх знайомих.